

СПИСАНИЕ

НА ДРУЖЕСТВО НА ЗАВЪРШИЛИТЪ
ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ – ВАРНА

Главенъ редакторъ Д-ръ КОНСТ. ХР. СТОЯНОВЪ
Редактори: ЖЕЛ. Т. ПОПОВЪ и ЕМ. ТРИФОНОВЪ

ГОДИНА IV

1939

КНИГА 2

СЪДЪРЖАНИЕ:

I. СТАТИИ:	стр.
Dr. Sven Helander, o. Professor an der Hindenburg — Hochschule, Nürnberg — Общественото мнение като противникъ на либералистическата съобщителна политика	103
Д-ръ Г. К. Свраковъ, ред. професоръ при В. Т. У., Варна—Върху проблемата за прехвърлянето на митата	111
Проф. Ц. Каланджиевъ, бившъ ректоръ на В. Т. У., Варна — Нъкои въпроси около нашата образователна система	128
Николай Петровъ, Началникъ информационния отдѣлъ при Търг.-инд. камара, Пловдивъ—Предпоставки и задачи на стопанския ни туризъмъ	153
Вълчинъ Гериловски, ред. проф. при В. Т. У., Варна — Сжщностъ, балансвъ изразъ и счетоводно отчитане на транзиторнитъ и антиципативни суми	174
II. КРИТИКИ И РЕЦЕНЗИИ:	
Кооперацията въ разнитъ държави и народи отъ Д-ръ Пр. Кирановъ — ред. проф. Д-ръ Г. К. Свраковъ	184
Монетната проблема следъ свѣтовната война отъ Борисъ П. Минчевъ — Ред. С. С.	185
Economics of agriculture, A. P. Van Der Post — Ред. Н. Д.	186
III. ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ:	
Облекчение на длъжницитъ въ България, отъ С. С.	187
Българското стопанство презъ 1938 год., отъ Ж. Т. П.	190
IV. ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ:	
Стопанското съглашение между Германия и Румжния, отъ Г. К.	196
Облекчение на длъжницитъ у нашитъ съседи, отъ С. С.	201
V. КНИГОПИСЪ: получени книги, списания и вестници въ редакцията	215

ZEITSCHRIFT DES VEREINS DER ABSOLVENTEN DER HANDELSHOCHSCHULE VARNA — BULGARIEN

VERANTWORTLICHER SCHRIFTFLEITER: DR. KONST. CHR. STOYANOFF
SCHRIFTFLEITER: GEL. T. POPOFF und EMIL K. TRIPHONOFF

INHALT DES ZWEITEN HEFTES 1939.

I. ABHANDLUNGEN:	Seite
Dr. Sven Helander, o. Professor an der Hindenburg—Hochschule Nürnberg — Die öffentliche Meinung als Gegnerin der liberalen Verkehrspolitik	103
Dr. G. K. Swrakoff, o. Professor an der Handelshochschule, Varna — Über das Problem der Übertragung des Zolls	111
Prof. Z. Kaljandjiew, Enemaliger Rektor der Handelshochschule zu Varna — Einige Probleme über das bulgarische Bildungssystem	128
Nikolai Petroff, Führer der Auskunftabteilung der Handels- und Industriekammer, Plovdiv — Voraussetzungen und Aufgaben der bulgarischen Wirtschaftsturisme	153
Waltshin Gerilowski, o. Professor an der Handelshochschule — Varna — Wesen, Bilanz Ausdruck und buchhalterische Abrechnungen der transitorischen Operationen	174
II. BUCHBESPRECHUNGEN:	
Die Genossenschaft in den verschiedenen Länder und Völker, Dr. Pr. Kiranoff, von Prof. Dr. G. K. Swrakoff	184
Das Valutproblem nach dem Weltkriege, B. P. Mintcheff, von S. S.	185
Economics of agriculture, A. P. Van Der Post, von N. D.	186
III. INNERES WIRTSCHAFTSLEBEN:	
Das Problem der Entschuldung in Bulgarien, von S. S.	187
Die Bulgarische Volkswirtschaft im Laufe des 1938, von G. T. P.	193
IV. AUßERES WIRTSCHAFTSLEBEN:	
Das neue Wirtschaftsabkommen zwischen Deutschland und Rumanien, von G. K.	196
Das Problem der Entschuldung in der Balkanländer, von S. S.	201
V. BIBLIOGRAPHIE: Neue Bücher, Zeitschriften u. s. w.	184

Die Zeitschrift des Vereins der Absolventen der Handelshochschule—Varna erscheint viermal jährlich im Umfang von je 6 Bogen. Zusendungen und Schriften für die Schriftleitung sind zu richten an Dr. Konst. Chr. Stoyanoff, Privat dozent an der Handelshochschule — Varna, Bulgarien.

СПИСАНИЕ

НА

ДРУЖЕСТВО НА ЗАВЪРШИЛИТЪ
ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ — ВАРНА

Главен редакторъ Д-ръ КОНСТ. ХР. СТОЯНОВЪ

Редактори: ЖЕЛ. Т. ПОПОВЪ и ЕМ. ТРИФОНОВЪ

ОБЩЕСТВЕННОТО МНЕНИЕ КАТО ПРОТИВНИКЪ НА ЛИБЕРАЛИСТИЧЕСКАТА СЪОБЩИТЕЛНА ПОЛИТИКА*)

отъ

Prof. Dr. SVEN HELANDER, NÜRNBERG

Либералистическото учение въ областта на стопанската политика се изграждаше върху вървата въ вселието на разума. Либералитѣ смѣтаха, че тѣ сж открили за човѣчеството абсолютната мъдростъ и че човѣчеството лесно ще възприеме това учение, представляващо въплотение на мъдростта. Ето защо, тѣ бѣха противници на насилието; защото, да се приобщатъ хората на сила къмъ либерализма, това само по себе си е въ противоречие съ либерализма. Единственото сръдство, което важеше за тѣхъ, бѣше това, да се просвѣтятъ хората. Чрезъ просвѣта тѣ трѣбваше сами да осъзнаятъ изгодитѣ на либерализма. По този начинъ, либерализмътъ, възъ основа на своята върва въ силата на разума и отхвърляйки насилието, трѣбваше да се надѣва, че народната демокрация, спечелена за него чрезъ просвѣтата, ще се изкаже въ негова полза.

За съжаление, въ това направление скоро настѣпи едно тежко разочарование: демокрацията се изказа открито срещу либерализма. Съ това, уловенъ въ собствената си логика, либерализмътъ биде обезоръженъ и се намѣри безпомощенъ.

Отрицателното поведение, което общественото мнение, като изразителъ на народната демокрация, зае срещу либерализма, най-добре може да се наблюдава въ областта на съобщителната политика.

Обществено мнение е било благосклонно къмъ намѣсата на държавата въ съобщителното дѣло много отдавна. Така напимѣръ, споредъ Кънингамъ, колкото и маенията въ науката за полезността на Навигациония актъ да сж различни и противоречиви, общественото мнение на Англия се е изказвало винаги въ полза на този актъ и, следователно, срещу либерализма.¹⁾ Проблемата, обаче, придобива особено голѣмо значение въ по-ново време, въ връзка съ развитието на желѣзопѣжнитѣ съобщения.

*) Настоящата статия, която изпращамъ специално за Списанието на Д-вото на завършилитѣ Висшето търг. у-ще—Варна, ще бѣде включена въ готвената моя работа на тема: „Меркантилистическа, либералистическа и империалистическа съобщителна политика“. Бсл. автора.

¹⁾ W. Cunningham, The Growth of English Industry and Commerce in modern Times. Cambridge 1912. Bd. II. S. 213.

Значението на железниците за държавния и стопански животъ презъ последното столѣтие е расло непрестанно. Паралелно съ това, железниците се превръщатъ въ една проблема, при разрешението на която общественото мнение можа да се наложи съ почти неотразима сила, безъ огледъ на това, дали съ политиката, която то поддържа, се накръняватъ либералистическитѣ догми, или не.

Много естествено е, общественото мнение да отдаде особено голямо значение тъкмо на съобщенията и тѣхнитѣ проблеми, понеже изграждането на съобщителнитѣ сръдства само по себе си е предпоставка за развитието на общественото мнение и понеже само при развити съобщения то може да придобие влияние върху хода на обществения животъ. Въ случая, тукъ се проявяватъ конкретно съвършено опредѣлени нужди на живота, които днешниятъ човѣкъ чувства така силно, че не може да се предполага, какво той ще остави нѣкакви абстрактни принципи да му попрѣчатъ да ги задоволи или да улесни задоволяването имъ.

Общественото мнение е родната почва, атмосферата, всрѣдъ която съществува общежитието на единъ народъ и държава. Отъ друга страна, известно е, че създаването на държавата като едно единство и дейността на модерната държава изобщо, иматъ като предпоставки наличието на едно национално съобщително дѣло. Ето защо, становището, което въ областта на съобщителнитѣ сръдства изразява общественото мнение, придобива извънредно голямо значение за хода на държавния животъ.

Оживенитѣ съобщения, както това е подчерталъ правилно Тьониесъ²⁾, иматъ за последица развитието и ускоряването на мисълта и разсудливостта у хората. Както поради стопански, така и поради политически съображение е желателно, да се създаде възможностъ за най-чести и най-бързи съобщения между различнитѣ населени пунктове, а ведно съ това, да се развива и общественото мнение. Чрезъ връзкитѣ между хората, които се осмисляватъ благодарение на съобщителнитѣ сръдства, постепенно се стига до положение, народнитѣ маси да получатъ, ако и не винаги напълно върни, то все пакъ опредѣлени идеи за своитѣ интереси, т. е. да осъзнаятъ тия свои интереси.³⁾

Широкитѣ кръгове отъ обществото чувствуватъ най-остро отъ всички създаването на частни монополни или полумонополни организации въ областта на съобщенията, тъй като тѣ реагиратъ особено бързо срещу всѣка злоупотреба съ силата, която тия организации иматъ, и срещу всѣко мѣроприятие, което изглежда като злоупотреба. Особено рѣзко и бързо, обаче, реагира здравото морално и политическо чувство на обществото, когато подобни организации дължатъ своята мощъ на подкупи или други подобни корупционни сръдства, или когато съ подобни сръдства тѣ улесняватъ запазването на своето положение. Ето защо, общественото мнение се оказва особено отзивчиво къмъ появилото се като последица на злоупотрѣбитѣ съ мощта въ областта на железниците искане, да се регулира дейността на тия организации, както и къмъ искането, да се замѣсти частния монополъ на съобщителнитѣ сръдства чрезъ единъ общественъ монополъ. Какъ това искане по-късно

²⁾ F. Tünnies, Kritik der öffentlichen Meinung. Berlin 1922. S. 316.

³⁾ G. le Bon, Psychologie der Massen. Deutsche Übers. von R. Marx. Kröners Taschenausgabe. Bd. 99. Leipzig o. J. S. 3.

биде осъществено, е откъснат въпросъ, но фактътъ, че то събра на своя страна много съмишленици, самъ по себе си е вече доказателство, че либерализмътъ въ областта на съобщителната политика е билъ отхвърленъ сравнително твърде рано.

Ако ние въ следващитъ редове се опитваме да установимъ, доколко силно общественото мнение реагира срещу либерализма въ тая насока, отчасти съ помощта на данни за броя на гласувалитъ въ полза на едно или друго мнение, то това ние правимъ само съ огледъ на възможността, тия данни да освѣтятъ единодушието на общественото мнение.

* * *

Безсъмнено, имало е времена, когато общественото мнение е било благоприятно разположено къмъ либералистическата политика въ областта на съобщителнитъ срѣдства. Така напримѣръ, въ 1849 година английскитъ фритредеръ Кобденъ⁴⁾ твърди въ английския парламентъ, че по въпроса за отмиане на Навигационния актъ е излишна всѣка агитация, тъй като общественото мнение гледа на въпроса за свободата на търговията като на решенъ въпросъ и то само очаква правителството да прояви малко повече сила въ развитието на фритредерскитъ мѣроприятия, за да се стигне до тѣхнитъ крайни предѣли. А това очакване, естествено, е съвпадало съ стремежа да се освободи страната отъ Навигационния актъ. И както е известно, този актъ още същата година биде отмианъ.

Обратътъ въ общественото мнение на Англия, обаче, биде предизвиканъ отъ империалистическитъ течения въ тая страна. Придобиването акциитъ на Суецкия каналъ отъ английското правителство чрезъ Биконсфилдъ биде съ незначителни изключения одобрено отъ цѣлото английско общество.⁵⁾

Изобщо, може да се установи, че началото на строежа на желѣзницѣ пжтица е било съпроводено твърде често съ толкова голѣми технически трудности и съ такива отношения на народната воля, че либералнитъ принципи е трѣбвало да бждатъ пожертвувани.

Така, въ Вюртенбергъ⁶⁾, събранието на съсловията презъ януарий 1843 год. реши, съ 58 гласа срещу 26, желѣзницитъ въ страната да се построятъ на държавни разноски. За Англия⁷⁾, отъ 1845 година се знае, че жителитъ на всѣко село сж заплашвали съ избухване на революция, ако парламентътъ не гласува прокарването на желѣзница презъ тѣхното село, колкото и малко да е било то. Въ Франция⁸⁾ плановетъ за една голѣма концентрация въ областта на желѣзопжтното дѣло, за изработването на които презъ 1844 год. сж били привлечени между другитъ още и Енфантинъ и Ротшилдъ, не можаха да бждатъ осъществени, защото се появи опасността, общественото мнение да наложи, правител-

⁴⁾ Speeches by Richard Cobden. Edited by J. Bright and J. E. T. Rogers. London 1878. S. 208.

⁵⁾ G. C. Thompson, Public Opinion and Lord Beaconsfield 1875—1880. London 1886. Bd. I. S. 240.

⁶⁾ F. W. von Reden, Die Eisenbahnen in Europa und Amerika. 2. Abschn. 3. Lieferung. Berlin, Posen u. Bronberg 1845. S. 1144.

⁷⁾ The Railway Times. London 1845. S. 924.

⁸⁾ M. Blanchard, Aux origines de nos chemins de fer. Annales d'histoire économique et sociale. 10. Jahrg. Paris 1938. S. 113.

ството да се намъси въ тяхното осъществяване. Седемъ години по-късно, презъ 1851 год., общото мнение въ Франция бѣ, че при тогава съществуващото положение, правителствата не могатъ да запазятъ довѣрието на населението, освенъ като проведатъ голѣми предприятия отъ обществена полза, между които, разбира се, желѣзниците сж на първо мѣсто.⁹⁾

И въ колониалнитѣ страни имаме същото положение. Правителствата въ австралийскитѣ държавици, следъ като частниятъ капиталъ се оказа напълно неспособенъ да изпълни възлаганитѣ му задачи въ областта на съобщенията, се видѣха принудени, подъ натиска на общественото мнение, да откупятъ голѣми количества акции, да отпуснатъ евтини заеми и да поематъ гаранцията за изплащането на лихвитѣ, за да може по този начинъ да се осъществи постройката на желѣзопътната мрежа.¹⁰⁾ Също така и мексиканскиятъ народъ се видѣ принуденъ да одобри субсидиитѣ, които мексиканскиятъ парламентъ е раздавалъ на североамерикански капиталисти, въ размѣръ отъ 7,500 — 9,500 пезо на километъръ, при постройката на нови желѣзопътни линии.¹¹⁾

Но същото имаме и въ самитѣ Съединени Щати. Така, въ Северна Каролина, демократическата партия първоначално бѣ противница на държавнитѣ желѣзници, но по-късно и тя възприе системата на държавнитѣ субсидии, и то съ следната обосновка на тая промѣна: „демократическата партия се вижда принудена да отстъпи предъ силата на едно оптимистично чувство, срещу което повече не може да се бори“. А Северна Каролина се смѣта като крепостъ на либерализма между всички щати.¹²⁾ При едни избори пъкъ въ Филаделфия презъ 1846 год., спечелиха либералитѣ. Между тѣхъ, обаче, имаше множество различни групи и тъкмо оная група, която се е застъпвала за общественото подпомагане на желѣзопътнитѣ строежи, при избора, е победила съ много хиляди гласа.¹³⁾ Пакъ въ Америка ние срещаме единъ необикновенъ случай на постройка на желѣзница отъ страна на единъ градъ. Това е станало въ Цинцинати, кждето въ 1869 година билъ произведенъ плебесцитъ за постройка на една желѣзница и съ 15,435 гласа срещу 1,500 гласа, следователно, съ десеторно болшинство, постройката е била решена.¹⁴⁾

Въ по-късното развитие на Съединенитѣ Щати, както е известно, се появиха случаи на голѣми злоупотреби въ областта на желѣзопътното дѣло, като напримѣръ, благоприятствуване на едни и злоупотребяване на други лица, принудени да се ползватъ отъ услугитѣ на желѣзницитѣ при преносъ и т. н. Това положение породи извънредно силно желание да се постигне, по пътя на държавната намѣса, едно уреждане на тия въпроси. Съ съкрушително мнозинство, а именно съ 346 гласа срещу 7, респ. съ 71 гласа срещу 3, американскиятъ парламентъ презъ февруарий 1906 год. реши едно уреждане на този въпросъ и една кон-

⁹⁾ Journal des Chemins de Fer. 10me Année. Paris 1851. S. 517.

¹⁰⁾ V. S. Clark, Australian Railways. Quarterly Journal of Economics. Vol. XXIII. Boston 1908. S. 403.

¹¹⁾ W. H. Callcott, Liberalism in Mexico 1857 — 1929. Stanford University 1929. S. 112.

¹²⁾ C. K. Brown, A State Movement in Railroad Development. Chapel Hill 1928. S. 102. — V. Dabney, Liberalism in the South. Chapel Hill 1932. S. 11, 66 f.

¹³⁾ H. R. Mueller, The Whig Party in Pennsylvania. Diss. Columbia University. New York 1922. S. 132.

¹⁴⁾ H. H. Hollander, The Cincinnati Southern Railway. John Hopkins University Studies in Historical and Political Sciences. Vol. XII. Baltimore 1894. S. 18—20, 24, 33, 57—59, 73, 86.

трола, които се възложиха на между-щатната комисия за търговия. Срещу това желѣзопѣжнитѣ компании възразиха остро, но безъ всѣкакъвъ резултатъ.¹⁵⁾

Общественото мнение се проявява още по-рѣзко, когато се иска да се отстрани зависимостъта отъ иностранныя капиталъ. Подобни случаи, когато либералистическитѣ принципи нѣматъ почти никаква стойностъ, сж твърде чести. Така, италианското правителство, отъ 1908 год. насамъ, винаги се е опитвало да наложи предпочитанието на италианскитѣ параходи при пренасянето на емигранти. Когато най-после тая политика можа да се увѣчае съ успѣхъ, италианското обществено мнение нескрито изрази своето задоволство отъ успѣхитѣ, постигнати отъ националнитѣ параходни компании.¹⁶⁾ И въ Сърбия, кждето чуждестраннитѣ желѣзопѣжни компании не веднѣжъ сж нарушавали договоритѣ си съ държавата, правителството презъ юний 1906 год. заповѣда заемаването на желѣзницитѣ. За това си дѣло то получи отъ всички партии въ страната декларации, които одобряваха неговото енергично действие срещу компанияитѣ.¹⁷⁾ Борбата между българското правителство и чуждестранната желѣзопѣжна компания въ Южна-България и одобрението на тая борба отъ страна на общественото мнение е много добре известна на българския читателъ, за да има нужда да я споменаваме тукъ.

Но дори и въ Мексико презъ 1903 год., когато тогавашниятъ президентъ П. Диасъ обяви, че желае да откупи множество желѣзопѣжни линии, които се намиратъ въ рѣцетѣ на желѣзопѣжни компании, той подчерта, че общественото мнение, безсѣмнено, ще подкрепи тия негови планове, особено като се взематъ предвидъ постояннитѣ борби, които компанияитѣ водятъ помежду си.¹⁸⁾

Въ времето, непосредствено следъ създаването на Летония, много чуждестранни капиталистически консорциуми се бѣха опитали да получатъ експлоатацията на летонскитѣ държавни желѣзници, като обещаваха срещу това да дадатъ на Летония единъ държавенъ заемъ. Този проектъ, обаче, не намѣри одобрението на летонския народъ, който виждаше въ него прикрито третиране на Литва като чуждестранна колония.¹⁹⁾

Ние чуваме същевременно отъ много държави, че общественото мнение винаги е настоявало да се запазятъ, тамъ гдето това е вече постигнато, или тамъ, гдето това още не е случая, да се поставятъ желѣзницитѣ въ държавни рѣце. Така, колкото пѣти белгийското правителство е предлагало откупването на желѣзницитѣ на нѣкои частни компании, то винаги е намирало общото одобрение на общественото мнение. Дори, въ 1901 год., тогавашниятъ министъръ президентъ бѣше заявилъ, че ако нѣкога се намѣри нѣкой, който може да открадне желѣзницитѣ отъ държавата, съ цель да възложи тѣхната експлоатация на частни компании, то тогава сигурно една обща народна революция ще осуети

¹⁵⁾ A. D. Noyes, Forty Years of American Finance. New York und London 1909. S. 352.

¹⁶⁾ E. Murken, Die grossen transatlantischen Linienreedereiverbände. Jena 1920. S. 364, 407.

¹⁷⁾ R. M. Dimtschoff, Das Eisenbahnwesen auf der Balkan-Halbinsel. Bamberg 1894. S. 70. f. — D. Arnaoutovitch, Histoire des Chemins de Fer Yougoslaves 1825 — 1937. Paris 1937. S. 151 f.

¹⁸⁾ Lettre du Mexique. Journal des Economistes. 62. Jahrg. Paris 15. Nov. 1903 S. 249.

¹⁹⁾ B. Siew, Lettlands Staats- und Privatfinanzen. Riga, 1929. S. 21.

тоя планъ.²⁰⁾ Въ Холандия пъкъ, известниятъ английски специалистъ по съобщителна политика Акуортъ, отхвърля възможността за промѣна на съществуващата система на държавни желѣзници, изхождайки отъ факта, че холандската публика е напълно доволна отъ нея.²¹⁾

Не е по-друго положението, обаче, и въ Франция, където желѣзопътната реформа на министъръ Фрейсине отъ 1878 год. е обхващала и постройката на една твърде широка мрежа отъ желѣзни пътища. Тази негова реформа, безсъмнено, е имала почти единодушно одобрение на цялата страна.²²⁾

Интересенъ указателъ въ това отношение е и положението въ Швейцария. Тукъ частнитъ желѣзопътни компании постепенно придобиха извънредно голѣма мощъ. Отдѣлнитъ кантони бѣха безсилни да предприематъ нищо срещу тѣхъ. Общественото мнение, обаче, схващайки егоистичнитъ мотиви, отъ които се ръководѣха частнитъ компании, и безогледната политика, която тѣ водѣха, постепенно започна да се промѣня и да иска все по-настоятелно организирането на единъ ефикасенъ държавенъ контролъ върху желѣзопътнитъ компании.²³⁾ Най-после, на 20 февруарий 1898 год. се произведе плебесцитъ по въпроса за одържавяването на желѣзницитъ. Резултатътъ бѣше двойно повече гласове (386,834) за одържавяването, срещу тия на гласувалитъ за частнитъ компании (182,718) и то при едно участие въ плебисцита, безсъмнено много по-голѣмо, отколкото при други случаи. Когато по-късно въ федералната конституция се прие постановлението да се предприематъ и подпомагатъ на федерални разноски всички обществени строежи, това се посрещна отъ народа съ топовни грѣмежи и огньове, запалени по планинскитъ върхове, като изразъ на радостъ.²⁴⁾

Въ Австрия, споредъ Чернинъ, общественото мнение преди всичко е искало откупуването на държавната желѣзопътна компания, главно на северозападнитъ линии и на линиитъ, свързващи австрийскитъ желѣзници съ южно и северо-германскитъ.²⁵⁾ По-късно, въ австрийския парламентъ, народниятъ представител Д-ръ Хербстъ защищаваше мнението, че желѣзницитъ сѣ единъ монополъ и че има само единъ допустимъ монополъ — а именно, монополътъ, упражняванъ отъ страна на държавата. Обаче, тия идеи трѣбваше да проникнатъ въ цялото население и да се схванатъ правилно отъ него, за да иматъ изгледъ за реализиране само тогава, когато увѣреността въ тѣхното осъществяване би станала общо благо — едно интересно заключение, което показва ясно, колко необхо-

²⁰⁾ E. Mahaim, The Belgian Experiment of State Railways. In: The State in Relation zu Railways. Royal Economic Society. London 1911. S. 68 f. — Annales Parlamentaires. Chambre. Séance du 14 décembre 1911. S. 278.

²¹⁾ W. M. Acworth, Historical Sketch of State Railway Ownership. London 1920. S. 28

²²⁾ A. v. d. Leyen, Die Eisenbahnpolitik des französischen Ministers Freycinet. Preussische Jahrbücher. Bd. XLII. Berlin 1878. S. 162.

²³⁾ M. Graze, Die Eisenbahnen der Schweiz und die Einheit des Schweizer Volkes. Diss. Nürnberg 1938. S. 64, 74.

²⁴⁾ E. Fueter, Die Schweiz seit 1848. Geschichte, Politik, Wirtschaft. Zürich und Leipzig 1928. S. 206. — F. Gubler, Die Anfänge der schweizerischen Eisenbahnpolitik. Zürich 1915. S. 258.

²⁵⁾ R. Czernin, Aufgaben und Ziele des k. k. Eisenbahnministeriums. Wien 1902. S. 293. — A. von Czedik, Der Weg von und zu den österreichischen Staatsbahnen. Teschen, Wien und Leipzig 1913. Band I. S. 107. — W. Acworth und R. Herold, Report on the Construction of the Austrian State Railways. League of Nations. C. 638 M. 238. Genf 1923. S. 13.

димо с проникването на принципите на съобщителната политика въ мнрогледа на населението, отъ една страна, и какъ, следствие на това, промѣнитъ въ общественото мнение по необходимостъ трѣбва да иматъ за последица промѣната и на самата съобщителна политика, отъ друга страна.

Следъ войната, въ Австрия се предложи да се продадатъ или пъкъ да се дадатъ за експлоатация на една или нѣколко частни компании всички държавни желѣзници. Обществото на Народните натовари Акуортъ, като експертъ, да даде мнението си по този въпросъ. Експертътъ отхвърли изцѣло тоя планъ съ мотивировката, че изпълнението на този планъ е политически невъзможно, понеже по-голѣмата частъ отъ народа, а следователно и неговитъ избраници, сигурно ще гласуватъ противъ него.

Въ Унгария има само държавни желѣзници. Кабинетътъ Тиса, който проведе това одържавяване, изглежда се е позовавалъ на „цѣлокупното общественое мнение на страната и на схващанията на Райхстага, независимо отъ съществуващитъ различия между партиитъ. Споредъ думитъ на Немений, „въ страната въ момента сигурно нѣма нито единъ разуменъ човѣкъ, който би искалъ да се измѣни това положение“. ²⁶⁾

Въ мотивитъ къмъ испанския законъ за желѣзниците отъ 1935 год. се казва, че общественото мнение е единно относно национализирането на желѣзниците, колкото и голѣми различия да съществуватъ иначе, относно формата на това национализиране.

Но всичко това може още да се подкрепи съ редъ рѣзки прояви на общественото мнение срещу желанията, плановѣтъ и дори мненията на либералистично настроенитъ политици въ областта на съобщителнитъ срѣдства. ²⁷⁾

Така напримѣръ, въ Финландия, когато либералниятъ руски царъ Александъръ II, въ качеството си на Великъ Князь на Финландия, предложи на ландтага да се изкаже, дали той желае желѣзниците и по-нататѣкъ да останатъ държавно предприятие или не, ландтагътъ, безъ разлика на мненията, единодушно реши, че желѣзниците трѣбва да се запазятъ за държавата. ²⁸⁾ Когато пъкъ въ Чили преди войната се появи планътъ, да се даде експлоатацията на желѣзниците на частни компании, срещу този планъ се противопостави общественото мнение и правителството, сълизайки отъ схващането, че желѣзниците сж така много свързани съ общественитъ интереси на страната, реши, че управлението имъ отъ частни лица е немислимо. ²⁹⁾

Обикновено държавната съобщителна политика се отклонява най-силно отъ либералистическитъ принципи, подъ влиянието на общественото мнение, и то когато е належащо разрешението на известни съобщителни задачи отъ общо националенъ характеръ, които интересуватъ цѣлия народъ. Така, въ Швеция постройката на голѣмата вътрешна желѣзопътна линия се наложи отъ общественото мнение. Даже нѣщо повече: понеже тая желѣзница въ никой случай не можеше да бже рентабилна, наложи се нейната експлоатация да се поеме отъ държавата. ³⁰⁾ Сжщиятъ случай се повтори и въ Тунисъ. Когато тукъ се откриха голѣмитъ фосфатни залежи, стана възможно да се построи една желѣз-

²⁶⁾ A. Neményi, Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Ungarn. Leipzig 1890. S. 6, 221.

²⁷⁾ The Railway Gazette, London. 20. Dez. 1935.

²⁸⁾ Finska Statsjärnvägarna 1862—1912. Helsingfors 1912. S. 75 f.

²⁹⁾ D. Martner, Die Eisenbahnen Chiles. Diss. Bonn 1916. S. 93.

³⁰⁾ Statens Järnvägar 1906—1931. Stockholm 1931. Bd. I. S. 269—282, 306.

ница, безъ да има нужда отъ гаранцията на френското правителство. Представителитъ на тази колония не веднъжъ сж изказвали пожеланието, постройката да се извърши за смѣтка на самото правителство на Тунисъ. Следвайки тия пожелания, Франция позволи правителството да построи тази желѣзница, презъ 1906 год., като държавно предприятие.³¹⁾

Разбира се, това, което ние досега установихме, още не доказва, че винаги и безъ изключение общественото мнение се е проявявало срещу либералистическата съобщителна политика. Противни примѣри може да се намѣрятъ главно въ Англия и Съединенитѣ Щати.

Така, когато къмъ края на войната въ Англия започна да се разисква около плановѣтъ за одържавяването на желѣзницитѣ, опозицията срещу тия планове бѣ така силна, че правителството се видѣ принудено веднага да ги оттегли.³²⁾ Отъ друга страна, обаче, трѣбва да припомнимъ, че около това време Алфредъ Маршалъ намира, че влиянието на общественото мнение е било толкова силно, че то допринесло, английското желѣзопѣтно дѣло да бѣде уредено авторитативно. Натискътъ отъ общественото мнение въ това време е билъ, споредъ него, така голѣмъ, че държавната контрола върху желѣзницитѣ придобива все повече значение и се засилва.³³⁾

Сжщото положение имаме и въ Съединенитѣ Щати. Следъ войната тукъ, общо казано, настроението срещу всички мѣроприятия на държавното управление е било толкова голѣмо, че то успѣло да се разпрострѣ даже и върху мѣроприятията въ областъта на съобщенията, следствие на което държавната контрола върху желѣзопѣтнитѣ компании и тѣхната политика значително отслабнала.³⁴⁾

* * *

Много естествено и правилно е, при единъ процесъ на развитие, който има за изходна точка господството на една либералистическа политика, както е това въ областъта на съобщенията, да се обърне внимание на общественото мнение и неговото значение. Не бива, обаче, въ подобни случаи да се изпуска изпредвидъ, че често пѣти общественото мнение не може да се наложи. Така напримѣръ, срещу корупцията на частнитѣ желѣзници въ Съединенитѣ Щати, които често сж имали практиката да пренасятъ товаритѣ на едни свои клиенти на твърде низки цени, а на своитѣ конкуренти дори да отказватъ изобщо да пренасятъ товаритѣ имъ, общественото мнение е реагирало извънредно остро. Американскитѣ желѣзници, обаче, сж разполагали съ такива възможности за вършене на корупция, при които общественото мнение не само че не е могло да се наложи, но което е сжщо интересно, е било напълно игнорирано отъ американскитѣ желѣзопѣтни компании, при водената отъ тѣхъ политика³⁵⁾.

Отъ друга страна, тъкмо въ случаитѣ, когато общественото мнение външно изглежда да е въ полза на либерализма, необходимо е да се отнасяме критически къмъ него. Защото, тъкмо въ подобни случаи то

³¹⁾ Les Chemins de Fer de la Tunisie. Direction Générale des Travaux Publics. Bourg 1931. S. 26, 28.

³²⁾ E. A. Pratt, British Railways and the Great War. London 1921. Bd. II. S. 1119.—P. H. Middleton, Railways of Thirty Nations. New York 1937. S. 45.

³³⁾ A. Marshall, Industry and Trade. London 1919. S. 480.

³⁴⁾ W. O. Hines, War History of American Railroads. New Haven 1928. S. 230 f.

³⁵⁾ A. v. d. Leyen, Die nordamerikanischen Eisenbahnen. Leipzig 1885. S. 380.

може да е само едно отражение на известни монополистически интереси или дори да не е нищо друго, освен продуктът на агитацията на известни вестници, които сж купени или контролирани от заинтересованитѣ. Въ тия случаи общественото мнение изглежда да е изразъ на либералистическитѣ схващания. Въ сжщностъ, обаче, то не е нищо друго, освенъ единъ несъзнателенъ носителъ на частни монополистически интереси въ областта на съобщенията.

Зависимостта на американскитѣ вестници отъ мощнитѣ частни желѣзопътни компании е извънредно голѣма. Това ние можемъ да установимъ дори статистически. При една анкета, обхващаща издателитѣ на множество провинциални вестници, между другото сж били поставени и следнитѣ въпроси:

1. „Общественото мнение въ вашата община иска ли правителството да влѣзе въ конкуренция съ съобщителнитѣ компании“? Въпросътъ е получилъ 3,584 отговора, отъ които 90,2⁰/₁₀₀ отрицателни.

2. „Общественото мнение въ вашата община държи ли на това, желѣзницитѣ да сж държавна собственост“? — Получени сж били 3,596 отговора, отъ които 87,5⁰/₁₀₀ отрицателни.

Че тая анкета не е имала никакъвъ интересъ въ установяването на истинското общественое мнение и че тя е само едно свидетелство за зависимостта на пресата отъ мощнитѣ частни интереси, се разбира отъ само себе си.³⁶⁾

Въ всѣки случай, отъ нашия прегледъ може да се заключи, че напушането принципитѣ на либералната съобщителна политика, което въ наше време се забелязва по цѣлия свѣтъ, е единъ процесъ, койго въ голѣмъ размѣръ е билъ подпомаганъ отъ общественото мнение. А това значи, че въ този пунктъ демокрацията се е изказала противъ либерализма и го отхвърли като принципъ на практическата политика.

Преведе Dr. C. S.

ВЪРХУ ПРОБЛЕМАТА ЗА ПРЕХВЪРЛЯ- НЕТО НА МИТОТО

отъ

ПРОФ. Д-ръ Г. К. СВРАКОВЪ

Съвременното състояние на свѣтовното стопанство и международната търговска политика каточели засѣнчватъ митото и неговото значение. То се оказва недостатъчно сигурно сръдство за постигане ония задачи на стремежа къмъ стопанска сигурностъ и стопанска независимостъ отъ чужбина, които свѣтовното политическо състояние така властно налага на отдѣлнитѣ държави. Тѣ се виждатъ принудени поради това да прибѣгватъ къмъ други сръдства, по-радикални и по-прями отъ митото. Забрани, контингентирания, девизни ограничения и т. н. сж на дневенъ редъ като орджия на търговската политика. Тѣ сж на преденъ планъ и тѣ опредѣлятъ характера на съвременната търговска политика.

³⁶⁾ A Statistical Survey of Public Opinion. National Industrial Conference Board Studies. № 222. New York 1936. S. 37, 40.

Мнозина сж наклонни отъ тукъ да вадятъ заключение, че митото е въ окончателенъ залѣзъ и научното му третиране нѣма актуално значение.

Да разсждаваме така, ще рече да се влияемъ не отъ сжщността, а отъ външния изгледъ на явленията. Ролята, която още играе митото, е огромна и едва ли може да се намали така много, че да не трѣбва да се отдава значение на митото и на проблемитѣ, свързани съ действието му. Защото, на първо мѣсто, не трѣбва да се забравя, че митото не е само срѣдство на търговската политика. То е, по своята сжщина, косвенъ данѣкъ и като такъвъ—важно срѣдство на финансовата политика. Може би е важно да се подчертае това обстоятелство тъкмо сега, при засѣнчване търговско-политическата роль на митото, понеже влиянието на митото въ финансовата областъ—дори и на чисто финансовото мито—е отъ голѣмо значение за цѣлия стопански животъ, ако и финансовата наука не винаги да му е отдавала въ това отношение достатъчно внимание. Освенъ това, обаче, не трѣбва да се забравя, че ако и споменатитѣ по-модерни срѣдства на търговската политика така много да се прилагатъ на практика, все пакъ никѣде не се отбелязва намаление или пъкъ опростяване на митнишкитѣ тарифи. Митото остава да действа и да влияе и при всички тия други срѣдства, и това му влияние е много важно за стопанството.

Въпроситѣ за влиянието на митото върху народното стопанство се обхващатъ общо въ проблемата за прехвърлянето на митото. Тая проблема винаги се е считала за една отъ най-труднитѣ и сложни проблеми на стопанската наука. Това е лесно обяснимо като се вземе предвидъ, че нейното разрешение е възможно само възъ основа на точно знание върху отношенията въ международната търговия, респективно теорията за сравнителнитѣ разноси и международнитѣ стойности. Освенъ това, проблемата, съ огледъ на практиката, се комплицира и въ връзка съ обстоятелството, дали се касае за финансово или протекционистическо мито, дали имаме едно стопанство, изградено на свободна конкуренция, или такова на ограничена конкуренция, на монополи, или дори на планоно рководство и т. н. Предвидъ на малкото мѣсто, съ което можемъ да разполагаме, ние ще се ограничимъ съ едно чисто теоретическо разглеждане на въпроса и то при предпоставка, че имаме стопанство на свободна конкуренция, като се надѣваме, че приложението на постигнатитѣ заключения при други предпоставки лесно може да се направи безъ значителни модификации.

* * *

Още първитѣ стопански мислители на новото време, меркантилиститѣ, се спиратъ на въпроса за това, кой въ крайна смѣтка носи митото, което дадена държава налага върху вноса или износа. Този облогъ бѣше единъ източникъ на държавенъ приходъ, извънредно важенъ за тѣхъ, не само защото тѣ познаваха и ценѣха високо неговото стопанско-протекционистическо въздействие, но и понеже митнишкото облагане бѣше единъ, при тогавашнитѣ условия, сравнително много лесенъ начинъ за получаване така необходимитѣ за тѣхнитѣ политически цели парични срѣдства. Прието е да се мисли, че меркантилиститѣ сж смѣтали, както въпрочемъ е било въ основата си и предмеркантилистическото мнение, че митото се плаща отъ чужденцитѣ, че то лежи върху чуждитѣ държави.

Може би това мнение на меркантилиститѣ да се е оправдавало въ онова време при много случаи, дори може изобщо то да е отразявало действителното положение на нѣщата, защото тогава се търгуваше на международна база предимно съ луксозни стоки, които намираха една монополна цена. Но това мнение скоро биде напуснато и замѣнено съ тъкмо противоположното мнение на либерализма—че митото се понася отъ страната, която го налага: вносното—отъ консуматора на благата, а износното — отъ мѣстния производителъ.

Физиократитѣ могатъ да претендиратъ за заслугата, първи да сж се спрѣли системно на интересуващия ни сега въпросъ. Тѣ изхождатъ отъ една напълно здрава позиция — наличието на общо ниво на ценитѣ и наличието на конкуренция между отдѣлнитѣ страни, били тѣ производители или консуматорки на една стока. Отъ това положение тѣ достигатъ лесно до заключението, че вносното мито не се носи отъ страната износителка (и износното отъ страната вносителка), а се носи отъ поданицитѣ на страната, която го налага. То се прехвърля, следователно, споредъ тѣхъ, въ пълния си размѣръ върху консуматора на благата, а отъ него, върху получателя на поземлената рента, т. е. върху чистия доходъ.

Не по-друго е заключението, до което достига и Ад. Смитъ, който подробно се занимава съ въпроса по отношение на тритѣ вида мита: вносно, износно и транзитно.

Въ изследването си Смитъ изхожда отъ ония начала, върху които е изградена цѣлата му система — естествения редъ на нѣщата и стабилната хармония, която сжществува въ обществото и стопанството. Въ съгласие съ естественото разпредѣление на обществения доходъ, което той предполага, митото, както вносното, така и износното, трѣбва да се плаща отъ поданицитѣ на държавата, която го налага, понеже то трѣбва да засѣгне една частъ отъ дохода: поземлената рента, работническата заплата или пѣкъ печалбата. Митото, и специално вносното мито, винаги повишава цената и се носи изцѣло отъ консуматора—при луксознитѣ стоки, въ прѣката смисълъ на думата, а при стокитѣ отъ първа необходимостъ то ще повиши работническата заплата и ще трѣбва да се понесе отъ консуматоритѣ на произвежданитѣ съ тѣхния трудъ стоки. Общо, вземайки поводъ отъ старото схващане, той поставяше като неопровержима истина заключението, че понеже „печалбитѣ на търговцитѣ не сж нѣщо, което може прѣко да се облага“, то „крайното плащане на всички тия подобни данѣци, дори съ значително повишение, пада върху консуматоритѣ“.

Ад. Смитъ се спира и на транзитнитѣ мита. Той смѣта, че по своята сжщностъ — какъ би могло да бжде другояче? — тѣ се „плащатъ напълно отъ чужденцитѣ и може би сж единствения облогъ, съ който една държава може да обложи поданицитѣ на друга държава, безъ да вреди по какъвто и да е начинъ на промишленостъта или търговията на собственитѣ си поданици“.¹⁾ Това очевидно заключение и днесъ е напълно валидно и трѣбва да се предполага, че едно мито върху транзита, въ размѣра на разликата между по-низкитѣ транспортни разноски презъ дадена страна и по-високитѣ разноски при използване на околнитѣ пжтища презъ други страни, би било възможно. Ако то днесъ никжде не

¹⁾ Ад. Смитъ — Богатството на народитѣ. Книга V. Глава II. § 4.

се прилага, то е поради лесното пораждане на реторсионни мита отъ същия видъ въ всички държави, които биха създали изключителни затруднения на международната търговия, безъ да ползватъ реално въ финансово отношение никого.

Решението, което дава Смитъ на въпроса за прехвърлянето на митото, твърде схематично и твърде опростено, за дълго време остана господствуващо въ финансовата мисъл — господствуващо, ако подъ тая дума трѣбва да се разбира най-разпространеното мнение. То се възприемаше отъ практицитѣ, които държаха на осъществяване пълната свобода на търговията и искаха дори премахването и на финансовитѣ мита, но и истинскитѣ фритредери въ науката го поддържаха. Въ действителностъ, въ науката скоро се появи една промѣна въ учението за прехвърлянето тежеститѣ на митото. Тая промѣна, подготвена отчасти отъ Жанъ Баптистъ Сей, фактически започва съ Дж. Ст. Милъ.¹⁾

Милъ констатира, че митото върху една стока винаги има като първоначална тенденция увеличението цената на обложената стока. Прибързано, споредъ него е, обаче, отъ тукъ да се вади заключение, че винаги митото се носи отъ консуматора — при износното мито, отъ чужбина, а при вносното мито отъ мѣстнитѣ консуматори. Въпросътъ е много по-комплициранъ поради влиянието, което вносното или износното мито може да има върху международната търговия. Не е невъзможно, при известни условия, отчасти митото да остане въ тежестъ на производителитѣ. За да се докаже това, Милъ прибѣгва къмъ анализъ на външно-търговскитѣ отношения и то при същитѣ ония условия и предпоставки, които той прилага и върху анализа на външната търговия. Въ нѣколко думи, неговиятъ анализъ може да се обхване въ едно по-точно формулиране на промѣнитѣ въ съотношението на размѣната между дветѣ страни, зависещо отъ еластичността на търсенето и предлагането на съответнитѣ стоки и по-голъмото или по-малко свиване на консумацията, като реакция срещу движението на ценитѣ. Милъ изрично подчертава, че влиянията, които тукъ се кръстосватъ, сж така разнообразни и комплицирани, че е невъзможно, дори и следъ налагането на митото, да се установи, кой е спечелилъ или кой е изгубилъ. При износнитѣ мита той смѣта все пакъ, че може да бѣде „много малко съмнително, една страна, която е въвела такива мита, да не наложи на чуждитѣ страни тѣ да допринесатъ нѣщо къмъ нейнитѣ държавни приходи, но вънъ отъ случаетѣ, когато обложениятъ съ мито артикулъ е отъ ония, които сж особено силно търсени отъ чуждитѣ страни, тия страни рѣдко ще платятъ цѣлата сума на облога“.

Сжщо така и при вносното мито трѣбва да се приеме, че по принципъ то „винаги отчасти се носи отъ чужденцитѣ, и, следователно, по този начинъ единъ народъ... може да добие едно увеличение на частта си отъ производителността на капитала и труда на свѣта, за смѣтка на чужденцитѣ“.

Това не е меркантилистическото схващане. Не чуждитѣ производители или търговци, а чуждитѣ консуматори на нашитѣ стоки сж, които носятъ митото. Но и това правило не е общо: първо, когато се облагатъ стоки, чието търсене у насъ е напълно нееластично, митото се носи отъ

¹⁾ Principles. Book. V. Ch. IV. § 6. Въпросътъ е третиранъ първоначално въ работата на Милъ отъ 1844 год.

мѣстния консуматоръ; второ, когато облагаме стоки, които иматъ монополна цена, а тукъ спадатъ и земеделскитѣ произведения, митото се плаща изцѣло или отчасти отъ чуждия производителъ.

Милъ мислѣше, че облагането съ мито на чуждитѣ страни може да се ограничи чрезъ противоположнитѣ мѣроприятия отъ тия страни, но че едва ли може да се иска отъ една страна да се откаже, при удобни случаи, да прехвърли частъ отъ своята данѣчна тежестъ на митнишкото облагане върху чужбина.

Милъ се отклоняваше твърде много отъ ортодоксалното либералистическо схващане за крайния носителъ на митото. При него е твърде силно подчертана мисълта, че митото се носи отчасти отъ чужбина. Признанието пъкъ, че е възможно чуждитѣ държави да отбѣгнатъ удара чрезъ съответни митнишки мѣрки, че въпросътъ не се заключава само до това, дали мѣстниятъ консуматоръ или чуждиятъ производителъ носи митото, но че то може да се носи и отъ чуждия консуматоръ; изключенията, които се допускаха най-после, всичко това отведнажъ разкриваше цѣлата извънредна сложностъ на проблемата.

Едностраничното подчертаване на участието на чужбина въ плащане митото, което се чувствава у Милъ, надхвърляше необходимото. То се дължи, както по-късни автори, напримѣръ Bastable, правилно отбелязватъ, на третиране въпроса при предположението, че въ търговията участвуватъ само две страни. Подобно третиране лесно създава предполагаеми положения на монополъ за страната, която облага търговията съ мита, а както ще видимъ по-нататѣкъ, тъкмо сравнително рѣдкитѣ случаи на международенъ монополъ е особено важенъ за прехвърляне митото върху чужбина.

Следъ Милъ и най-крайнитѣ либерални финансисти трѣбваше да признаятъ, че ако и като общо правило вносното мито да се прехвърля върху консуматора въ страната, която го налага (а износното върху производителя въ сѣщата страна), теоретически сж възможни случаи, и тѣ сигурно и въ действителностъ се срещатъ, когато цѣлото мито или частъ отъ него се носи отъ чуждитѣ държави. Либералнитѣ икономисти действително намираха отъ етическа гледна точка неправилно и несправедливо налагането на такива мита, но не можеха да откажатъ тѣхната изгода за фиска.

* * *

Поставянето на проблемата за прехвърлянето на митото на здрави основи и нейното почти общепризнато разрешение се дължи въ голѣма степенъ на работитѣ на Алф. Маршалъ, който се занимава съ прехвърлянето на митата на две мѣста: първо, въ единъ специаленъ меморандумъ върху фискалната политика по отношение международната търговия, писанъ въ 1903 г., и второ, въ последната си голѣма работа Money, Credit & Commerce, London 1923.

Въпросътъ е разгледанъ по маниера на класицитѣ, т. е. предполагайки се размѣна между две страни, но като се взема предвидъ и наличието на трети пазари и трети доставчици. При това, Маршалъ възприема изтъкнатата и преди него „симетричностъ“ между вносното и износно мито, т. е. че „едно мито отъ даденъ процентъ върху цѣлия вносъ на една страна, ще има абсолютно сѣщия резултатъ, както едно

мито въ сжция размъръ върху цѣлия ѝ износъ“, както формулира тая симетричностъ Пигу¹⁾.

При тия предпоставки, когато една отъ странитѣ (А) наложи мито върху вноса (или износа), въпросътъ, кой ще носи митото, се разрешава съ огледъ на еластичността на взаимното търсене и предлагане на благата между дветѣ страни. Ако благата на страната (А), която налага митото, се ползватъ съ едно неотразимо силно търсене въ другата страна (В), докато благата, които тя (А) внася, иматъ еластично търсене, то съотношението на размѣната следъ налагане митото ще се промѣни въ нейна полза и митото ще се понесе отъ втората страна (В), която ще трѣбва да продава стокитѣ си на сравнително низки цени. Митото ще лежи напълно върху нея и дори тя може да има още по-голъма вреда, когато страната, налагаща мито (А), има абсолютенъ монополъ и търсенето на нейнитѣ блага е напълно нееластично. Положението се обяснява така: ако предположимъ, че между дветѣ страни е имало равенство въ размѣната на благата, т. е. равновесие, следъ облагане на вноса, ценитѣ въ страната (А), облагаща, ще се качатъ. При предположение, че търсенето е еластично, това ще доведе до намаление на консумацията. Срещу своя намаленъ вносъ, обаче, страната вносителка (В) не ще може да получи цѣлото количество блага отъ първата страна (А). Тя ще се види принудена да изнася злато. По този начинъ, ценитѣ въ нея ще паднатъ, а ценитѣ въ страната А ще се покачатъ. За да получава необходимитѣ ѝ износни стоки отъ страната А, втората страна ще трѣбва да изнася по-голъмо количество блага при намалени цени. Тя, по този начинъ, носи митото. Приемемъ ли обратно, че благата на облагащата съ мито страна (А) иматъ слабо или еластично търсене въ втората страна (В), или пъкъ, че въ самата страна А благата на втората страна се ползватъ съ нееластично търсене, ще трѣбва да предполагаме, че тя сама, респ. консуматоритѣ въ нея, ще понесатъ митото, а дори при краенъ случай може и съотношението на размѣната да се обърне въ нейна вреда, така че страната вносителка (В) да има известна полза.

Ако се вгледаме добре въ посочения процесъ ще видимъ, че митото не бива да бѣде по-високо отъ опредѣленъ размъръ — то не бива да нарушава принципа на сравнителнитѣ разноси, т. е. не бива да има високо протекционистически характеръ. Въ тия граници то представлява едно увеличение на производителнитѣ разноси, каквото увеличение сж и транспортнитѣ разноси, и въпроса за прехвърлянето на митото се разрешава въ рамкитѣ на въпроса за международнитѣ стойности,²⁾ отъ който той представлява частенъ случай.

Отъ друга страна, ако митото има умѣренъ протекционистически характеръ, т. е. ако то допуска вноса на стоки отвънъ, но сжщевременно позволява и производството въ страната, явно е, че съ това нейното търсене на чужди стоки става по-еластично и позицията ѝ спрямо чужбина се подобрява — въ такива случаи, прехвърлянето на митото върху чуждитѣ производители ще бѣде улеснено³⁾.

Това сж теоретическитѣ заключения, до които се достига съ единъ подобенъ подробенъ анализъ.

¹⁾ А. С. Pigou — A Study of public finance. London 1928, стр. 199.

²⁾ За този въпросъ сравни нашата работа „Развитие на учението за сравнителнитѣ разноси“. Годишникъ на В. т. у-ще, Варна, както и посочената тамъ литература.

³⁾ Сжщото мнение има Pigou — op. cit. p. 217.

Маршалъ, съгласно това мнение, не смѣта че е възможно често или винаги да се прехвърля митото върху чуждитѣ страни, понеже „никога не е имало страна, цѣлият износъ на която да се ползува съ такава силно търсене въ чужбина, че тя да може да наложи на чужденцитѣ, тѣ да плащатъ голѣма частъ отъ митото, което тя налага на вноса си.“¹⁾

Първоначалната схема на тия разсуждения е чужда на действителността. Както вече бѣ споменато, тя създава лесно впечатление, че една страна може да има лесно монополно положение. Въ сжщностъ, колкото и търсенето на благата да е нееластично, тѣ лесно могатъ да бждатъ замѣнени отъ производството на трети страни. Конкуренцията на производителитѣ на международния пазаръ е твърде голѣма, така че не се стига до монополъ. Нееластичното търсене на своитѣ стоки една държава, при това, може да използва само тогава, когато и производителитѣ въ нея не се намиратъ въ положение на конкуренция, а подобни случаи изглежда малко да сжществуватъ. Случаи, когато чуждитѣ държави само отчасти могатъ да бждатъ привлѣчени къмъ понасяне митата, сж по-чести, но и тѣ сж нѣщо изключително. Така, Англия, споредъ Маршалъ, е била въ подобно изключително благоприятно положение два пѣти: въ срѣднѣвѣковието, когато тя е изнасяла вълна, която е била силно търсена въ Фландрия, и по-късно, следъ индустриалната революция, когато благодарение на по-свършенната си техника тя произвеждаше безъ конкуренти манифактурни стоки. Днесъ подобно положение никоя държава нѣма. Само отдѣлни малки „печалби“ сж възможни. Маршалъ посочва като възможни случаи поставянето на мито върху гръцкото сухо грозде и нѣкои видове тежки вина, две стоки, за които Англия е главенъ пазаръ. Така, Маршалъ, ако и да допуска теоретически, че е възможно чуждитѣ държави да бждатъ накарани да понасятъ частъ отъ митото, той, както и авторитѣ преди него, смѣтатъ тия случаи за рѣдки. Отъ тукъ той идва до своето общо заключение: „Споредъ моето мнение, почти въ всички важни случаи вноснитѣ мита се носятъ напълно и изцѣло отъ консуматоритѣ. Нѣма, обаче, въ това отношение едно абсолютно правило. Може да се конструиратъ голѣмъ брой и сж сжществували въ малкъ брой случаи, при които значителна частъ отъ тежестта на вносното мито се носи отъ чужденцитѣ.“²⁾ Още по-важно е, обаче, следното по-общо заключение: „Всѣко вносно мито и всѣко износно мито, наложено въ една страна, има тенденцията да промѣня съотношението на търговията въ нейна полза, понеже то има тенденция да намалява обема на търговията, която тя желае да извърши при дадено съотношение.“³⁾

Заключението, до което идва Маршалъ, е важно въ две отношения. Преди всичко то показва, че митото, и то чисто финансовото мито, може да бжде едно сравнително мощно срѣдство въ международната търговска политика и международнитѣ финанси, съ помощта на което може да се наложи една страна на друга. Второ, Маршалъ се мъчи да докаже,

¹⁾ Memorandum p. 374.

²⁾ Memorandum, p. 370.

³⁾ Money ect. p. 190. До сжщото заключение идва и Edgeworth: „При обикновени условия една страна може да има предимства отъ едно вносно или износно мито“. Papers стр. 17.

че случитѣ, когато подобно налагане е възможно, сж много рѣдки. За насъ е важно да видимъ, дали тая втора констатация е вѣрна.

* * *

Маршалъ изследва въпроса предимно съ огледъ на Англия. Той намира за периода, когато пише, че Англия нѣма такава позиция на международния пазаръ, която би ѝ позволила да се наложи съ своето мито на чуждитѣ страни така, щото тѣ да го понасятъ. Но положението се мѣни лесно. Самъ Маршалъ дава основания да се мисли, че при други условия подобни положения сж възможни. Той самъ не бѣ се двоумилъ никога да препоръча използването на случитѣ, когато е възможно прехвърлянето на едно мито върху чуждитѣ страни. Така, когато трѣбваше да се покрятъ разноситѣ отъ бурската война въ 1901 г., фритредерска Англия наложи износно мито върху вжглищата, въ размѣръ 1 Shilling на тонъ, при изричното предположение, че съ огледъ на монополното положение на Англия въ производството на вжглищата, „тежестта на митото ще падне върху консуматоритѣ въ чужбина“. При развилитѣ се спорове бѣше отъ известно значение публикуваното въ в. „Таймсъ“ писмо на Маршалъ, въ което той изказа мнението, „че това не е достойно за осжждане нарушение на основнитѣ икономически принципи и че въ частностъ, ако и въ сжщностъ тежестта на подобно мито да се носи отъ страната, която го налага, другитѣ страни сжщо сж принудени да понесатъ частъ отъ него.“

Развитието на търговията съ вжглища презъ следнитѣ години показва това предположение да е било вѣрно.

Особено, обаче, внимание заслужаватъ отношенията, които се създаватъ въ търговията между индустриалнитѣ и аграрни страни. Ние искаме да изследваме по-отблизо тия отношения.

Производството въ аграрнитѣ страни има своитѣ особености. Особено важно е да се отбележатъ, въ връзка съ въпроса който третираме, изключителнитѣ трудности, които се срѣщатъ при необходимостта да се съкрати производството при влошаване на пазара. Поради тия трудности, приетото теоретически нагаждане къмъ пазара на практика тукъ не винаги може да се прокара. Ние не ще спираме по-дълго на тоя въпросъ, нито на причинитѣ за това особено положение — тѣ сж известни. Достатъчно е да споменемъ, че въ една грамадна частъ земеделското производство се извършва въ стопанства на селяни, за които е по-важно производството за домашна употреба, отколкото производството за продажба, или по-право, които произвеждатъ за да живѣятъ, а не за да печелятъ. Това предава на предлагането на земеделскитѣ произведения извънредна нееластичностъ. Сжщевременно, земеделието се намира подъ действието на закона за намаляващия се доходъ и поземлената рента играе при конкуренцията лесно роля на отслабителъ на удара отъ падането на ценитѣ. Ето защо, много лесно е да се упражни натискъ върху ценитѣ на земеделскитѣ произведения и е възможно аграрнитѣ страни да се намѣрятъ въ зависимо положение спрямо индустриалнитѣ страни, консуматорки на тѣхнитѣ произведения, за дълги години. Къмъ това трѣбва да се прибави и нѣщо друго. Търговията на аграрнитѣ държави и на държавитѣ, производителки на сурови материали, изобщо е концентрирана върху малко на брой пазари, гдето само произведенията на дадена

страна се търсят, така че страната е въ зависимост от тях. При индустриалните държави това не е така. Сжщо, не трѣбва да се забравя, че съотношението на размѣната между едно народно стопанство и чужбина — това е сжществено за въпроса за понасяне тежеститѣ на митото — зависи не само отъ стоковата търговия, а отъ цѣлия платеженъ балансъ на страната. Въ този балансъ, при беднитѣ и останали назадъ въ стопанството страни, обикновено се намиратъ значителни нееластични позиции — плащания на лихви, амортизации и пр. Тия позиции извънредно силно затрудняватъ положението на тия страни. Това особено силно е подчертано и отъ Пигу: „Една страна, която е задължена да плаща ежегодно въ чужбина голѣми суми, било за репарации или като лихви върху външнитѣ си земи, е... въ тежко положение, защото въ размѣра на тия задължения, нейното търсене, отправено къмъ чуждестранни блага (въ този случай покриване на нейнитѣ плащания), е напълно нееластично“.¹⁾

Ако е позволено да се раздѣлятъ държавитѣ на аграрни и индустриални, не ще е пресилено да се прибави още, че аграрнитѣ държави, въ своето болшинство, сж държави днесъ бедни, задължѣни и свръхзадължѣни, останали назадъ въ обществено и стопанско отношение и съ нееластично предлагане, когато индустриалнитѣ държави иматъ разнообразно и богато производство, тѣ сж богати и иматъ по-голѣми възможности за пласментъ и доставки. Естествено е, при това неравно разпредѣление, ако индустриалнитѣ държави често сж въ състояние да прехвърлятъ тежеститѣ на митото върху аграрнитѣ страни. Че това бива така, може да се види отъ редъ примѣри.

Маршалъ, въ 1903 год., между другото споменава, че „изключителни (?) географически условия могатъ да поставятъ една страна въ голѣма зависимостъ отъ една по-силна страна, която лежи между нея и истинското движение за свѣта. Възможно е Германия, или пъкъ Австро-Унгария, да е въ състояние да прехвърли една малка частъ отъ тежеститѣ на своитѣ вносни мита върху странитѣ, лежащи на изтокъ отъ нея“.²⁾

Маршалъ, въ това отношение има превидъ, въроятнo, наблюденията на редица по-раншни германски икономисти. Така, J. Conrad, още въ 1879 год., въ една статия върху германската митнишка тарифа подчертава, че при изобилна реколта въ Германия и Русия е лесно възможно, митото върху ръжта въ Германия да доведе до особено понижение на ценитѣ въ Русия, т. е. чужбина ще полесе частъ отъ митото. W. Lexis, отъ своя страна, мисли, че прехвърлянето върху чужбина на частъ отъ митото става, „когато една внасяща страна представлява главния пазаръ, на който чужбина може да пласира излишека отъ своето производство“, и смѣта, че това е случая съ Германия по отношение руската ръжъ (и отчасти жито). Прехвърлянето на частъ отъ митото върху Русия той виждаше доказано съ намалението на тарифитѣ по рускитѣ желѣзници за изнасяната ръжъ,³⁾ както и въ движението на ценитѣ.

Съмнително е, обаче, дали положението на Англия въ началото на този вѣкъ не е позволявало, както мисли Маршалъ, да наложи, по-

¹⁾ A. C. Pigou — A Study in public finance, London 1928 p. 210.

²⁾ Memorandum, p. 375.

³⁾ W. Lexis — Hangel in Schönbergs Handbuch der Politischen Oekonomie 4. Aufl. 1898, S. 341.

срѣдствомъ митото на аграрнитѣ страни, едно намаление на ценитѣ на тѣхнитѣ продукти, т. е. да имѣ прехвърли митото. Въ голѣмата контраверза на мненията въ Англия относно митото на зърненитѣ храни, редица видни икономисти, поддържайки имперската идея, смѣтаха, че подобно мито ще се носи отъ чужбина. W. Ashley, напримѣръ, поддържаше, че понеже Англия е далечъ главниятъ консуматоръ въ свѣта на зърнени храни, тя ще е въ състояние да прехвърли, поне отчасти, митото върху странитѣ производителки.

Въ оная епоха се сочи и на другъ примѣръ, когато митото явно е прехвърлено върху чужбина. Въ 1897 год. Съединенитѣ Щати, съ т. н. Dingley — тарифа, сж въвели едно увеличение на митото върху внасяната захаръ, въ размѣра на плащаната износна премия върху захарѣта. Въ Германия до 1902 година такава премия е била плащана и Щатитѣ сж събирали съответното мито, което, следователно, изцѣло се е носило отъ страната износителка.

По-важно е, разбира се, да се разгледа съвременното положение — преди всичко, положението на пазара на земеделскитѣ произведения.

Следъ голѣмата криза въ 1929 год., неспиращитѣ спорове върху значението на земеделскитѣ мита въ Германия отново се засилиха и предизвикаха появата на редъ изследвания. Въ едно подобно изследване¹⁾, германската официална статистика поддържаше мнението, че общо „раздѣлението на тежестѣта отъ митото между една страна и другитѣ страни (Ausland und Inland) зависи отъ продажбенитѣ и покупни позиции на областитѣ съ излишѣци и съ недоимѣкъ. При добри реколти въ чужбина и засилващи се резерви, тенденцията да се прехвърли митото върху чуждитѣ страни е по-силна, докато при неблагоприятни реколти и намаление на резервитѣ въ нуждающитѣ се области, митото се чувствува по-силно върху вътрешния пазаръ. Преминавайки върху съвременното положение — ние подчертаваме изрично, че не се касае до протекционистическо мито и припомняме по-гореказаното — изследването възъ основа на значителенъ статистически материалъ установяваше, че „разликата въ ценитѣ презъ последнитѣ години е изостанала, като общо правило, значително подъ тарифната норма“, което ще рече, митото се носѣще въ „значителна“ степенъ отъ странитѣ производителки.

Ако в. Mering година преди избухването на кризата смѣта, че Германия съ своята незначителна консумация не е била въ състояние да прехвърли митото върху чужбина и че изобщо, „само когато търсенето въ една страна, което трѣбва да се задоволи съ чуждестранно производство, играе, въ кръга на свѣтовното търсене, една значителна роль, митото върху земеделскитѣ продукти ще се носи въ заслужаваща внимание частъ отъ чужбина“ (Otto v. Mering-Die Steuerüberwälzung, Jena 1928), то това мнение трѣбва да се отдаде на едностранното вземане подъ внимание само на търсенето, когато прехвърлянето зависи отъ съотношението на еластичността между търсенето и предлагането. Това съотношение до 1928 год. бѣше различно отъ онова, следъ тая година. Отъ друга страна, Mering правилно сочи на позицията въ това отношение, която има Англия. Заслужава изрично да се цитира следната негова констатация: „Вънъ отъ съмнение е, че налагането отъ Великобритания мито върху чая, както и митото върху захарѣта, лѣга отчасти

¹⁾ Einzelschriften zur Statistik des deutschen Reiches. № 21 Berlin. 1932.

върху производителитѣ, понеже и въ двата случая консумацията на Велико-Британия представлява значителна частъ отъ свѣтовната консумация“. Това е едно общопризнато положение, изказано и отъ по-раншни автори.

Ние не искаме да изключимъ отъ нашитѣ примѣри положението на Англия и следъ войната. И сега пакъ, тя си остава главния пазаръ на сурови материали и дори нейното монополно положение на купувачъ трѣбва да се е засилило. Че това положение можеше да се използва въ данъчно отношение, се вижда отъ последицитѣ на девалвацията, прокарана въ 1931 година.

По своята сжщностъ, всѣка обезценка на монетата е равна на едно мито върху цѣлия вносъ на страната. Би трѣбвало да се очаква, че ценитѣ на вноснитѣ стоки ще се покачатъ въ сжщия размѣръ, както се обезцени монетата. Това въ Англия, поради особеното положение, което тя заема въ свѣтовния пазаръ, не бѣше случаятъ — ценитѣ на суровитѣ материали се повишиха много бавно и не въ размѣра на девалвацията.¹⁾ Странитѣ производителки носѣха девалвационното мито.

Отъ досега даденитѣ примѣри проличава, че случайтѣ, когато едно мито, отчасти поне, се носи отъ чужбина, не сж малко. Положението въ размѣната между индустриалнитѣ и аграрни страни постоянно клони къмъ прехвърляне частъ отъ митата на първитѣ върху вторитѣ. Това положение може да се характеризира съ авторитетното мнение на проф. J. Nicholson, който намира, че въ всички случаи, когато „налагащата митото страна поглѣща голѣма частъ отъ предлагането на чуждитѣ страни (частиченъ монополенъ купувачъ), чужденцитѣ ще сж принудени да носятъ частъ отъ митото... и ако стоката е повече или по-малко производителенъ монополъ или пъкъ се произвежда при условия на намаляващъ се добивъ, ценитѣ въ облагащата държава никога не ще се покачатъ въ пълния размѣръ на митото“.²⁾

Ние имаме възможностъ да покажемъ на единъ примѣръ очевидно ясно, че теоретически предполагаемитѣ случаи на прехвърляне върху чужбина на митото или частъ отъ него и на практика сж осжществими. Примѣрътъ е вносното мито, което Англия наложи върху вноса на ирландскитѣ стоки.

Bastable въ 1903 год. бѣше написалъ, че „едно вносно мито въ Англия върху ирландския добитѣкъ ще падне, очевидно, безсъмнено отчасти върху ирландскитѣ производители“. Той добавяше, че „въ действителностъ е извънредно трудно да се открие истинското действие на подобно мито“³⁾, но той сигурно не е предполагалъ, че това положение скоро ще се осжществи.

Като отговоръ на отказването да се плащатъ по-нататѣкъ анюите-титѣ, които сж били уговорени като обезщетение на извършената аграрна реформа, съ специаленъ законъ отъ 12 юлий 1932 год. (The Irish Free State Special Duties Act) въ Англия се дава право на финансовия министъръ да обложи съ мито, до 100% ad valorem, внасянитѣ въ страната стоки отъ ирландски произходъ. Съгласно този законъ, биде въведено

¹⁾ За това сравни: Г. Свраковъ — Свѣтътъ подъ знака на девалвацията. Годишникъ на В. т. у-ще 1925/26 год. Варна 1927 г.

²⁾ J. Nicholson — Principles of Political Economy. London 1901, Vol. III. p. 342.

³⁾ Bastable — The Theory of International Trade, p. 117.

първоначално 20%, адвалорно мито, увеличено отъ 9. XI. 1932 год., за разнитъ стоки, до 40% *ad valorem*. Митото засѣгаше около 73% отъ износа на Ирландия, главно живи животни, месо и хранителни продукти отъ животински произходъ.

Митото се оказа извънредно ефикасно. То даде значителни приходи на Англия, така че отъ него можаха да се изплатятъ почти напълно неплащанитъ анюитети — презъ периода 1932/33 — 1936/37 анюитетитъ сж били 24,106,000 £, а митото е дало 22,188,200 £; крѣгло 92%. Митото се носѣше изцѣло отъ ирландскитъ производители и ирландското правителство трѣбваше да проведе една акция на субсидиране засѣгнатитъ клонове, която бѣ равна на изплащане сумата на митото отъ самото ирландско правителство. Неизгодата, която Ирландия имаше, бѣше причина, правителството така лесно да склони за сключването на спогодбата отъ 25. априль 1938 година, съ която се туря край на митнишката война и диференциалното мито биде премахнато.

Ние съзнателно изброихме всички примѣри, намъ известни, за прехвърляне на митото върху чужбина. Ние не се отклоняваме отъ господстващото мнение. И ние смѣтаме, че като общо правило митото се носи отъ страната, която го налага. Изключенията, когато една страна може да накара чуждитъ производители и консуматори да носятъ митото, сж малко. Затова пѣкъ ние смѣтаме, че трѣбва да се подчертае силно следното обстоятелство: положението, въ което се намиратъ болшинството отъ аграрнитъ държави — малки, разединени, бедни, задлъжнѣли и съ нееластично производство — лесно довежда съотношението на размѣната въ тѣхна вреда и тѣ лесно се поставятъ въ положение да носятъ частъ отъ митото, ако отъ своя страна не взематъ мѣрки за уравновесяване на платежния си балансъ и не насочватъ въ това отношение своята митнишка политика.

* * *

Въ досегашнитъ си разсѣждения ние поставихме като предпоставка, че производителитъ на обложеното съ мито благо и консуматоритъ на сжщото благо винаги се намиратъ въ две различни страни, т. е. че се касае за непроизвеждани въ страната блага. Протекционистическото въздействие на митото бѣше взето предвидъ само въ нѣкои отдѣлно споменати положения. Отъ друга страна, безсѣмнено е, че тъкмо „прехвърлянето“ на протекционистическото мито по-често привлича вниманието. На него трѣбва и ние да се спремъ.

Цельта на протекционистическото мито е да създаде вътре въ страната производство на обложения продуктъ. Това се постига благодарение на повишението на цената на продукта, което митото причинява, т. е. благодарение на неговото прехвърляне върху цената. При това, споредъ височината на самото мито, сж възможни нѣколко различни случаи въ това отношение.

Така, възможно е при цени, равни на свѣтовнитъ производителни цени, транспортнитъ разноски плюсь митото, породеното вътрешно производство да не е въ състояние да задоволи напълно вътрешния пазаръ. Това може да се дължи било на обстоятелството, че вътрешното производство работи при различни производителни условия и височината на митото съзнателно е била поставена ниско, та да не може предѣлнитъ

производители, работящи съ по-големи разноси, да участвуват въ производството, било пъкъ поради обща невъзможност да се разшири производството повече. Въ такъв случай, вносът, повече или по-малко, продължава. Той често пак може да е изтргнатъ чрезъ едно отказване или частично намаление печалбата на чуждестранния производител или дори на търговеца, т. е. митото ще е прехвърлено върху чужбина, което, впрочемъ, ние и по-рано вече отбелязахме. Доколкото пъкъ протекционистическото въздействие на митото въ този случай е постигнато, резултатътъ ще може да се подведе подъ следващия случай.

Ако вътрешното производство може да задоволи вътрешния пазаръ, при цени равни на свѣтовнитѣ производствени цени, транспортнитѣ разноси плюсъ митото, тогава вносътъ отъвън става стопански невъзможенъ и мито въ полза на държавата не постъпва. Обикновено въ такива случаи се предполага, че вътрешната продажна цена ще бѣде равна на възможната вносна цена плюсъ митото, а дори нѣкои и твърдятъ, че митото въ случая се явява като печалба на мѣстнитѣ облагодияствуващи производители. Това не винаги е така. Вътрешната цена въ този случай зависи напълно отъ сжитѣ условия, които опредѣлятъ ценитѣ изобщо на стокитѣ въ едно затворено стопанство — производителнитѣ разноси, степента на конкуренцията и възможността за разширение на производството.

Преди всичко, ние можемъ да си представимъ, че при едно достатъчно високо мито и при равни условия на производството за отдѣлнитѣ предприятия въ страната, се образува една достатъчно силна конкуренция между производителитѣ. Въ такъвъ случай, вътрешната цена може да бѣде много низка, дори да бѣде равна на възможната вносна цена, само че безъ да има възможностъ за вносъ. Митото въ такъвъ случай служи само като единъ видъ щитъ срещу случаенъ или аномаленъ вносъ, респективно дѣмпингъ. Ако и такива „мъртви“ позиции да има въ всички почти митнишки тарифи, случаятъ нѣма голѣмо реално значение.

По-често се срѣща вториятъ случай, а именно, когато при съществуване на конкуренция, отдѣлнитѣ предприятия не сж поставени при едни и сжи условия. Вѣроятно е, цената въ такъвъ случай да се повиши въ пълния размѣръ на митото, надъ вносна цена. Предѣлнитѣ производители ще покрива тъкмо разносикитѣ си. Всички други предприятия, работящи при изгодни условия, ще получаватъ диференциални свѣрхпечалби. Въ този смисълъ, протекционистическата политика е толкова по-правилна и по-полезна, колкото по-малко подобни свѣрхпечалби се образуватъ. Образуватъ ли се много голѣми свѣрхпечалби, явно е, че политиката е погрѣшна или пъкъ вътрешната организация на производството въ страната е неправилна. Все пакъ, като оставимъ на страни въпросътъ, доколко подобно положение на производство, при различни производствени условия, при свободна конкуренция, може да съществува дълго време, безсѣмнено е, че тия свѣрхпечалби сж свързани съ протекционизма и никога не може да се отстранятъ. Ние не веднажъ сме подчартавали въ други наши работи, че „справедливостта“ тукъ може да бѣде възстановена само по пътя на прѣкото данѣчно облагане, което трѣбва съответно да обремени свѣрхпечалбитѣ, доколкото тѣ се дължатъ именно само на височината на митото.

Но, възможенъ е още единъ случай. Възможно е мѣстното произ-

водство да се създаде като монополно производство, било посредством създаване на монополни организации между производителитѣ, било пъкъ благодарение изключителнитѣ производителни условия, въ които се намира едно единствено предприятие, и т. н. Въ такъвъ случай, сигурно е, че цената ще бѣде повишена въ цѣлия размѣръ на митото. Консуматорътъ ще носи митото, но то ще отива — изцѣло или отчасти — като чиста печалба въ полза на производителя. Този случай, именно, се използва обикновено срещу протекционизъма. Естествено, злото, веднажъ познато, може да бѣде отстранено по вече споменатия пътъ на данъчното облагане. По-правилно, обаче, ще е, ако митото, което въ този случай се оказва поставено въ излишно високъ размѣръ, бѣде веднага сведено до необходимия размѣръ, при който използването му за образуване на подобни монополни печалби се оказва невъзможно.

Общо взето, въ повечето случаи, както финансовото мито, така и протекционистическото, ще има тенденцията да се прехвърли върху консуматора. Може, обаче, да се зададе въпросъ, не може ли този консуматоръ, отъ своя страна, да го прехвърли по-нататкъ.

Не е въ рамкитѣ на поставената ни задача да се разгледа въпроса, доколко въ разширението на производството, което се постига по пътя на протекционизъма, се крие известна компенсация на тежестта, която понася консуматора отъ митото, събирано подъ формата на увеличение на цената въ полза на мѣстното производство. Тукъ можемъ да се спремъ само върху възможноститѣ за прехвърляне на митото отъ страна на консуматора по-нататкъ. При този въпросъ, обаче, едно раздѣлно разглеждане на влиянието на протекционистическото и финансово мито не се оправдава.

* * *

Извѣстниятъ голѣмъ шведски икономистъ К. Wicksell, при критиката си на господстващата теория на данъчното прехвърляне отбелезва, че той въ тая теория не вижда „какъ се разпредѣля данъка между различнитѣ производителни категории,“¹⁾ т. е. между землевладѣлицитѣ, капиталиститѣ и работницитѣ. Безсъмнено, този въпросъ е оправданъ и напълно интересенъ, както при разглеждане общия въпросъ за прехвърлянето, така и при специалния въпросъ за прехвърляне на митото. Този последниятъ въпросъ остава изобщо недоразрешенъ, като се ограничимъ само върху общитѣ разсуждения за раздѣление тежестта между производители и консуматори, т. е. между дадена страна и останалитѣ, понеже и въ единия и въ другия случай митото оказва прѣки и вторични влияния върху ценитѣ, а отъ тукъ и върху разпредѣлението въ стопанството. Но, ако изобщо въпросътъ за прехвърлянето на митото може да се характеризира като извънредно мъченъ, поради тѣсната си връзка съ проблемата за международнитѣ стойности, той, когато се постави въ връзка съ разпредѣлението, се превръща въ единъ гордиевъ възелъ отъ проблеми, които не могатъ да се разплетатъ и чието разсичане нѣма да има никакво научно значение.

Не е възможно да се постигне повече отъ това, да се установи, дали едно мито се отразява върху цената на продуктитѣ или не, и доколко отъ това се засѣгатъ самитѣ консуматори на тия продукти. Често

¹⁾ К. Wicksell — Das Problem der Steuerincidenz. S. 268.

пжти дори и това не може да се постигне, или дори даннитъ могат да създадат погрѣшни впечатления, тъй като не е чудно движението на ценитъ да има съвършено други причини, както и самото мито или неговитъ измѣнения да сж предизвикали едно предварително промѣнение въ търговията и по този начинъ истинското действие на митото да се отрази следъ дълго време. Съвършено невъзможно е, обаче, съ сигурностъ да се установи, дали, напримѣръ, консуматорътъ не може да прехвърли, отъ своя страна, митото по-нататкъ, върху други обществени слоеве, чрезъ увеличение на заплатата, упражнение натискъ и понижение цената на други артикули, чрезъ увеличение цената на произвежданитъ отъ него артикули и пр. Тукъ вече въпросътъ за прехвърлянето напълно се свързва съ въпроса за разпредѣлението и ако не искаме да признаемъ, подобно на J. Nicholson, че „единствениятъ отговоръ е, че отговоръ е невъзможенъ“, трѣбва да кажемъ, че въ края на краищата разпредѣлението на тежестта отъ митото напълно се опредѣля отъ процеса на разпредѣлението въ стопанството.

Ние смѣтаме, че може да бжде отъ интересъ, обаче, да се спремъ на въпроса, кой носи митото, доколкото това е видимо и на първа линия, при предположение, че то пада върху страната, която го е наложила. Въпросътъ е, въ сравнение съ общата теория, опростенъ, понеже тукъ нѣма нужда да се вземе предвидъ производителътъ и изобщо характера и въздействието на предлагането.

При така поставения въпросъ, вѣнъ отъ съмнение е, че на първо мѣсто трѣбва да се зададе въпросътъ за възможността, митото да не се отрази въ повишение на цената и да не падне върху консуматора. Изследването трѣбва тукъ да се движи въ две направления: първо — възможно ли е митото да бжде „трансформирано“ или „икономисано“¹⁾ и второ — дали то може да легне върху посрѣдниците, т. е. върху търговията на едро или дребно.

При предположение, че съществува напълно свободна конкуренция, за митото върху консумативни блага едва ли може да се предположи, че едно трансформиране, отъ значение изобщо, е възможно. Като общо правило, пжтътъ между търговията на едро и последния консуматоръ е сравнително твърде късъ и въ техническо отношение малко се подава на подобрене, за да може натискътъ, който митото би причинило, да даде тукъ значителни резултати. На практика, естествено, е много възможно, въ една страна съ недостатъчно рационална организация на търговията, поставянето на едно мито или неговото увеличение да даде последенъ тласъкъ за една реорганизация и чрезъ намаление на разноснитъ и на посрѣдническитъ печалби, може да се отстрани непосредствената тежестъ на митото. Това, обаче, въ никой случай не може да се таксува като трансформиране на самото мито — тия организационни икономии за цѣлото народно стопанство, трѣбва да се предполага, че биха дошли и безъ митото. Възможно изглежда въ известни случаи трансформацията да бжде извършена, обаче, отъ самитъ консуматори. Така напримѣръ, едно повишение на митото върху бензина ще предизвика на първо време намаление на употребата на автомобили. По-късно то сигурно ще се из-

¹⁾ Съ ~~та~~ наименования искаме да обозначимъ това, което E. Seligman нарича transformation of taxation, а въ нѣмската литература се нарича Abwälzung или Einholung (Mann), въ италианската — rigetto или remozione dell'imposta.

рази въ това, че консуматоритѣ ще почнатъ да предпочитатъ такива коли, които харчатъ по-малко бензинъ или масло. Дори у насъ подобно въздействие на увеличение митото може да се наблюдава. Въ нѣкои страни съ собствена автомобилна индустрия то може да стане причина изобщо за нови конструкции на колитѣ или моторитѣ. Въ всѣки случай, това може да доведе до икономия на бензина, което отъ стопанско гледище е удобно, като тая икономия отива въ полза на държавата. Дали при това тая икономия нѣма да се откупи съ други неудобства — намаление на скоростта и пр. — или дали тя нѣма да се калкулира въ цената, т. е. дали не ще имаме единъ случай на обратна „капитализация“ на митото, ще зависи отъ много странични обстоятелства, но това не трѣбва безъ друго винаги да се очаква.

Малко по-другояче стои, споредъ нашето схващане, въпросътъ съ митото върху суровитѣ материали или полуфабрикатитѣ. Тукъ съществуватъ възможности за трансформирането му, като се вземе предвидъ наличието на предприятия съ различни производелни разноски. Процесътъ може да се разиграе по следния начинъ. Ако приемемъ, че върху единъ суровъ материалъ, да речемъ сурово какао, се наложи едно мито, консумацията на продуктитѣ, отъ които се преработва отъ мѣстната индустрия това благо, ще загубятъ, като общо правило, частъ отъ консумацията си. Последницата ще е засилена конкуренция между производителитѣ; предѣлнитѣ производители ще бждатъ изхвърлени отъ производството; ще настѣпи една концентрация на производството, при която ще се получатъ значителни икономии, абсорбиращи митото¹⁾. Едно разширение на консумацията ще последва като последица на следващото намаление на ценитѣ.

Естествено, горниятъ процесъ, а съ него ведно и трансформирането на митото, предвижда сравнително голѣма еластичностъ на консумативния артикулъ и бърза реакция на консумацията. Също така, предполага се разлика въ производителността на предприятията или развитие на техниката и на организацията за заведенията.

Почти същото, което се отнася до току-що разгледания случай, трѣбва да се предположи, че се отнася до това, дали митото може да остане върху търговцитѣ и да не се прехвърли, изобщо или поне отчасти, върху консуматора. Тукъ, обаче, може да имаме случаи и на привидно понасяне на митото отъ търговцитѣ.

Често, още при внасянето на стокитѣ, съ цель да се предотврати едно отклонение на търсенето къмъ известно качество колкото се може повече, митото, падащо върху това качество, не увеличава цената на стоката въ търговията по-нататъкъ. Изглежда, като чели търговецътъ — било търговецътъ на едро или търговецътъ на дребно — поема митото, но това не е така, понеже фактически останалитѣ качества отъ тая стока увеличаватъ ценитѣ си надъ нормалната височина на митото. Случаитѣ, обаче, на подобно диференциране на митнишката тежестъ, общо взето, трѣбва да сж рѣдки и да се ограничаватъ въ известни области на търговията.

По-често може да се практикува друга система — митото върху една стока, която се отличава съ голѣма еластичностъ, се прикрива, като

¹⁾ Въ тая насока се движатъ понѣкога разсжденията върху действието на аграрнитѣ мита; сравни: P. Mombert — Die Belastung des Arbeitseinkommens durch die Kornzölle. 1901. S. 4.

се увеличава, въ размѣра на митото или частъ отъ него, друга стока отъ сѣция браншъ, която по-лесно понася това увеличениѣ. Това се практикува въ търговията съ колониални стоки.

И въ двата случая митото не се понася отъ посрѣдника, а лѣга върху консумацията, но, вѣроятно, не точно върху ония консуматори, които консумиратъ обложения на границата продуктъ, а върху други. Тая практика не заслужава, впрочемъ, по-нататъшно проследяване.

Все пакъ, за едно кратко време е възможно, при особени обстоятелства, търговецътъ да понесе изцѣло или отчасти митото. Положението, което може да се създаде тукъ, може да се изследва отъ конкретни примѣри. Нека приемемъ, че митото върху кафето бѣде увеличено съ 10% върху досегашния му размѣръ. По всѣка вѣроятностъ, ценитѣ на пазара веднага ще се вдигнатъ въ сѣция размѣръ. Не е така, обаче, съ цената на кафето въ кафенетата. Тукъ цената обикновено е въ кръгли суми и повишението на митото представлява незначително увеличение върху общата стойностъ. Мѣчно ще е, въ кафенето, гдето досега кафето се е продавало 4 лв., да се иска сега 4.05 лв., а тамъ, гдето се е продавало 2 лв., да се иска 2.02 лв. При това, пжтътъ за прехвърляне на новата тежестъ, чрезъ влошаване на качеството, ще се окаже сугурно опасенъ при условия на свободна конкуренция. Едва по-късно, когато предприятията, работящи съ предѣлни разноси, бѣдатъ отстранени, ще стане възможно, било чрезъ влошаване качеството, било по нѣкои отъ посоченитѣ привидни начини, да се прехвърли тежестъ върху консуматора. Мислимо е, действително, митото да остане продължително върху посрѣдника, ако то е сравнително ниско и ако въ съответния отрасълъ на производството — значи, когато се касае пакъ за облагане не на консумативни блага, а на материали — се образуватъ свръхпечалби. Отъ друга страна, не трѣбва да се изпуска изпредвидъ, че е възможно — и въ действителностъ сигурно това е по-честия случай — митото да бѣде използвано за повишение на цената надъ размѣра на самото мито. Това ще стане винаги, когато сѣществува монополно положение, създадено, на примѣръ, чрезъ съглашение между търговцитѣ, било пѣкъ, когато митото е по-високо и оправдава създаването на нови категории цени.

Въз основа на досега изложеното може общо да се заключи, че като общо правило, митото, доколкото се носи отъ облагащата страна, ще се отрази върху цената на продуктитѣ и, следователно, доколкото се има предвидъ самия процесъ на облагането, ще легне върху консуматора. Доколкото този консуматоръ отъ своя страна е получателъ на постоянни доходи, които не се поддаватъ на въздействие — рентиеръ, държавенъ чиновникъ и пр. — митото, безсѣмнено, се плаща отъ него, понеже едно по-нататъшно прехвърляне не е мислимо. По-сложенъ е въпросътъ съ подвижнитѣ доходи и особено съ работническата заплата.

Въпросътъ, доколко работницитѣ окончателно носятъ митото, е извънредно споренъ и сложенъ. Той е билъ обектъ на голѣми изследвания и спорове, особено съ огледъ на митото върху зърненитѣ храни и аграрния протекционизъмъ изобщо. Спорътъ засѣга на първо мѣсто възможноститѣ, които сѣществуватъ за работника, чрезъ повишение на заплата си да получи обезщетение на митото, което плаща. Този въпросъ е старъ. Ние припомнимъ само, че още Ад. Смитъ смѣташе, че всички данѣци, включително мита върху необходимитѣ стоки, повишаватъ запла-

тата, а всички данъци върху луксозните стоки остават да тежат върху работника. Естествено, така проста проблемата не е. Тя е изключително сложна, като се вземе предвид не само разликата между стоките от първа необходимост и луксозните стоки, но и състоянието на конюнктурата, влиянието на митното облагане общо върху търсенето и откъдето върху нивото на цените, общата система на данъчното облагане и пр. и пр. Ние нямаме намерение да проследяваме този въпрос по-нататък. Ние още веднаж подчертаваме, че въпреки тая насока въпросът напълно се метаморфозира във въпроса за разпределянето, който, както се знае, има съвсем друго разрешение.

Това, което за нас е интересно, то е, че при предположение, какво митото се отразява в цената, която консуматорът плаща, то трябва да се съобрази, че се носи от консуматора и в първия момент винаги това действително е така. Също така, в първия момент поне, едно премахване или намаление на митото, при същото предположение, ще освободи в съответния размер покупателната сила на консуматора; дали в последствие, вследствие промени в търсенето, нивото и системата на цените, това предимство консуматорът ще запази, ние не може да знаем.

НЪКОИ ВЪПРОСИ ОКОЛО НАШАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА СИСТЕМА

отъ

ПРОФ. Ц. КАЛЯНДЖИЕВЪ.

Най-големият въпрос за нашето стопанско, културно и държавно развитие стана ясен и за съжителите. Всички представители на обществената ни мисъл и на държавните върхове не само разбраха, но и се проникнаха от мисълта, че българското земеделско стопанство е основата на цялостния ни народен живот; че безъ благоденствие и висока стопанска култура в селото не можем да имаме общо национално благоденствие, истински градъ съ развита търговия, индустрия и занаяти, уредена държава, добре платено и, следователно, достойно чиновничество, рекрутирано изъ елита на нашата интелигенция; да имаме достойни и независими представители на науката, литературата и изкуството; най-сетне, да имаме авторитетни, напълно обезпечени и идейни държавници. Разбра се не само тая принципална страна за значението на българското село, но и средствата и големите материални инвестиции, които трябва да се вложатъ въ нашето селско стопанство, за да можем да спечелимъ изгубеното презъ 60-годишното ни политическо съществуване. Разбра се и друго: че наредъ съ инвестирането на големите капитали — на много милиарди лева, трябва да се даде на селското стопанство и нуждната служебна и техническа организация, която действително ще внесе пълно съ резултати стопанско оживление въ цялата страна. Материалните жертви отъ страна на държавата, подходящата дѣлова организация, освободена отъ излишния бюрократизъмъ и канцеларщина, пълната техническа компетентност, нагледни къмъ нашите условия, съ третия елементъ за рационализация и модернизация на нашето земеделско стопанство.

панство. Четвърто условие е проучване на чуждите пазари и приспособяване нашите селско-стопански произведения към техните изисквания. Разбира се, ограничените средства на държавата и предпазливото прилагане на реформата, за да не би да става разхищение на средствата, предполагат, щото тая грамадна работа да се извършва на етапи.

И ако начертаното от г-на министра Багряновъ, въ връзка съ новия бюджетъ на Министерството на земеделието, ако нахвърления от него планъ и обещания се реализиратъ, ние можемъ да кажемъ, че за България настъпва нова стопанска епоха; че българскиятъ народъ, следъ полученото преди 60 години политическо освобождение, встъпва въ нова освободителна епоха.

Второ министерство, което, споредъ насъ, е въ прѣка връзка съ горната дейность на министерството на земеделието и изобщо съ стопанския животъ на селото, е онова на просвѣщението. Безъ просвѣта и безъ реформиране психиката на селския стопанинъ е невъзможна никаква сериозна и трайна стопанска реформа въ сегашните динамични времена. Разчитането на бавните еволюционни пѣтища, по които сж вървѣли старитѣ, вече напреднали държави, е равносилно съ това да се тѣтримъ още цѣли десетилѣтия на опашката на тѣзи държави и да представляваме единъ видъ тѣхна стопанска колония — да се хранимъ съ тѣхните стопански и културни отпадѣци. Поради това, активизирането на селско-стопанската реформа и реализирането ѝ въ единъ кжсъ периодъ, може да стане като се впрѣгне въ нея една добре организирана, нагодена къмъ условията и високо качествена образователна система.

Въ стари държави, като Англия, Франция, Холандия и др., процесътъ на стопанското и културното развитие се е движилъ по бавни исторически пѣтища, възъ основа на опита и практическите методи, отъ които впоследствие, чрезъ ретроспективенъ погледъ върху миналото и елиминирането на грѣшките, сж построени теоретическите основи на процеса. За примѣръ да вземемъ усъвършенствуването на английското, на испанското овцевѣдство, на арабско-испанското коневѣдство, на лозарството въ нѣкогашенъ Туркестанъ или Срѣдна-Азия. Стопанските резултати въ тѣзи страни сж постигнати въ миналите вѣкове следъ дълъгъ опитъ на едрите собственици, отъ чиито резултати въ най-ново време израства науката за скотовѣдство и за облагородяване на простите селски култури, или теорията за облагородяване на лозата и на другите овощарски растения. Отъ така създадените теоретически обобщения, спомогнати отъ развитието на естествознанието, израстватъ сегашните научни специалности по агрономия, лѣсовѣдство, овощарство, ветеринарно дѣло и пр., които облекчаватъ ролята на сегашния стопанинъ въ опитите му да въвежда нови култури, да облагородява старите, да подобрява расите на животните и пр. Тѣзи резултати въ овцевѣдството и коневѣдството, които мавритѣ въ Испания трѣбвало да получатъ следъ нѣколко вѣковенъ опитъ, днесъ се постигатъ въ новите държави следъ десетилѣтия. Реномираната мериновска овца, която до края на XVIII вѣкъ е била монополъ на Испания, въ останала Европа и въ новите земи, като Австралия, южна Африка и Аржантина, дава не по-лоша вълна и въ много по-големо количество, отколкото първоначалните негрети, електроралъ и др. Натрупаниятъ вѣковенъ опитъ и израстналата отъ него наука сж скъсили многократно пѣтя на овцевѣдната и коне-

въдната култури. Сжщиятъ ускоренъ процесъ имаме днесъ въ земеделѣието, овощарството, млѣчното стопанство и пр.

* * *

Като класическа страна на голямо ускорителенъ стопански ръстъ се явява Германия, понеже тя не само създаде въ течението на XIX вѣкъ една гъста мрежа отъ професионални училища, тѣсно споени съ разнитѣ професии, но и разви една висококачествена и модерна система отъ общообразователни учебни заведения, прѣснати въ всичкитѣ краища на многото ѝ държавици. Германскитѣ университети, много отъ които се зародиха и се развиха даже въ малкитѣ градове, като Гьотингенъ, Тюбингенъ, Гисенъ, Грайсвалдъ, Ерлангенъ, Вюрцбургъ и пр., подигаха духа на нацията, станаха огнища на науката, която въ началото на XIX вѣкъ почва да прониква въ техниката и дава началото на техническото образование съ неговитѣ разклонения — отъ висшето до сръдното и низшето. И днесъ, Германия, сравнително своето население, има най-много университети, висши и сръдни технически училища и най-разпространена и квалифицирана система отъ общообразователни учебни заведения. Най-сетне, тя първа въ Европа усвои задължителното 8-годишно основно образование и системно следучилищно учение за служащитѣ въ разнитѣ професии.

Благодарение на това интензивно използване на научния елементъ въ стопанството, Германия, макаръ и съ много бедна почва, можа да създаде едно твърде интензивно земеделѣие, доходно скотовѣдство и овощарство. За постигнатитѣ резултати въ индустрията е излишно да говоримъ. Днесъ тя е първа държава въ Европа по производството на много индустриални произведения и преди всичко на желязо и стомана (производството на Германия е съ 50% повече, отколкото въ Англия), когато Англия дълги години се считаше за царицата на металната индустрия. Между всички държави на свѣта, Германия има най-рационализирана и най-квалифицирана индустриална техника. Никжде науката и теорията не сж проникнали тѣй дълбоко въ всички стопански области — отъ индустрията до последния занаятъ — както въ Германия. Сжщото може да се каже и за тѣсната връзка между изкуството, индустрията и занаятитѣ. Докото търговията, търговската техника и методитѣ за търгуване въ Англия, Франция и други стари държави още не сж се откъснали окончателно отъ старата емпирика, германскитѣ търговецъ, банкеръ, експортъоръ и импортъоръ си служатъ съ всички съвършени методи на днешната търговско-стопанска наука, която се третира въ многобройнитѣ търговски училища на тая страна. Най-сетне, въ контакта съ чуждитѣ пазари и въ познаването на чуждитѣ страни, нѣмецътъ стои най-високо. Сжщо е и въ теоретическото разработване на стопанскитѣ и търговскитѣ науки. За последнитѣ 35 — 40 години Германия създаде цѣла система отъ търговско-стопански науки, благодарение бързото развитие на висшето търговско образование. Почнало своето сжществуване като полувисше учебно заведение въ 1896 год. въ Лайпцигъ, то израстна до положението на една нова университетска наука или, по-право, като новъ типъ на политехническа школа за търговско-стопанскитѣ науки, въ която старата икономическа наука, сплетена съ търговската, банковата, индустриалната техника, съ техниката на стоковата търговия, на пазаритѣ,

на борситѣ, на житната търговия, на съобщителното дѣло и пр., създаде редица нови науки, съ които сж изпѣстрени програмитѣ на днешнитѣ висши търговски училища. Благодарение на това бързо ризвитие, търговската наука, която до преди 50 години всецѣло се държеше на емпириката, днесъ получи равноправие наредѣ съ другитѣ теоретически дисциплини. Благодарение на това, германското висше търговско училище, което преди 40 години имаше двугодишенъ курсъ и въ което мнозинството слушатели представляваха тѣй нареченитѣ *Einjährige*, т. е. кандидати, свършили 6-годишно реално училище и отбили военната си тегоба при едногодишно служене, днесъ тѣзи училища иматъ 4-годишенъ курсъ и приематъ за редовни студенти само лица съ завършено срѣдно образование.

Нека подчертая още веднажъ, че особеността на германската образователна система е и хармоничността между общото и професионалното образование—отъ университета до основното училище и отъ политехниката и висшето стопанско образование до последнитѣ занаятчийски и работнически училища и курсове и допълнителни училища за разни служаци. Обаче, здравата основа на тая грандиозна пирамида е строго задължителното основно образование, проведено системно още въ срѣдата на XIX вѣкъ. Характерно е, че Германия и специално Прусия бѣ първата държава, която въведе и задължителната военна повиностъ. Благодарение на това господство на образователния факторъ въ развитието си, Германия, макаръ и най-бедна страна откъмъ капитали, природа, земя и колонии и съ най-гъсто население между голѣмитѣ западно-европейски държави, можа за 70—80 години, въ стопанско отношение, да стигне и надмине Франция и Англия. Това нейно надмощие бѣше една отъ главнитѣ причини на голѣмата европейска война, като се абстрахираме отъ грѣшкитѣ на нейната външна политика и на агресивността на рѣководнитѣ ѝ фактори.

* * *

Нѣкои германци поддържатъ едностранчивото гледище, че бързото стопанско развитие на племето имъ презъ XIX вѣкъ се дължало по-скоро на интензивното развитие на общообразователната система, отколкото на техническото и изобщо на професионалното образование. Французитѣ и изобщо англичанитѣ сжщо даватъ предимство на общото образование — първитѣ, предимно на реалното, а вторитѣ изобщо на всѣка сериозна образователна система, включително до старата — класическата. Това противоречие въ гледищата отчасти се дължи на сложността на въпроса за развитието на една нация, въ което развитие се преплитатъ много други елементи, освенъ идеологично-културния. Него го предшества влиянието на географическитѣ, климатическитѣ и изобщо на материалнитѣ фактори и на редица исторически предпоставки, които сж господствували въ Англия и Франция, когато културнитѣ фактори сж били още слаби.

Че идейно-духовниятъ факторъ може да влияе и ускори материалното развитие, това отдавна се констатира отъ всички икономисти, когато става въпросъ за производителността и интензивността на труда въ разнитѣ нации и народни слоеве. Известно е, че най-висока степенъ на производителностъ и точностъ въ работата показватъ английския, американския и нѣмския работникъ. Единъ английски фабриченъ тъкачъ може

да управлява до 10 стана, когато тъкачният работник въ малкокултурните народи може да надзирава най-много 2 стана. Обаче и тукъ може да се въведе една допълнителна корекция, състояща се въ режима на живота, храненето и пр.

Действително, и при низкия интелектъ, като напримѣръ работника на китаеца или японца, може да се постигне известна интензивностъ съ дългото упражняване на една и съща работа, което довежда до едно автоматизиране въ движенията, обаче, това може да стане само до известна граница. Всѣки нашъ домохазяинъ е можалъ да констатира това надъ българската селска слугиня, когато тя за пръвъ пътъ попада въ нашето градско стопанство, доста опростено сравнително европейското и особно американското. Въ течение на 1—2 години тя усвоява известна механическа ловкостъ, подражавайки на стопанката въ домашната работа, въ боравенето съ сѣдоветъ, съ печката, съ чистенето, прането и пр. Обаче, всичко това се постига следъ голѣми усилия, приказки, наставления и караници. И пакъ, въ края на краищата, българската слугиня усвоява само главнитѣ, грубитѣ елементи на всѣка работа, които напомнятъ подражателнитѣ действия на една маймуна или на единъ сегашенъ роботъ; до истинско участие и контрола на интелекта и на волята тука не може да се достигне, освенъ ако имаме работа съ нѣкои по природа интелигентни индивиди. Обаче, и въ тоя случай ще липсва концентрирано внимание върху нѣколко работи и изобщо планъ въ разпределение и използуване на времето. Поради това, нашитѣ слугини прахосватъ много материали при готвенето, горятъ много дърва въ печката, считайки, че когато супата кипи бърже, тя ще оври въ по-кратко време; чупятъ много сѣдове, прахосватъ много сапунъ и вода и т. н.

Всички тѣзи разсждения привеждамъ за да покажа, че не е достатъчно да проповѣдвашъ само известни методи за подобрене на стопанството и особно въ селото, гдето наредъ съ традиционния консерватизмъ господствува и обезвѣрението въ стопанската обнова, за което сж виновни нашата полуинтелигенция, нашето полуобразование и липсата на държавенъ планъ.

Всѣки, който има близкъ контактъ съ нашето село, ще констатира факта, че тамъ, гдето въ селата се набелязватъ по-културни елементи, тѣ първи усвояватъ новото, и че изобщо по-буднитѣ земеделски райони въ страната асимилиратъ стопанската рационализация. Поради това, споредъ насъ, тѣзи излишни 150 или 200 милиона, съ които сега се увеличава бюджета на земеделското министерство, трѣбва на първо време да се използуватъ планомерно само въ най-буднитѣ селски центрове и въ най-психически обновенитѣ селски семейства. Тая предпазителна мѣрка се изисква не само за разумното използуване на милионитѣ, но и за да не се дискредитира цѣлата система предъ останалитѣ селски маси. Въ селата, отъ войнитѣ насамъ има млади сили — вече свършили прогимназии и земеделски училища, на които може да се опре, като начало, тѣй горещо прокламираната въ сегашния моментъ система за стопанско обновяване на селото. И понеже само съ техника и съ гола методология, безъ насаждане на нѣкои социални идеи, като кооперация, кредитъ и пр., горнитѣ резултати мжчно могатъ да се постигнатъ, това още повече изисква една висока духовна култура, която може да се насади съ едно по-високо училищно образование, чрезъ организирана словесна пропаганда,

използувайки радиото и добре подбрана народна литература. За голѣмо съжаление, селскитѣ ни маси стоятъ още далечъ отъ това ниво, а държавата ни е направила, па и сега върши твърде малко за да създаде предани народни служители. Напротивъ, нашето училище отъ година на година се прониква отъ духа на бюрократизма, въ който се възпитава една чиста карьеристична интелигенция, все повече отбѣгваща селото.

* * *

Нашата образователна система преди освобождението, ако можемъ да употребимъ тоя широкообемащъ терминъ, имаше чисто народенъ характеръ. Почнала своето съществуване въ връзка съ църквата и манастиритѣ, т. е. като тѣсно съсловно училище, тя постепенно излиза отъ тѣзи ограничени рамки, за да проникне въ градскитѣ маси въ видъ на килийно училище. Развитието на градоветѣ въ Турската империя, предизвикано отъ общото икономическо раздвижване на Европа, почва да привлича по-активнитѣ български елементи отъ селата, които елементи напускатъ земедѣлието и се предаватъ на занаятчийството, като по-доходно занятие и свързано съ по-културнитѣ сръди на империята и съ нейнитѣ живи центрове, като Цариградъ, Одринъ и съ извънимперскитѣ градове — Букурещъ, Буда-пеща, Виена и др. На тая почва израстнаха мощнитѣ български еснафски организации въ отоманскитѣ градове, които свързватъ своята стопанска дейностъ съ широката империя, чрезъ нейнитѣ панаири. Тая дейностъ къмъ втората половина на XIX вѣкъ излиза извънъ границитѣ на Турция, достигайки до такива далечни пунктове, като Москва, въпрѣки липсата на желѣзници. Споредъ даннитѣ на Д-ръ Цончевъ,¹⁾ габровскитѣ занаятчийи още въ началото на XIX вѣкъ, наредъ съ разнитѣ обработени и полуобработени артикули, като желѣзарии, ножове и др., сж изнасяли за Москва даже оржжия и пушки.

Това блѣскаво развитие на занаятитѣ между българското население побългарява денационализиранитѣ градове въ Турската империя. Едновременно съ това се подига и общественя и националенъ духъ на българското племе. Въ лицето на еснафството, българскиятъ народъ почва да вижда своето представително съсловие, не само въ империята, но и вънъ отъ нея. Както е известно, въ процеса на търговската си дейностъ, която обхваща и съседнитѣ държави — Румъния, Австро-Унгария и Русия, еснафството постепенно отлъчва отъ себе си новото стопанско съсловие — търговското, чиито функции изискватъ още по-висока култура, интелигентностъ и положителни знания.

По посочения начинъ, въ процеса на горната стопанска диференциация, която се явява като резултатъ отъ движението на активния български елементъ отъ селото къмъ града, израстватъ две нови съсловия, на които се опира нашето духовно и политическо възраждане. Органически свързано съ тоя стопански и общественъ процесъ, върви и еволюцията на образователната ни система. Отъ тѣсно църковна и килийна, тя почва да се превръща въ по-широка — въ народна — градска, въ която славянското четене и църковнитѣ елементи отиватъ на заденъ планъ, отстъпвайки все повече мѣсто на аритметиката (числителницата), на новобългарския езикъ, на географията, историята, френския езикъ и пр. За единъ периодъ отъ 25 — 30 години, подъ влиянието на новогръц-

¹⁾ Гл. Изъ стопанското минало на Габрово отъ Д-ръ Цончевъ, стр. 437-438 и пр

китѣ и особено на рускитѣ училища, българскитѣ градове и паланки се снабдяватъ съ класни училища, които къмъ 70-тѣ години очудватъ чужденеца и особно нашитѣ освободители — руситѣ. Новобългарското училище, израстнало въ недрата и съ сръдствата на българското еснафство, послужи не само за подигане общата и стопанската култура на поробена България, но и даде нейнитѣ върхове и елита, който изнесе борбитѣ на цѣлия народъ за духовно и политическо възраждане. Това училище създаде и новия литературенъ български езикъ, който се издигна високо надъ тогавашнитѣ диалекти и стана духовно оржие, обединителна връзка на тритѣ Българии и на разпокъсанитѣ имъ провинции. Езикътъ на дѣдо Славейкова, на Нешо Бончевъ, на Дринова, на Ботева, на Друмева и на българското периодическо списание, става живото слово на цѣла интелигентна България, на духовно новородения българинъ отъ Дунава до Егейското море и отъ Черното море до Вардара и Солунския заливъ.

* * *

Следъ горното естествено развитие на българското училище подъ напъна на общитѣ усилия на народа и главно на квалифициранитѣ негови стопански съсловия — еснафското и търговското съсловия, почва неговия ускорителенъ развой следъ освобождението, подъ влиянието и съ сръдствата на новородената държава.

Като пръвъ организаторъ на следосвободителното училища се явява Маринъ Дриновъ. Споредъ неговия проектъ като министъръ на народното просвѣщение, народното събрание въ 1878 год. узаконява следнитѣ видове училища: 1) основно, съ тригодишенъ курсъ, 2) класно, съ двугодишенъ курсъ и 3) класно, съ четиригодишенъ курсъ. И тритѣ тѣзи типа сж народни училища, представляващи продължение на доосвободителнитѣ. Като по-горна степенъ се предвиждатъ държавни реалки и гимназии, въ които следвалитѣ въ народнитѣ класни училища могатъ да постъпятъ само следъ издържанъ изпитъ.

Две години по-късно (1879 г.), Гюзелевъ развива горната система, като превръща основното училище въ 4-годишно, а за негова надстройка се предвиждатъ въ по-голѣмитѣ пунктове трикласни училища. Едното и и другото си оставатъ народни, обаче, установява се континуитетъ между трикласното училище и гимназията. Трикласното училище става доленъ курсъ на гимназията и подготвителна основа за бждещитѣ професионални училища. Въ връзка съ това, класическитѣ езици, които до това време се почваха въ долнитѣ класове (въ третокласното училище), се пренесоха въ горния курсъ на гимназията. Тая демократическа реформа на Гюзелева даде подтикъ за откриването на 3-класни училища въ много паланки и градове, като надстройка надъ основното училище. Раздѣлянето на сръдното училище на доленъ и на горенъ курсъ и пренасянето на древнитѣ езици въ последния, даде преднина на реалното образование, толкова повече че Гюзелевъ бѣ руски възпитаникъ, съ оформени възгледи въ епохата, когато въ Русия си проби пжтъ реалното образование.

Въ 1880 година освободена България имаше само 4 гимназии, които, споредъ едни (гледай речта на митрополитъ Симеонъ въ I-та редовна сесия на второто Народно събрание 1880 г.), се считатъ за недостатъчни, понеже трикласното училище не може да подготви не само добри граж-

дани, но и достатъчно интелигентни хора за индустрията, търговията и занаятите. Поради това, д-р Симеонъ настоява за откриването на още гимназии.

Представителитѣ на практическия животъ — тогавашни депутати, като виждатъ, че занаятчийството запада отъ външната индустриална конкуренция (тогава въ България господствуваше режима на капитулациитѣ, т. е. почти свободния вносъ на чуждитѣ стоки), почнаха да издаватъ гласове за създаването на професионални училища. Това течение излизаше предимно отъ тогавашнитѣ консервативни сръди, като Дим. Грековъ, Д-ръ Цачевъ, габровския индустриалецъ Манажовъ и др. Единъ отъ голѣмитѣ представители за застъпване практическия духъ въ училището, който игра видна роль въ великото народно събрание и впоследствие бѣше на много пѣти министъръ-председателъ, Дим. Грековъ, изказва следнитѣ мисли въ третото народно събрание, 11 априлъ 1883 г.: „Образованието, което даваме на народа, трѣбва да има и една практическа цель и азъ много пѣти съмъ се питалъ, всички ученици, които ще излѣзатъ отъ гимназиитѣ и реалкитѣ и които ще знаятъ нѣщо по химия, физика и словесностъ, въ практическия животъ, какво ще си послужатъ съ тия знания. Време е вече да се позамислимъ, щото да се даде на нѣкои отъ тия училища още сега едно направление по-практично, за да излѣзатъ отъ тия училища хора, които да могатъ да си печелятъ хлѣба, безъ да искатъ да имъ дава правителството служба. И не само да си печелятъ хлѣба, но и да повдигнатъ производителността и промишлеността на страната. Учението е едно сръдство, за да се въздига човѣкъ и духовно и материално.“¹⁾ Като реаленъ изразъ на това течение бѣ инициативата на министра Гр. Начевичъ, който проектира да превърне образцовия чифликъ на Мидхадъ Паша при Русе въ практическо земеделско училище, въ което трѣбваше да идватъ млади селянчета, да се учатъ на модерно земеделие и скотовѣдство и повечето отъ които трѣбваше да бждатъ стипендианти.

За практическия характеръ на образованието се изказва и Иречекъ, когато става министъръ на народното просвѣщение (1881 год.). Споредъ него, училището трѣбва да дава добри познания по езика, по народната история и география и по всичко, което съставлява особеноститѣ на народността. Наредъ съ това, като земеделска страна, България, споредъ него, се нуждае отъ добро и износно разработване на почвата, отъ подобро лозарство, отъ индустрия и търговия, което ще се постигне съ специални училища.

* * *

Като генераленъ изпълнителъ на възгласа за „практическо“ образование се явява князъ Хилковъ, министъръ на общитѣ сгради, земеделието и търговията, при режима на пълномощията на Батемберга. Заслужава тука да се отбележи, че князъ Хилковъ, инженеръ по образование, бѣше единъ отъ талантливитѣ деятели презъ организационната епоха на новооснованото Княжество. Впоследствие, нему руското правителство възложи постройката на епохалната задкаспийска желѣзница, която свърза Русия съ сръдна Азия и раздвижи спящитѣ богатства на Туркестанъ и на долинитѣ на Аму Дарья и Сжръ Дорья. Князъ Хилковъ се счита

¹⁾ Гледай Н. Алексиевъ, Нашата училищна политика,

за основател на нашето професионално образование. Съ специален закон, приет въ държавния съветъ въ 1883 год., той открива първото земеделско училище при Русенския образцовъ чифликъ, съ което се постави кръстъ на практическата идея на Начевича. Целта на това училище, споредъ закона, бѣше да разпространява чрезъ своитѣ ученици рационалнитѣ способности за водене на земеделското стопанство. Въ училището се приемаха 100 ученика, отъ които 60 стипендианта, при цензъ, отговарящъ на основно образование. Курсътъ му бѣше тригодишенъ. Въпрѣки низкия му цензъ за постѣпване и късия учебенъ курсъ, свършившитѣ получаваха права на сръдно образование, съ еквивалентни облекчения при отбиване на военната тежба.

Втора инициатива на Хилкова бѣ откриването на учебната занаятчийска работилница въ Княжево (съ законъ отъ 13 юлий 1883 г.), която си поставяше за целъ усъвършенствуването на занаятитѣ по дърводѣлство и желѣзарство, чрезъ подготвяне на добри и модерни майстори. Цензътъ за постѣпване и тука бѣше приблизително сѣщия, както и въ Русенското земеделско училище, съ разлика, че курсътъ на учението бѣше 4-годишенъ.

Съ горнитѣ две инициативи се поставиха основитѣ на земеделското и на промишленото образование въ страната. Отъ тѣзи две училища впоследствие се разви цѣлата система на нашето образование, съ огледъ на земеделието, занаятитѣ и индустрията. Русенското земеделско училище по-сетне, следъ като разви своя курсъ по програма и съдържание и повиши ценза на постѣпващитѣ, послужи като поводъ и примѣръ за откриване на подобни училища въ Садово и Плѣвенъ. Недоволството отъ резултатитѣ на тѣзи 3 сръдни училища впоследствие послужи като поводъ за откриване на по-висшъ типъ земеделски училища. А княжевското, следъ като претърпя аналогична реформа, се разби на редица отдѣлни специални училища — механическото, мобилно и др., които се настаняха въ подходнитѣ стопански и производителни центрове: София, Русе, Карлово, Сливенъ, Габрово и пр.

Една година по-късно, въ 1883/84 учебна година, се открива въ Свищовъ първото търговско училище въ страната, като резултатъ отъ завещанието на Дим. х. Василевъ, по произхождение свищовски гражданинъ и дългогодишенъ търговецъ въ Ромъния. Реализирането на това завещание става отъ Министерството на народното просвѣщение, подъ чието ведомство се намираше редица години тоя видъ образование, заедно съ другитѣ професионални училища. Курсътъ на учението тука бѣше 3 години, а цензътъ за постѣпване — трикласно училище. Така се постави начало и на трети видъ професионално образование въ страната — търговското, което дълги години бѣше пролетария въ системата на нашето учебно дѣло, понеже елитътъ отъ трикласнитѣ училища се стремѣше къмъ гимназиитѣ. Не само Свищовското училище, но и открититѣ сравнително по-късно други търговски училища, бѣха принудени да прибиратъ голѣма частъ отъ забравения ученически съставъ отъ класнитѣ училища и гимназиитѣ. Още по-сигурно това може да се каже за другия видъ професионални училища — желѣзарски, механически, мобилни и др. Изобщо, гимназията дълги години, почти $\frac{1}{2}$ вѣкъ, представляваше аристокрацията на българското сръдно образование, докато професионалното училище бѣше принудено да прибира главно шкартирани училищни елементи, безъ огледъ на проявени наклонности и способ-

ности за стопанска дейност и технически похватности. Докато въ странитѣ съ развита техника, индустрия и търговия, кандидатитѣ за професионалното училище се подбиратъ споредъ проявенитѣ способности и даже трѣбва да иматъ предварителна практика въ професията, ние по понятни причини, т. е. поради нашето слабо стопанско развитие и поради липсата на професионална диференциация, трѣбваше да градимъ нашата професионална образователна система върху непробудени въ всички отношения живи сили, деца на първобитното земедѣлие и на неразработената промишлена цѣлина. Нека къмъ това прибавимъ и бедната обстановка на нашитѣ професионални училища и особно на техническитѣ, неопитността на тѣхния персоналъ, липсата на външна възпитателна срѣда, която сама по себе си въ европейскитѣ държави насочва психиката на детето къмъ техниката и професионалната дейност.

Ние се абстрахираме отъ стопанскитѣ условия въ страната ни и отъ зависимостта ѝ отъ чуждитѣ пазари, които сж обективната база за обновяване на нейнитѣ трудови условия, за подигане качеството и организацията на нейното производство чрезъ новитѣ научни методи, научни институти и всѣкакъв видъ висши, срѣдни и низши училища.

* * *

Отъ гореизложеното се вижда, че повикътъ за професионалното образование почва още първитѣ години следъ освобождението и че той излиза изъ онѣзи обществени срѣди, които стояха по-близо до тогавашнитѣ стопански условия и чието сжществуване не бѣше тъй тѣсно свързано съ живота на държавата и съ нейнитѣ служби. Общо взето, това бѣха хора, ориентирани главно къмъ тогавашната консервативна партия. Отъ тѣзи срѣди за првъ пѣтъ почна да се подхвърля и въпросътъ за опасния за страната ни интелигентенъ пролетариатъ, виновници за който щѣли да бѣдатъ многото реалки и гимназии. А между това, образователното ни дѣло тогава едвамъ бѣше въ началото на своето развитие и се представляваше отъ нѣколко още неразвити срѣдни училища. Наредъ съ това, всички държавни учреждения представляваха една печална картина на невежество и некомпетентностъ. Учители, сѣдии, видни административни чиновници, съ окръжнитѣ управители и пр., въ най-благоприятни случаи имаха срѣдно образование. Младежи съ III—IV класно образование ставаха основни учители, персоналтѣ въ гимназиитѣ, съ рѣдки изключения, имаше срѣдно образование, а имаше учители, недовършили такова. Ето защо, не само либералнитѣ правителства, които бѣха върли представители на бързата обнова на държавнитѣ институти чрезъ училището, но и консерваторитѣ, които критикуваха бързия ръстъ на учебното дѣло, не смѣха да спратъ неговото развитие. Гимназиитѣ и реалкитѣ продължаваха да се откриватъ и разширяватъ, а професионалното образование стоеше на една точка. Ръстътъ на държавната машина поглѣщаше бързо свършилитѣ и несвършилитѣ питомци на гимназиитѣ, па и на сжществуващитѣ професионални училища. А стопанството — търговията и занаятитѣ (индустрията още бѣше въ своя зародишъ), се задоволяваха съ отпадъцитѣ и съ неудачниците отъ класнитѣ училища и гимназиитѣ.

Значителна концесия на викътъ за професионална и практическа насока на основното образование прави законътъ на Каролевъ (1885 г.).

Той дѣли това образование на основно училище, съ 4-годишенъ курсъ, и главно училище, съ 3 класа. Въ главното училище се предвиждаха материи по земедѣлие и индустрия. По тоя начинъ, на главното (класното) училище се дава двоенъ характеръ: общообразователенъ и професионаленъ. Така че, споредъ нуждата и случая, свършившиятъ това училище могатъ да следватъ въ гимназията, или да упражняватъ нѣкое занятие. Освенъ това, тоя законъ предвижда, споредъ мѣстнитѣ условия, и една по-висока надстройка надъ главното училище—откриването на специално земедѣлско, индустриално или търговско училище.

Живковиятъ законъ (1889 год.) не прибавя нищо за развиване професионалното образование; напротивъ, той разширява материята на общообразователнитѣ предмети въ земедѣлскитѣ училища, които тогава отъ Министерството на финанситѣ преминаватъ къмъ онова на просвѣтата. И споредъ тоя законъ се предвиждатъ професионални предмети въ класнитѣ училища, а като съвсемъ новъ предметъ се въвежда рѣчна работа. Предвиждатъ се и специални професионални училища, обаче, въ тоя пунктъ законътъ си остава мъртавъ. Едвамъ следъ откриването на Министерството на търговията и земедѣлието (1893 год.), се разкриватъ нови перспективи за земедѣлското и за професионалното образование.

Народняшкиятъ режимъ, който направи твърде много за засилване стопанското развитие на страната и особно на градското стопанство, прояви не малка енергия и въ насаждане земедѣлското и професионалното образование. Докато министрътъ на народното просвѣщение, К. Величковъ, се яви като върлъ защитникъ на общото образование, онзи на новосъздаденото стопанско министерство, Ив. Ев. Гешевъ, бѣше ратникъ за професионалното учение. Гешевъ критикуваше съществуващитѣ тогава професионални училища, понеже тѣ, както гимназиитѣ, създавали кандидати за държавни служащи. Той настояваше, че професионалното образование трѣбва да има такава организация и насока, щото да готви интелигентни работници и майстори за практиката, та по тоя начинъ да се модернизира производството въ всички негови разклонения — отъ селското стопанство, до градскитѣ занятия. Той даже критикуваше Свищовското търговско училище, което намѣсто да дава самостоятелни търговци, приготвяло чиновници за Бѣлг. нар. банка. Поради това, въ желанието си да постави учението въ контактъ съ професиитѣ, той решава да закрие Княжевското техническо училище и да дава стипендии на младежи, желаючи да се посветятъ на занаятъ или индустрия, като работятъ практически при опредѣлени предприятия, (каквито тогава въ България липсваха). Скоро, обаче, Гешовъ промѣня това си гледище и решава, съ законъ отъ 1894 год., да раздѣли Княжевското училище на 4 занаятчийски училища, настанени въ подходящи центрове: желѣзарско—въ Самоковъ, столарско—въ Русе, грънчарско—въ Трънъ и тъкачно-бояджийско—въ Сливенъ.

Въ 1897 год. Величковъ напуща Министерството на народното просвѣщение и замѣства Гешева въ онова на търговията. Следвайки идеята на Гешева: да се постави и земедѣлското образование въ по-близъкъ контактъ съ стопанството, той открива съ законъ отъ горната година нисши земедѣлски училища, въ които да постъпватъ кандидати отъ основното училище, та следъ свършването да нѣматъ право да постъпватъ на държавна служба. По тоя принудителенъ начинъ, Величковъ и Гешевъ,

понижавайки ценза, искатъ да вкаратъ младежъта въ стопанството. А между това, въ сжщото време другаритъ на тѣзи ученици отиваха да следватъ въ класни училища и въ гимназии, съ шансове да заематъ завидни държавни служби, които ги освобождаваха отъ тежкитъ и деградиращи условия на селския и занаятчийски трудъ.

* * *

Голѣмъ противникъ на общото образование и специално против многото гимназии се явява и покойния Тод. Тодоровъ. Като финансовъ министъръ (1899 год.) той рѣзко критикува бързия ръстъ на бюджета на народното просвѣщение. Докато бюджетитъ на другитъ министерства за последнитъ 10 години били порасли съ 30—38%, онзи на просвѣтата се увеличилъ съ 400%. Поради това, той препоръчва повръщане основното образование къмъ общинитъ, като отрича неговата задължителностъ.

При кабинета на Грековъ—Радославовъ, критикитъ срещу образователната система се още повече засилватъ. Даже П. Каравеловъ, като тогавашенъ депутатъ, осжжда гимназитъ. Споредъ него, класнитъ училища трѣбва да образуватъ една връзка съ народнитъ и да сж безплатни, а гимназитъ, като привилегировани, да паднатъ въ тежестъ на родителитъ. Лоша смѣтка ще бжде, споредъ Каравелова, да вземаме производителнитъ елементи отъ живота и ги превръщаме въ непроизводителни, понеже мнозина отъ свършившитъ гимназитъ били неспособни нито за умственъ, нито за физически трудъ. Обаче, срещу това Каравеловъ поддържа безплатното учение въ професионалнитъ училища, като такива, които създаватъ хора на труда. Въ резултатъ на тѣзи дебати се явява закона на Вачова, който отдѣля отъ гимназитъ класнитъ училища, като имъ дава професионална насока и наредъ съ това създава прогимназии за по-способнитъ ученици, съ приемственостъ къмъ гимназитъ.

При кабинета на Каравеловъ—Даневъ, цѣлата образователна система се подлага на още една критика. Тука премиерътъ Каравеловъ, като финансовъ министъръ, става толкова рѣзкъ, че иска да закрие редица срѣдни училища, а наредъ съ тѣхъ и най-старата българска гимназия—Габровската, която иска да обърне въ занаятчийско училище. Той не пощадява и професионалното образование, въпрѣки доскорошната му защита на това образование като опозиционеръ. Тука, като финансовъ министъръ, той вече твърди, че съ училища не могатъ да се създаватъ индустрии и зенаяти и че училището най-много може да подобри това, което вече сжществува.

Министърътъ на земедѣлието при Каравеловия кабинетъ, Людскановъ, потвърди съ статистически данни отрицателното гледище на Каравелова противъ професионалното образование. Отъ свършилитъ дотогава 690 души земедѣлски училища, 443 души били синове на земедѣлци, а отъ тѣхъ само 36 души се предали на своето земедѣлие. Останалото мнозинство се предало на обществени и държавни служби.

Голѣмъ защитникъ на общото образование се явява и министърътъ Ив. Д. Шишмановъ, отъ кабинета на Д. Петковъ. За да докаже, че за България умствениятъ продетариатъ е раздута фраза, той прави една малка анкета, която установява, че отъ 20,000 чиновници само 1,000 души имали срѣдно образование.

Въ своя законопроектъ Шишмановъ се застъпва за континуитета между класнитѣ училища, гимназиитѣ и професионалнитѣ училища и за унифициране тѣзи видове училища подѣ ведомството на просвѣтното министерство, та по тоя начинъ да се създаде една по-стройна система въ образователното дѣло. Наредъ съ това, Шишмановъ поддържа, че професионалното учение изисква една по-напреднала възраст, по-висока общообразователна подготовка, не по-долна отъ трикласното училище, и вече назрѣли стопански условия.

Въ пълно противоречие бѣха разбиранията на Д-ръ Н. Геннадиевъ, колегата на Шишмановъ въ Петковия кабинетъ. Въ своя законъ за професионалното учение той прави опитъ да създаде гжста мрежа отъ разни видове нисши, срѣдни и даже висши професионални училища и курсове, нагодени къмъ разнитѣ занаяти и индустрии, безъ да държи смѣтка за реалнитѣ условия, за общитѣ възможности и за материалнитѣ срѣдства.¹⁾ Характерното въ тоя законъ е принудителността на учението за служещи и работници, наподобяваща онаия въ твърде напредналитѣ държави, като Германия, Швейцария и др.

Трѣбва да отбележимъ и тука, че задъ борбитѣ между идеята за общо и професионално образование се криеха известни политически тенденции. Представителитѣ на свободното развитие на гимназиалното образование, бѣха хора отъ демократическитѣ и радикалнитѣ кръгове; къмъ това течение принадлежеше и почти цѣлото учителство. Противната страна — защитницитѣ на по-широко развитие на професионалното образование за смѣтка на общото, бѣха, както изтъкнахме и по-рано, хората на консервативнитѣ лагери, проникнати съ по-практични схващания въ живота. Съ своитѣ искания тѣ не само преследваха едно по-интензивно развитие на професиитѣ и на стопанството, но и отклоняване по тоя начинъ младежта отъ крайния радикализъмъ и волнодумство, чрезъ насаждане въ нейнитѣ срѣди повече дѣловитостъ. Считахше се, че гимназиитѣ сж мѣста за култивиране на празни фразеологии и на антипатии къмъ реалния животъ и стопанството, което се опроверга впоследствие отъ нашата действителностъ и отъ живота.

Като примирителна срѣда между тия две течения се яви законътъ на Мошановъ, който усвои много отъ гледищата на учителството. Съ неговия законъ се санкционира числото на мжжкитѣ и девическитѣ гимназии — по две въ всѣки окръгъ, и се откъсна долниятъ курсъ на срѣдното училище, въ видъ на сегашнитѣ прогимназии, които се предадоха на общинитѣ, при пълно запазване приемствеността имъ съ гимназиитѣ, които ставатъ съ 5-годишенъ курсъ. По тоя начинъ гимназията се увеличи съ още единъ класъ. Наредъ съ това, допущатъ се, както и при предидущитѣ закони, професионални надстройки надъ прогимназиитѣ, т. е. разни специални училища и курсове по занаяти, индустрия, търговия и домашна икономия за момчета и девичи. Но и следъ това, при никоя прогимназия не се откриха подобни надстроени училища или курсове.

* * *

Голѣмъ замахъ за образователната ни система направи Омарчевски, съ своя законъ за унификация на всички училища подѣ ведомството

¹⁾ За подробноститѣ на тоя законъ вижъ моята книга „Търговското образование и професионализиране на учебното дѣло въ странство и у насъ.“ — Изд. на Варнен. т. н. камара, 1907 г.

на просвѣтното министерство. Обаче и тоя законъ се сблъсна съ българската действителностъ и съ другитѣ ведомства, които не пожелаха да дадатъ своитѣ училища. Другата особеностъ на тоя законъ бѣ тая, че нѣкои професионални училища, намѣсто да продължаватъ съществуванетоъ си самостоятелно, се превръщаха въ горенъ курсъ на гимназиитѣ, чрезъ специализиране на последнитѣ два класа, като първи, втори и трети гимназиални класове образуваха общообразователната основа, подъ думата реално училище. По-склоннитѣ къмъ наука ученици, следъ свършванетоъ на реалното училище, щѣха да продължатъ общото си образование като реалисти, класици или полукласици, а останалитѣ, които бѣха повече ориентирани къмъ практическия животъ, щѣха да образуватъ контингента за професионалнитѣ срѣдни училища. По тоя начинъ, наприкладъ, наредъ съ общия гимназиаленъ курсъ щѣха да съществуватъ и търговски отдѣли, подобно на пруско-баварската система въ Германия. Както е известно, преди войната въ нѣкои Oberrealschulen въ Пруссия и Бавария, наредъ съ реалнитѣ горни класове, имаше и търговски. Саксония и Австрия, напротивъ, бѣха усвоили системата на самостоятелни търговски училища, съ по-специализирано и по-дълбоко проникване въ търговскитѣ материи и при нагаждане на общообразователнитѣ предмети къмъ търговската материя и практика.

Друго положение въ закона на Омарчевски е доразвиване курса на основното образование на 7 години, като тамъ, гдето това е още невъзможно, общинитѣ откриватъ задължителни допълнителни курсове. Както въ гимназиитѣ, тъй и при трикласнитѣ училища, се предвиждаха редовни професионални надстройки, подъ името низши професионални училища.

Въпрѣки своята стойностъ, пълнота и всеобемностъ, законътъ на Омарчевски остана сѣщо като единъ паметникъ на непрекъснатия стремежъ за реформи въ областта на нашето народно образование. Българската действителностъ отказа да възприеме и тозъ законъ. Главно препятствие тука, както и при всички други закони, бѣ голѣмата прибрзаностъ, непроучване на условията и желанието да се прилагатъ редица нови нѣща по цѣлия фронтъ на образователното дѣло, безъ наличността на подготвенъ за това директорски и учителски персоналъ. Даже въ най-напредналитѣ държави, радикалнитѣ реформи се почватъ съ опитни наченки и то при най-благоприятни условия за работа. Само следъ сполучливия резултатъ въ тѣзи наченки се преминава къмъ разширяване системата, използвайки придобития вече опитъ.

* * *

Цанковиятъ кабинетъ, който наследи земеделцитѣ и въ който самиятъ шефъ бѣ и министъръ на просвѣщенiето, анулира закона на Омарчевски и главно относно унификацията на всички училища подъ едно министерство. Собствено, мѣжнотинтѣ за унификацията почнаха да се чувствуватъ още въ началото на нейното приложение. Преди всичко, чиновническиятъ апаратъ въ министерството не бѣше подготвенъ за да асимилира такава сложна и пѣстра организация отъ училища — земеделски, търговски, промишлени, духовни и военни, завеждани дотогава отъ нѣколко министерства и ведомства. Първитѣ мѣжнотии се явиха при опита да се обсебятъ военнитѣ и духовнитѣ училища, предвидъ упори-

тостъта на досегашнитѣ имѣ ведомства. На второ мѣсто се почувстваха неудобствата въ присъединяването на земеделското образование и на разнитѣ професионални курсове. Земеделскитѣ училища бѣха вече редица години подѣ ведомството на Министерството на земеделието, а професионалнитѣ курсове — при търговскитѣ камари, респективно Министерството на търговията. Поради това, не се минаха нѣколко месеца отъ унификацията, и чиновническият персоналъ въ така претрупаното Министерство на просвѣщението почна да чувствува голѣмата тежестъ и своето безсилие, да поеме и се справи съ такава сложна работа. Тѣй че, смѣната на кабинета и идването на новия министъръ бѣше достатъченъ поводъ и отдушникъ, за да се реагира срещу създаденото мжчно положение. Въ свикания наскоро висшъ учебенъ съветъ се взе единогласно решение за възстановяване на старото положение, т. е. повръщане на чуждитѣ училища къмъ доскорошнитѣ имѣ ведомства. Основнитѣ мотиви за повръщане къмъ миналото бѣха, че въ всѣки видъ образование трѣбва да господствува една главна идея, която е органически свързана съ дейността и професионалнитѣ насоки на съответното министерство; че земеделското образование, напримѣръ, преди всичко преследва стопански цели, които се опредѣлятъ отъ нуждитѣ на земеделската професия, респективно отъ специалното министерство. Педагогическата и административна страна тука иматъ второстепенно значение. Сжиятъ аргументъ важи за духовнитѣ училища, за промишленитѣ и пр.

По тѣзи съображения, ако и първоначално въ нѣкои европейски държави всички видове образования, и особено общото и стопанското, да сж били инициатива на просвѣтното министерство, впоследствие, при развиването на специалнитѣ училища, въ унисонъ съ рационализацията на стопанството, тѣ се откъсватъ отъ общата образователна система и ставатъ съставна частъ на отдѣлнитѣ министерства—на онѣзи на земеделието, на търговията и индустрията и др. Нека отбележимъ, че и нѣкои отъ тѣзи министерства сжщо иматъ по-новъ произходъ и че следъ създаването имъ тѣ присвояватъ съответнитѣ специални училища. Така, първитѣ години следъ организирането на нашата държава, земеделието, финанситѣ, търговията съ индустрията и строежитѣ, образуваха едно министерство. Поради това и всички видове училища се управляваха отъ министерството на просвѣщението. По-сетне, създаденитѣ две стопански министерства прибиратъ съответнитѣ професионални училища.

Подобна картина представлява учебното дѣло и до днесъ въ Франция; така пѣстра тя бѣше доскоро и въ Германия и въ дореволюционна Русия. Въ Русия децентрализацията бѣше толкова силна, че сродни типове училища, не само срѣдни, но и висши, се намираха подѣ разни министерства.

По принципъ, разбира се, би могло да се защитава известна унификация въ учебното дѣло, особено въ малка България. Това, обаче, предполага единъ много стабиленъ персоналъ, преди всичко въ върховетѣ на управлението, съ широко схващане идеитѣ, организацията и техническитѣ въпроси на разнитѣ видове образование и на училищата, и съ основно разбиране стопанскитѣ и общественитѣ основи на цѣлата образователна система. Ние, обаче, намѣсто да търсимъ допирни точки между разнитѣ видове образование, за годинитѣ следъ войнитѣ сме се още повече отдалечили отъ това. Изобщо, понятията ни за учебното дѣло у насъ сж толкова забъркани и сж резултатъ на толкова случайни мнения и даже

хрумвания, че се изискват голѣми усилия и разумна воля за да се дойде до едни стабилни типове училища, програма и наредби, отговарящи на действителнитѣ нужди и възможности за страната ни. Първиятъ и главенъ въпросъ е да се разбере, кои сж важнитѣ и компетентнитѣ фактори, които ще трѣбва да редятъ нашето учебно дѣло: хората на науката, на педагогиката и на компетентната училищна практика ли, или тъй-нареченото „обществено мнение“, което се фабрикува споредъ времето и обстоятелствата отъ разни случайни фактори, нѣмащи никакви допирни точки до образованието и възпитанието, тъй както ги схваща днешната наука.

Следъ войната горната унификация се усвои въ тоталитарнитѣ държави — Русия, Германия и Италия, поради особенитѣ върховни и централистични разбирания, за успѣха на които не малко спомогна стабилитета въ управлението и по-високата подготовка на ръководящитѣ лица.

* * *

За последнитѣ 16 — 17 години, т. е. следъ възстановяването на многоведомствената система на нашето учебно дѣло, не може да се набележи никаква особена промѣна, освенъ повтаряне на старитѣ въпроси. А тѣ сж: 1) незадоволителната уредба на нашитѣ гимназии; 2) какъ да се насочи образователната система къмъ живота и се отклони младежъта отъ държавнитѣ и общественитѣ служби; 3) да се насади една по-интензивна система на професионално образование, за да се намали наплива въ гимназиитѣ и 4) какъ да се насочи младежъта и интелигенцията къмъ селото, въ връзка съ рационализацията на селското стопанство.

Ние мислимъ, че въ значителна степенъ болнитѣ страни на нашето образование зависятъ отъ една основна причина и тя е стопанското и политическото положение на нашата страна. Преди войнитѣ, и даже нѣколко години следъ европейската война, горнитѣ въпроси не се чувствуваха тъй остро, както сега, понеже стопанското положение на България бѣше много по-благоприятно и понеже Тракия, Македония и Добруджа поглъщаха една значителна частъ отъ българската интелигенция. Независимо отъ това, Европейска и Азиатска Турция и Гърция бѣха широки пазари за произведенията на селското ни и отчасти на градското ни стопанство, което сжщо ангажираше много млади сили. Първитѣ години следъ войната, когато пазарътъ се бѣше изпраздилъ отъ стоки и се почна една интензивна грюндерска епоха на организиране разни акционерни д-ва, фабрики, банки и пр., положението сжщо бѣше розово. Тогава много интелигентни работници даже напускаха държавнитѣ служби и официалнитѣ банки, за да се пласиратъ въ новоосноваванитѣ частни предприятия, които плащаха по-високи възнаграждения. Както знаемъ, това бѣ периода на откриване многото търговски и промишлени у-ща. Не се минаха обаче и 10 години, за да се разбере, че тоя стопански подеъмъ се изроди въ една хипертрофия, която се разрази съ рунирането на редица предприятия, а въ връзка съ това и съ закриването на нѣкои професионални у-ща, чиито питомци разчитаха на благоприятния пазаръ, създаденъ отъ новоизраслитѣ предприятия.

Подъ горния икономически ударъ подпаднаха и нашитѣ съседи; обаче, положението тамъ се смекчаваше поради завладѣнитѣ нови тери-

тории, които наложиха пласиментъ не само на капитали, но и на живи сили. Освенъ това, развитието на тѣхнитѣ армии поглѣщаше частъ отъ излишното население и отъ интелигенцията имъ. Що се касае до западно-европейскитѣ държави, тѣзи отъ тѣхъ, които бѣха лишени отъ територии, като Германия и Италия, насочиха своитѣ усилия къмъ придобиване на нови земи. А останалитѣ, като Франция и Англия, засилиха разработването на колонитѣ си и се постараха да си осигурятъ далечни пазари. Наредъ съ това, последнитѣ разполагатъ съ натрупани капитали, като резултатъ на единъ продължителенъ периодъ на активенъ стопански животъ, които капитали служатъ и до днесъ като отдушникъ за положението имъ и даже за икономическото и политическото господство въ по-слабитѣ страни. По-голѣмата разностранностъ, по-високата интензивностъ и по-високото ниво на стопанския животъ въ тѣзи страни поглѣща много интелигентни сили още отъ срѣдното училище и даже преди него. Не малко за това способствува и по-високия Standard of life на професионалния работникъ, включително до селенина.

Благодарение на тѣзи обстоятелства, въ Англия, Франция и даже Германия и Италия, гдето училищата фабрикуватъ интелигентни маси, въпросътъ за умственъ пролетариатъ не съществува, поне въ такава остра форма, както у насъ. Ние се абстрахираме отъ особенитѣ български условия на недостатъчни редъ и държавна дисциплина, които сж още повече усложнили този въпросъ. Впрочемъ, това ще бже предметъ на нашето по-нататъшно изложение.

* * *

Когато преди 30—40 години единъ ученикъ въ гимназията не успѣваше въ занятията, родителитѣ му, безъ особени колебания, го прибираха и даваха на работа въ занаятъ, търговия, па даже и въ нѣкои учреждения, частни дружества, банка и пр. и така решаваха лесно единъ голѣмъ за сегашния моментъ семеенъ въпросъ. Но днесъ, когато всички пжтища сж задрѣстени и въ всѣки случай не тѣй-лесно се пробиватъ, родителитѣ се стараятъ, отъ немай кжде, да тикатъ насила по ученическата стѣла своя синъ, та да може, по кой да било начинъ, да се добере до матура, която да свърши следъ редица повторителни изпити, свързани съ разни ходатайства, молби и отстъпки, до министерски концесии. На това не малко се дължи голѣмиятъ напливъ на ученици въ гимназиитѣ. Така напримѣръ, Варненската мъжка гимназия, която въ 1922/23 година е имала 500 ученика и въ 1929/30 година 700 ученика, днесъ има 1300 ученика. И тоя ръстъ става въпрѣки загубата на Добруджа. Свършилъ по тоя насилственъ начинъ гимназията, горниятъ абитуриентъ прави опити да проникне и въ нѣкое висше училище, та кое какъ да се изкатери на възможно по-високо учебно стѣпало, което да му осигури нѣкоя обществена или държавна кариера. Разбира се, и тука ще се пуснатъ въ ходъ всевъзможни ходатайства и молби съ унижения. А напоследъкъ се прибѣгва и къмъ помощта на разнитѣ организации, въ които младежитѣ постѣпватъ още като ученици.

Ние не знаемъ сжщата ли практика съществува въ другитѣ балкански държави, обаче, въ една европейска страна тоя училищенъ и житейски Lebenslauf е невъзможенъ. Той е невъзможенъ и психически е непоносимъ за единъ европейски младежъ, съ най-елементарно възпи-

тание. Той би бил тамъ и противоречие на всѣкаквъ установенъ държавенъ и общественъ редъ. Въ всички уредени държави служебното положение е строго урегулирано и предполага опредѣленъ цензъ, съответствуващъ на службата. При наличността на много кандидати съ еднакъвъ училищенъ и служебенъ цензъ се урежда конкурсъ. Сжщо съ конкурсъ ставатъ и по-важнитѣ повишения въ службитѣ.

Достатъчно бѣше да сжществува единъ строгъ редъ въ заемането на служби при разнитѣ наши ведомства, за да бжде разрешенъ най-малко наполовина въпросътъ за българския умственъ пролетариатъ. Строгиятъ цензъ въ назначенията и при повишенията въ службитѣ щѣше да отстрани онзи изобиленъ плевелъ, съ който днесъ сж задрѣстени всички наши учреждения; нѣщо повече: той щѣше да бжде спирачка за много родители, да насилватъ децата си да следватъ въ гимназиитѣ, въпрѣки тѣхнитѣ умствени сили и способности. Отстранениятъ по тоя естественъ начинъ негоденъ ученически контингентъ щѣше да се насочи просто автоматически, безъ насилие, къмъ живота или къмъ другъ видъ училища, които изискватъ по-малко теории, но учатъ повече на животъ и на практика. За голѣмо съжаление, тъкмо тоя видъ училища не сжществуватъ или сж въ зародиша на своето появяване.

Голѣмъ отдушникъ на сегашното препълване на гимназиитѣ би било допълнителното образование. Ако държавата бѣше организирила още преди войнитѣ това образование, тъй както то отдавна сжществувало въ Германия, Швейцария и др. държави, т. е. при напълно развита и квалифицирана форма и въ тѣсна връзка съ живота и съ професиитѣ, една голѣма частъ отъ ученицитѣ, които сега се трупатъ въ гимназиитѣ и поставятъ въ пълна безпѣтица своитѣ родители, щѣха да отидатъ въ тѣзи училища, а чрезъ тѣхъ и въ една напълно квалифицирана професионална кариера. И понеже това не стана, то такива важни професии, като общарство, кройчество, модно дѣло, шапкарство, шофьорство, бояджийство, зидарство, шьосерство, електротехника, фотография, дърводѣлство, тапицерство, часовникарство, готвачество, келнерство и пр., и до сега сж препълнени съ полуграмотни хора, безъ техническо разбиране на професията, безъ вкусъ къмъ формитѣ и пр. Вследствие на това, днесъ мнозинството представители на занаятитѣ и майстори, които се кичатъ съ свидетелства, получени отъ търговскитѣ камари, въ повечето случаи вършатъ една безвкусна работа, свързана съ разваляне на материала и съ вѣчни недоволства на клиентелата. Всѣки, който е ималъ сериозна работа съ наши майстори, при разнитѣ строежи, се е чудилъ, колко невежество и недоброевѣстностъ тѣ проявяватъ, въпрѣки контролата на архитекти и инженери, много отъ които сжщо сж се понизили до тѣхния манталитетъ. Представителитѣ на тѣзи професии, въ всѣка европейска държава и особено въ Германия, иматъ високо общо и професионално образование, което имъ дава възможностъ не само напълно да задоволяватъ своята клиентела, но и да иматъ доходи не по-малки отъ лица съ завършено сръдно и даже висше специално образование. Минаха времената, когато занаятътъ се изучаваше по цѣли години, капка по капка, въ грубата практика при прости майстори. Техниката и науката отдавна облагородиха всѣка физическа работа не само въ едрата индустрия, но и въ занаята, гдето почва да господствува съвършената работа, рационално използване на материала, а сжщо и естетическия вкусъ.

За голямо съжаление, допълнителното образование, което държавата тръбваше преди всичко да организира като такова, което интересува широките маси, у нас е предоставено въ градовете на слабите сили на търговските камари, а въ селата почти не съществува. Търговските камари, които подеха напоследък допълнителното професионално образование въ градовете, не сж въ състояние, по финансови причини, да го развият напълно. Затова се изискват много милиони, които могат да дадат държавата и общините, като носители на народната просвета. Търговските камари, както е въ странство, могат да участвуват само съ своите съвети и съ организационните си сили. Така отдавна е уреден институтът на допълнителното образование въ чуждите страни; така тръбва да го уредимъ и ние, за да го освободимъ отъ сегашното му анемично съществуване, за да издигнемъ престижа на професията, следъ което тя ще привлича масово интеллигентната младежъ и ще я отклони отъ сегашната бюрократическа зараза.

Една отъ последните несполучливи реформи въ срѣдното ни образование бѣ създаването на злополучните реалки, съ които се искаше да се облекчи товара на гимназиите по единъ чисто механиченъ начинъ. Защитниците на реалката излѣзоха отъ съображението, че само по-големите градове могат да се ползватъ съ привилегиата да иматъ пълни гимназии, и при това издържани отъ държавата, а по-малките да се ползватъ съ единъ ерзацъ на срѣдно образование, закръгленъ съ нѣкаква си житейска надстройка, формата и съдържанието на която и до сега не сж ясно определени. И законътъ на Омарчевски, който пръвъ предложи реалката на нашата учебна система, не определи нейното съдържание. Реалки имаше едно време въ Русия, която ги бѣше възприела съ малки измѣнения отъ Германия. Руската реалка представляваше шестѣхъ класа на срѣдното реално образование, безъ стари езици, но съ два модерни. Свършващите реалката тукъ, което ставаше съ матура, имаха право да заематъ разни второстепенни чиновнически длъжности. Обаче, стремящите се къмъ висше образование, следъ шести класъ и матурата постъпваха въ специаленъ седми класъ, който имаше два отдѣла — механически и химически. Въ този класъ се вземаха нѣкои отдѣли отъ математика, механика, физика, химия и технология, съ практически занятия въ работилници, по дърво и металъ — за механическия отдѣлъ, и въ химическа лаборатория — за химическия отдѣлъ. По тоя начинъ се подготвяха интеллигентни сили, горе-долу ориентирани къмъ механическата или химическата индустрия, гдето получаваха второстепенни технически служби, а въ благоприятенъ случай, следъ известна практика, можеха да станатъ и фабрични директори. Една частъ отъ така свършилите седми реаленъ класъ, при благоприятно материално положение, можеха да постъпятъ въ висшите специални училища — по инженерство, технология, лесо-въдство и архитектура. Въ университетите въ него време се допускаха само класици.

Що се касае до германските реални училища, тѣ, както отбелязахме, представляваха шестѣхъ класа отъ известното Oberrealschule, което, при пълното си развитие, имаше деветъ класа. Сега то се преобразява въ осмокласно срѣдно училище — Oberschule, като се изхвърля последния класъ или Oberprima. Шестокласните реални училища въ Германия съществуваха въ по-малките градове; обаче, свършилите ги имаха право безпрепятствено да

постъпватъ въ седми класъ или Obersecunda на Oberrealschule, които имаха за седалища голѣмитѣ градове, и така да получатъ пълно срѣдно реално образование. Последното даваше право на абитурантитѣ да постъпватъ въ политехникумѣ, въ висшитѣ търговски и др. специални училища, а напоследѣкъ и въ нѣкои факултети на университета, като по математика.

Отъ горното се вижда, че даже въ такива явно съсловни страни, като Германия и Русия, липсваше желанието да се разграничава тъй рѣзко ученичеството на низша и висша категории.

Характерно е, че позивътъ за насочване нашето образование къмъ професиитѣ и къмъ живота твърде малко се е отразилъ на съдържанието на програмитѣ въ срѣднитѣ ни училища. Тоя позивъ се е насочвалъ повече къмъ откриване на особенъ видъ училища, нагодени къмъ малоспособнитѣ ученици, като за такива сж се считали онѣзи отъ тѣхъ, които мжчно абсорбиратъ сгъстенитѣ порции отъ наука, поднасяна въ нашитѣ учебници. Въпроситѣ за претоварването на програмитѣ, за оная бедна обстановка, при която става изучаването на повечето материи въ нашитѣ гимназии, за голѣмата абстрактностъ, която е отдавна забравена въ чуждитѣ училища, за неподготвеността на нашитѣ учители, сж оставени на заденъ планъ. Най-сетне, при съставянето на програмитѣ никога не се е вземалъ предвидъ демографическия и социалния характеръ на нашата страна и на нейната младежъ, състояща се почти изключително отъ деца на нашитѣ примитивни селски условия. Въпрѣки по-слабитѣ унаследени качества къмъ наука у българина, току-що се показалъ на културната сцена, нашитѣ училища сж по-претоварени съ учебенъ баластъ, отколкото европейскитѣ и особено английскитѣ и американскитѣ.

Що се касае до традиционния повикъ за повече професионално образование, съ цель да се рационализира стопанството и се създадатъ нови насоки въ неговото развитие, резултатитѣ въ това отношение сж били, почти въ течението на половинъ вѣкъ, печални, поради липсата на благоприятни обективни условия. Правъ е билъ нѣкога си Петко Каравеловъ, когато е казвалъ, че съ училища занаяти, индустрия и търговия не се създаватъ, а само могатъ да се спомогнатъ. И действително, само напоследѣкъ, следъ промѣната на стопанската конюнтура, настѣпиха за нѣкои професионални у-ща благоприятни условия и животътъ почна да асимилира тѣхнитѣ питомци. Поради това, почна да се дига престижа и на самото професионално образование въ обществото и предъ родителитѣ, което, въпрѣки силнитѣ агитации въ негова полза, дълги години бѣше парии на образователната ни система. Най-рано си проби пжтъ и получи общественъ кредитъ търговското образование, благодарение интензивното развитие на външната ни търговия, на кредита и на засилнитѣ ни стопански връзки съ чуждитѣ държави. Поради това, търговскитѣ у-ща, отъ едно—въ Свищовъ, следъ 1904 год. нараснаха до една дузина, увеличавайки ежегодно и числото на своитѣ ученици, и прибирайки все повече квалифициранъ контингентъ отъ ученици. На голѣмия развой на търговското образование способствува и неговиятъ много по-универсаленъ характеръ, неговата по-разностранна приложимостъ въ стопанскитѣ предприятия. На втори планъ по успѣха си следва промишленото образование, като отзвукъ на развиващата се индустрия и рационализиране на занаятитѣ. Редътъ е сега за земеделското образование, което още

търси вида въ своитѣ училища, колебаейки се между нисшитѣ и агро-номическия факултетѣ.

* * *

Отъ горното следва, че не трѣбва да се преувеличава значението на професионалното образование при нашитѣ още недиференцирани стопански условия и особено съ създаването на градиращи професионални у-ща, лишени отъ технически инвентаръ и отъ добре подготвенъ персоналъ, както е било до сега у насъ. Що се касае до трудящитѣ се маси въ града и въ селото, ние считаме, че тѣмъ преди всичко трѣбва да се даде едно по-солидно основно образование съ 7 или 8 годишенъ курсъ, както е въ странство. Това ще ги постави въ близъкъ контактъ съ общата и професионална литература, ще служи като солидна основа за професионалното допълнително у-ще и ще намали неговия курсъ. Не може да се гради допълнително професионално образование върху слаби общо-образователни основи, както нееднократно се изтъква въ нашата литература и даже въ нѣкои стари закони, като оня на Геннадиева. При нашитѣ неспециализирани стопански професии, едно солидно общо образование, построено върху реалнитѣ науки, само по себе си, безъ професионална надстройка, ще отвори очитѣ на стопанскитѣ съсловия, стига да има обективни перспективи за рационализиране на селското и градско стопанство и главно—да се очертава единъ сигуренъ пазаръ за българскитѣ произведения. Какви професионални у-ща способствуваха за насаждението на новитѣ култури въ нашето селско стопанство, като десертното грозде, ягодитѣ, доматиѣ, зеленчуцитѣ, памука, маслодайнитѣ растения и др., освенъ механическото влияние на вътрешния и главно външния пазаръ и притежаването отъ страна на производителя една по-висока обща култура и подвиженъ умъ? Професионалнитѣ и техническитѣ познания тука имаха второстепенно значение. Мислимъ, че организацията на пазара, неговото проучване и подготовката на добри търговски представители въ чужбина при сегашната остра конкуренция, е въпросъ отъ първостепенно значение. И най-добрата учебно-професионална подготовка на производителя като такъвъ, и най-съвършената агротехника ще фалиратъ при липса на сигуренъ пазаръ. Нима американското земедѣлие страда отъ липса на знания, на техника и на рационализация, че се намира въ сегашната небивала криза?

Най-сетне, трѣбва да се има предвидъ и това, че професионалното образование, особено тъй както го препоръчватъ нѣкои негови защитници—щото то да е свързано съ образцови стопанства и съ техническо оборудване¹⁾, е скъпо и недостъпно въ масова форма. Ние за 50 години не можахме да уредимъ по европейски масщабъ нито едно земледѣлческо или промишлено у-ще, а камо ли да зареждаме цѣла система отъ допълнителни професионални у-ща, съ сложенъ технически инвентаръ, съ образцови стопанства и пр. Подобно нѣщо не съществува даже въ европейскитѣ държави. А ние претендираме да познаваме тѣхното професионално образование и неговото развитие отъ 30 години насамъ не само по литературата, но и отъ многократни посещения на редица тѣхни у-ща. На всѣкъже допълнителното професионално образование е теоре-

¹⁾ Вижъ статията на Г-нъ И. Кравъ—спис. „Просвѣта“ 1938 г. кн. 4. „За допълнителното образование у насъ“.

тическа надстройка надъ живата практика, въ която е вече ангажиранъ ученикъ-работникъ (Lehrling). Въ случая училището само разширява общия, професионалния и технически кръгъзоръ на ученика-работникъ, който, обаче, има най-малко задължителното общо осемгодишно образование. Следователно, предпоставката е високата обща училищна подготовка и принадлежността къмъ дадена професия. Последното условие е дотолкова наложително, че даже въ редовнитъ професионални училища въ Германия се приематъ кандидати, вече работили опредѣлено число години въ съответната професия. По тоя начинъ, ученикътъ напълно е осъзналъ и набелязалъ своята бъдеща кариера; освенъ това, при туй условие и курсътъ на учението трае по-малко години.¹⁾

Въ всички наши професионални училища, ученицитъ постъпватъ безъ проявени и набелязани наклонности, а често отъ нѣмай кжде, и понеже дефектната и бедна уредба на училището не може достатъчно да професионализира психиката на ученика, той свършва училището като несретникъ и по неволя се прилепва къмъ нѣкоя случайна служба. А затова пъкъ способствува отбелязаното вече безредие въ назначаването на нашитъ чиновници и липсата на координация между ценза и службитъ.

Споредъ насъ, реалкитъ, като съвсемъ нова и неизпитана реформа, не трѣбваше да се откриватъ така масово. Доста бѣше да се организиратъ нѣколко опитни реалки, съ добре подбранъ персоналъ, разбиращъ и съчувстващъ на реформата, и следъ окончателното имъ развитие да се помислѣше за разширение или за по-сполучливото нагаждане на системата къмъ живота. Ние мислимъ, че нѣкои реалки биха могли да се нагодятъ къмъ административнитъ служби въ общинитъ и къмъ държавнитъ учреждения, гдето не се изисква толкова много математика и естествени науки, а би могло да се застъпи повече материалъ отъ нѣкои хуманитарни науки (история, география, литература, чуждъ езикъ) и единъ курсъ по правнитъ и административнитъ предмети. По тоя начинъ, реалката би се оформила като особенъ типъ срѣдно учебно заведение, преследваще свои цели и даваще изключителна привилегия за заемане опредѣлени служби. За по-голѣмо нагаждане къмъ целта, даже би могълъ да се надстрои единъ абитурентенъ класъ, съ цель да се вземе по-подробно материята отъ административнитъ и държавни науки, както преди години въ странство, при липса на висши търговски училища, съществуваша абитурентни търговски курсове, като надстройка надъ гимназиитъ. Съ така закрепената реформа щѣше да се услужва на нашитъ учреждения, които до днесъ използватъ главно абитурентитъ отъ гимназиитъ. Същевременно щѣше да се създаде едно срѣдно училище, съ не по-малкъ престижъ отколкото гимназията, и ползуваще се съ уважение въ обществото и предъ родителитъ. За голѣмо съжаление, гимназиитъ отъ година на година все повече се нагаждатъ къмъ нуждитъ на университета, обръщайки грѣбъ къмъ живота. За това и господството на университетската професура въ уреждане програмитъ на срѣднитъ училища и въ характера на срѣдното образование у насъ е твърде голѣмо. А интереситъ на учебното дѣло и неговата по-голѣма връзка съ живота изискватъ, щото господстващото влияние тука да се предостави на старитъ и опитни учители, които вече сж изживѣли младенческия жаръ на специал-

¹⁾ Вижъ моята книга „На гости въ Германия“ стр. 77—90, за уредбата на срѣдното техническо образование и на художественитъ занаяти.

ността си и така сж се еманципирали отъ нейната ограниченостъ, напoмняща известната индийска приказка за слона и за слѣпцитѣ. Нека се помни, че срѣдното училище трѣбва да готви младежта преди всичко за живота, чиито нужди и изисквания зависятъ отъ условията, културата и характера на дадена страна. Днешната тѣсна зависимостъ между срѣдното училище и университета е стигнала до тамъ, че гимназиалнитѣ програми по нѣкои предмети представляватъ конспективно изложение на университетския материалъ. Въ сжщата зависимостъ се намира и прогимназиалния материалъ отъ онзи на гимназията. По тоя начинъ, интереситѣ на университета, които ужъ сж били чисто научни, господствуватъ надъ двата подобни образователни типа.

Бѣше време, когато университетското образование траеше три години, както е и до сега въ нѣкои европейски държави; ние го развихме на четири, а гимназията, която бѣше седемъ годишна, порастна на осемъ години. И все пакъ недоволството отъ знанията на ученици и студенти расте. Пита се, кой е виновенъ за това: качеството на ученика или студента, или системата и дефектната организация на нашитѣ учебни заведения, които, вмѣсто да даватъ сжщността и методитѣ за разкриване научнитѣ истини, все повече трупатъ въ главитѣ на ученицитѣ и студентитѣ конкретенъ материалъ, за който има справочна литература и който нѣма граници при сегашното развитие на науката. Не на тоя ли дефектъ въ образователната система се дължи нежеланието на нашитѣ ученици и студенти да се самообразоватъ следъ свършването на учебното заведение? Доколкото имаме сведения, английското училище товари своитѣ ученици и студенти съ най-малко конкретни знания; намѣсто това, обаче, то ги учи какъ да работятъ самостойно следъ свършване на училището, наблюдавайки живота и служейки си съ литературата. Не затова ли англичанитѣ тѣй много се учатъ следъ училището и не затова ли Англия има много учени безъ официално образование, работящи вънъ отъ официалнитѣ институти и отъ университетитѣ? Види се, затова Англия — страната на лордоветѣ има и министри, излѣзли отъ срѣдата на работнитѣ маси, издигнали се само съ своето самообразование.

* * *

Има единъ старъ въпросъ въ нашата образователна система, който се подига отъ време на време и особено когато настѣпватъ болни моменти въ обществения ни животъ и се търсятъ отговорнитѣ фактори. Това е въпросътъ за реално или хуманитарно образование. Въ тоя моментъ той е пакъ на дневенъ редъ, въ връзка съ предстоящитѣ промѣни въ закона за народното просвѣщение.

Бѣше време, когато подъ думата хуманитарно образование се разбираше строга класицизмъ, построенъ върху двата стари езика; когато елински и латински езици се считаха като най-силно срѣдство за дисциплиниране на ума, за развиване на логическата способностъ; когато чрезъ тѣхъ се даваше възможностъ на младежа да се проникне съ духа на античната култура, като образецъ за подражание и за построяване на гражданския, държавния и политически животъ на новото време. Това гледище трая до откриването на новитѣ земи и тѣхното изучаване съ природнитѣ имъ богатства, което даде преднина на естествознанието и на свързанитѣ съ него науки. Непосрѣдствено съ това

почва стопанското преобразование на Европа, на почвата на развитието на градовете, въ които се създаде новъ стопански и културенъ животъ, подъ ръководството на нови обществени сили, изпърво въ лицето на цеховете и по-сетне — на представителитъ на едрото производство.

Естествено е, че новиятъ стопански животъ потърси и такава образователна система, която да импулсира неговото развитие, да го свърже съ разширенитъ пазари, прескачащи границитъ на националната територия, която да проникне въ техниката на производството и на търговията, да ги рационализира и да ги постави на научни основи.

Съ развитието на тоя процесъ се трансформира и образователното дѣло, като все повече се застъпва реалното знание, за смѣтка на старитъ езици и на класицизма. Най-напредъ направи отстъпка елинскиятъ езикъ, а по-късно и латинскиятъ. Така израстватъ полукласическиятъ (само съ латински езикъ) и реалниятъ отдѣлъ (безъ стари езици) на срѣдното образование. Движението почва отъ Франция, която първа ликвидира (въ Великата революция) съ аристокрацията — носителка на старитъ традиции и на класицизма, а по-сетне вълната се разлива и въ срѣдна и източна Европа. Въ Германия движението отиде по направлението на една срѣдна равнодействаща, като се изрази въ видъ на реална гимназия, съ латински, и на Oberrealschule—безъ стари езици, но съ два нови. Въ най-ново време, въ Германия се появиха тѣй-нареченитъ реформени гимназии (Франкфуртска, Мюнхенска, Хамбургска системи), които застъпваха само латински езикъ, и то въ горнитъ класове, и даваха повече преднина на реалнитъ науки, на новитъ езици и въведоха ръчната работа.

Горното реформено движение засѣгна и Русия, която, като запази старата класическа гимназия съ елински и латински езици, създаде и голѣмо количество реални училища, съ два модерни езика, като се постара да ги нагоди къмъ разнитъ служби и къмъ живота, застъпвайки най-вече общата и приложната математика (механика), естествознанието, механическитъ работилници и лабораторното обучение. Както отбелязахме въ началото, много отъ абитуриентитъ на тѣзи реални училища постъпваха въ висшитъ специални училища.

Въ България класическото образование не намѣри почва още при първоначалното организиране на нашата образователна система. Донѣкъде направиха опитъ за това Дриновъ и Иречекъ, като представители на две чужди училищни системи. Тѣхнитъ наследници, Гюзелевъ и Каролевъ, бѣха защитници на реалното образование. Демократическиятъ характеръ на страната ни, т. е. липсата на онзи общественъ елементъ, който въ Европа редица поколения бѣ расълъ и се възпиталъ въ духа на класицизма, и нашиятъ нивилиранъ общественъ съставъ не можеха да представляватъ благоприятна почва за традиционния и типичния класицизмъ. Ето защо, класическитъ езици въ нашитъ срѣдни училища скоро се изхвърлиха отъ долнитъ класове. Наредъ съ това, въ класическитъ отдѣли следваше единъ малкъ контингентъ отъ ученици, а резултатитъ отъ успѣха по древнитъ езици, и особено на елински, отъ година на година ставаха все по-неутешителни. А и въпросъ не ставаше, да може абитуриентътъ класикъ да използва древно-гръцката или даже римската литература.

Напоследъкъ, усилията, които полагатъ нѣкои представители на

нашата наука, да реставриратъ класическото образование следъ полу-вѣковното му деградиране, споредъ мене, ще бждатъ безрезультатни, даже въ сегашната му ограничена форма, подъ името хуманитарно учение. Намѣсто сегашниятъ реаленъ отдѣлъ съ латински езикъ, който ще бжде иѣщо като доскорошната германска реална гимназия, по добре щѣше да бжде, да поставимъ въ основата на срѣдното образование двата нови езика, както е въѣстранство — френски и нѣмски, които иматъ голѣмо реално значение и сж ключа за мнозинството романски и саксонски езици. А за специалнитѣ цели на младежи, които ще се предадатъ на класически и хуманитарни науки, да откриемъ въ последнитѣ три класа отдѣлъ съ една или съ двата стари езика, обаче, съ много седмични часове. Ние мислимъ, че при една възраст около 16 — 17 години, когато наклонноститѣ на ученика сж вече набелязани отъ учители и родители и сж осъзнати отъ самия него, успѣхътъ по старитѣ езици, при 6 часа, напримѣръ, въ седмицата, за три години ще бжде много по резултатенъ, отколкото ако тѣ се почваха отъ 4. класъ, съ по-малко часове и при по-слабо съзнание. Тая идея е прокарана въ сегашнитѣ германски Oberschulen, които се намиратъ още въ процеса на своето организиране. До-нѣкъде тя е въведена и въ английскитѣ и американскитѣ срѣдни училища (High Schools), съ сжществувашитѣ въ тѣхъ отдѣли въ горнитѣ класове, гдето се застъпватъ само нѣколко сродни предмета, отговарящи на проявенитѣ способности. Защото, назначението на училището трѣбва да бжде главно откриването, насочването и развиването на таланта. Съ много механически натрупани знания и при това отъ най-разни области и неасимилирани, което е абсолютно невъзможно при сегашното развитие на наукитѣ, не се създава мисляща личностъ.

Още по-малко едно подобно учение може да възпита онѣзи граждани, за които тѣй много се говори сега. Человѣческитѣ и гражданскитѣ качества могатъ да се оформяватъ еднакво подъ влиянието на хуманитарнитѣ и на реалнитѣ науки, щомъ тѣ сж застъпени разумно и сериозно. Въ всѣки случай, най-малко езицитѣ, били тѣ стари или нови, могатъ да способствуватъ за постигането на тая цель. Съ това ние не оспорваме голѣмото значение на езика, като срѣдство за научна и практична дейностъ. Математиката, като наука на най-строгата мисль, естествентѣ науки, които ни разкриватъ завеситѣ на природата, изучаването на социалния животъ, сж тритѣ образователни цикла, върху които трѣбва да се гради днешното образование и оформяване на человѣческата идеология. На тѣхъ е построенъ цѣлиятъ сложенъ животъ на днешното человѣчество и подъ тѣхното влияние то ще се развива още редица вѣкове.

Накрай ще отбележа следното:

Не е само училището, което единствено твори днешната личностъ, като деятелна сила въ обществото, стопанството, па и политиката. Училището е еманация и съставна часть отъ оня сложенъ комплексъ, който ние наричаме человѣческа и национална култура. Тѣй че, личността на младежа се оформява не само подъ влиянието на тѣсната училищна срѣда. Колкото извънучилищнитѣ фактори стоятъ по-високо, толкова тѣ сж по-високъ резултатъ ще влияятъ върху училището, върху учителя и върху ученика. Каквато и реформа да правимъ въ образователната система, ние не можемъ достигна онѣзи резултати, които се получаватъ

въ една висококултурна държава, гдето като образователенъ и като възпитателенъ факторъ се явява цѣлата външна сръда, съ всичкитѣ ѣ разнородни материални, културни и духовни фактори. А тъкмо въ това отношение ние стоимъ още много назадъ, особено що се отнася до развитието на другитѣ културни и духовни фактори, наредъ съ училището.

Другъ би билъ резултатътъ, ако главнитѣ сръдства на нацията отиваха за материалното и културно развитие на народа и на неговитѣ научни и образователни институти, както е, напримѣръ, въ Швейцария, Съединенитѣ Щати и пр.

* * *

За да поставимъ логически край на нѣкои отъ зачекнатитѣ тукъ въпроси, въ една бъдеща статия ще разгледаме по-специално въпроса за нашитѣ интелектуалци, като използваме нѣкои статистически данни за ценза на нашето чиновничество въ държавнитѣ и общественитѣ ни учреждения.

ПРЕДПОСТАВКИ И ЗАДАЧИ НА СТОПАНСКИЯ НИ ТУРИЗЪМЪ

отъ

НИКОЛАЙ ПЕТРОВЪ

Стопанскиятъ туризъмъ е, несъмнено, една областъ въ живота и поминъка на редица страни, която буди голѣмъ и при това напълно оправданъ интересъ. Той, презъ последно време, както е известно, придобива едно нарастваще значение и за нашата страна. Настъпилитѣ промѣни въ стопанския ни животъ принуждаватъ и насъ да търсимъ и използваме всички възможности на страната ни, за да се създадатъ сравнително по-добри поминъчни условия за едно увеличаващо се население. Въ това именно отношение, на стопанския туризъмъ се пада една значителна роля. Тази му стопанска роля налага и грижата, да се поставятъ на преценка всички онѣзи въпроси, които той поражда и чиято правилна насока и разрешение сж отъ естество да му осигурятъ надлежното и отговаряще на обективнитѣ условия на страната ни развитие. На тази именно задача е посвѣтено и настоящето изложение.

Преди да пристѣпимъ къмъ въпроситѣ, които ни интересуватъ, налага се да опредѣлимъ, какво собствено ще разбираме подъ стопански туризъмъ въ течение на настоящето, тъй като, несъмнено е, той съставлява едно твърде широко понятие. Стопанскиятъ туризъмъ за насъ, въ дадения случай, ще има за обектъ туризма, като източникъ на приходи за народното стопанство. Следователно, на първо мѣсто той ще ни занимава съ огледъ на привличане пжтуванията и пребиванието въ страната ни на посетители отъ чужбина. Естествено, съ това не се изключва вътрешниятъ стопански туризъмъ и неговото безспорно значение за множество мѣста и отрасли, които иначе все по-мжчно и оскждно осигуряватъ поминъка на населението имъ.

Мотивитѣ за стопанския туризъмъ сж отъ най-различенъ характеръ и естество: на първо мѣсто — любовта къмъ природата и пжтешестви-

ята, като изразъ на познатия подтикъ на човѣка къмъ промѣна и разнообразие, както и на неговата вродена любознателностъ. Не по-малко значение има и стремежътъ къмъ почивка и нуждата отъ възстановяване на здравето на живущия при изтощителнитѣ условия на градския животъ съвремененъ човѣкъ, както и, най-после, възможността за използване на културни блага, исторически ценности и др. подобни.

Придобивките, които стопанскиятъ туризъмъ носи на страната и нейното население, сж надъ всѣки споръ. Той способствува преди всичко за влизането на чужди парични срѣдства въ страната и по този начинъ играе една значителна роля въ уравновесяването на нейния платеженъ балансъ. Срѣдствата, оставяни отъ чужденцитѣ по време на тѣхното пребиваване въ страната, се равняватъ на стойността на извършенъ отъ нея износъ. При това, стойността на използванитѣ отъ чужденцитѣ блага, като минерални бани, море, планини, не се губи, нито намалява. Излишно е да цитираме страни, въ които този, така нареченъ невидимъ износъ, съставлява едно важно, нѣщо повече, едно решително перо въ тѣхния националенъ доходъ. Швейцария, класическата страна на туризма, както е известно, се издържа отъ приходитѣ на своитѣ многобройни гости отъ всички краища на свѣта.

Безъ да се позоваваме на голѣмитѣ страни на стопанския туризъмъ, като Франция, Италия и Германия, ще посочимъ на бившата малка Австрия, на която чистиятъ приходъ отъ стопанския туризъмъ за 1936 год. се оценява на 147 милиона шилинга, равни на внушителната цифра 2 милиарда и 350 милиона лева, и 114 милиона шилинга за изтеклата 1937 година. За годинитѣ преди кризата, тѣзи цифри сж били значително по-голѣми (кржгло 6 милиарда лева за 1929 година). Нашата съседка, Гърция, е имала презъ изтеклата 1937 година 300 милиона драхми приходъ отъ чужденци—туристи, Югославия—961·3 мил. динара, Унгария за сжщата година—38·3 милиона пенгъ, които възлизатъ на 690 милиона лева. Само за любопитство ще отбележимъ постиженията на нѣкои отъ голѣмитѣ страни на туризма, като напр. Франция, чиито приходи отъ чужденци сж възлизали на 2 милиарда франка презъ 1936 година и отъ 10 — 13 милиарда франка въ годинитѣ преди кризата; Италия, презъ това време, е получавала годишно между 17 и 20 милиарда лева.

Срещу посоченитѣ по-горе цифри, изчисленията за България възлизатъ на около 100 милиона лева за 1931 година¹⁾ и кржгло 35 милиона лева за 1933 година²⁾.

Колкото се отнася до значението на стопанския туризъмъ за нашата страна, особено като се има предвидъ слабата доходностъ на стопанството ни, то едва ли е нужно да се изтъква и подчертава.

Стопанскиятъ туризъмъ, това добре се знае, създава условия за единъ по-добъръ поминъкъ на мѣста, които, поради липса на други възможности, едва сж въ състояние да гарантиратъ единъ оскъденъ доходъ на населението си. Той способствува сжщо така да се развиватъ редица занаяти, които сж въ връзка съ бита и етнографическата физиономия на страната или дадена нейна областъ, безъ да говоримъ за тласъка, даванъ на множество отрасли, непосредствено свързани съ стопанския туризъмъ, каквито сж: хотелиерство, рестораторство, театри, увесели-

¹⁾ Д-ръ Иос. Петковъ — Стопанското значение на туризма.

²⁾ Марашлиевъ — Списание на Б. Д. Ж. год. IX.

телни заведения и пр. Не по-малко благотворно се отразява той, съ своите приходи, и върху развитието на съобщителните и превозни средства: железници, автомобили, параходи. Не на последно място въ това бѣгло изброяване на придобивките отъ стопанския туризъмъ трѣбва да се постави и фактътъ, че личното посещение и контактъ на посетители отъ чужбина съ страната създава възможностъ за установяване на твърде ценни стопански връзки и отношения. Всички тѣзи заслуги на стопанския туризъмъ, сж направили отъ него единъ значителенъ обектъ на грижитѣ и интереса на стопанската политика въ голѣмъ брой страни. Къмъ него, съ огледъ на разполагаемитѣ ни средства и възможности, се ориентирва все повече и нашето стопанство.

Не ще и съмнение, че предпоставките за развитие на стопанския туризъмъ не сж дадени на всѣкъде въ еднаква степенъ и размѣръ. Преди да видимъ въ какво състояние сж тѣ у насъ, налага се да определимъ, кои сж въ сжщностъ основнитѣ фактори, които обуславятъ успѣха и развитието на стопанския туризъмъ въ една страна. Въ твърде общи линии, тѣзи основни фактори сж следнитѣ: 1) естествени условия; 2) превозни средства и пѣтища; 3) условия за пребиваване.

Въ случая, ние не отдѣляме специално място на условията, носещи единъ повече или по-малко международенъ характеръ и които въ сжщностъ иматъ своето безспорно влияние за насърдението на стопанския туризъмъ. Това сж, на първо място, улесненията или затрудненията въ начина на плащанията между отдѣлнитѣ страни. Сжществуващиятъ по-настоящемъ въ повечето страни девизенъ режимъ не се явява въ никой случай насърчителенъ за стопанския туризъмъ, особено на чуждестранния такъвъ. Още по-малко насърдително се отразява и всѣко едно неблагоприятно политическо положение изобщо, или въ частностъ, това въ отдѣлна страна. Единъ твърде прѣсенъ примѣръ въ това отношение ни дава Чехославия. Създадената тамъ неспокойна политическа атмосфера, още дори преди да навлѣзе судетскиятъ въпросъ въ неговата решителна фаза, е предизвикала намаление на посещенията на половина презъ тазгодишния сезонъ, въ сравнение съ миналогодишния такъвъ, особено въ Судетската областъ, кждето лежатъ свѣтовно известни курортни мѣста, като Карлсбадъ, Мариенбадъ и др.

Тѣй като условията отъ международенъ характеръ не зависятъ отъ волята на отдѣлната страна, оставатъ по-трайни и постоянни набеязанитѣ вече по-горе основни фактори за развитието и успѣха на стопанския туризъмъ въ всѣка една страна, съ които, въ сжщностъ, ни предстои да се занимаемъ.

Естественитѣ условия, които поставихме на преденъ планъ въ реда на тѣзи фактори, лежатъ въ особеноститѣ, съ които самата природа е надарила дадено мѣсто, както и въ историческитѣ и културни забележителности, на които се радватъ известни мѣста и страни. Тамъ кждето не сж на лице тѣзи условия, много естествено, не може да се разчита на единъ подемъ и развой на стопанския туризъмъ, макаръ че за него се полагатъ голѣми усилия и се върши широка пропаганда. Превознитѣ средства и пѣтища сж не отъ по-малко значение, тѣй като тѣ съставляватъ достъпността до обектитѣ на стопанския туризъмъ, и то при едни възможни най-голѣми удобства за посетителя. Условията за пребиваване, най-сетне, представляватъ съвокупността отъ възможности и удобства, съ които да-

дено мѣсто или страна разполагатъ, за да се отговори на разнообразнитѣ изисквания и вкусове на посетителитѣ за едно по-дълго или кратко пребиваване. За различие отъ естественитѣ условия, които въ повечето случаи сж дадени и мжно могатъ да се промѣнятъ, останалитѣ предпоставки на стопанския туризъмъ сж резултатъ на една целесъобразна стопанска политика и усилия.

Известно е, че сществуваатъ страни, кждето посоченитѣ по-горе фактори за развитието на стопанския туризъмъ сж въ най-широка степенъ застъпени. Въ останалитѣ, напротивъ, едни условия замѣстватъ и компенсиратъ други. Какво мѣсто може да заеме нашата страна въ областта на стопанския туризъмъ, при даденитѣ ѝ естествени условия, е именно въпросътъ, на който трѣбва да се спремъ.

Естествени условия. Въпрѣки присжщата ни скромность, не можемъ да не признаемъ, че страната ни е надарена отъ природата съ една щедрость, за която много други страни могатъ да ни завиждатъ. Съчетавайки въ една сравнително малка територия красотитѣ на планината, съ тѣзи на единъ несравнимъ по своето мѣстоположение морски брѣгъ, изобилието и цѣлебността на минералнитѣ ни извори, съ богатството и разнообразието на плодоветѣ на нашата земя, всичко това съставлява, отъ гледище на стопанския туризъмъ, едно естествено богатство, което очаква своето разработване и използотворение. Щедростта на природата, по отношение на страната ни, е оставяла най-дълбоко впечатление на всички преминали презъ нея пжтешественици още въ далечното минало. Днесъ не по-малкъ интересъ за европейца представлява посещението на една страна съ още запазена и девствена природа, въ която ржката на цивилизацията не е проникнала, за да и отнеме първичното и естествено очарование.

По отношение на културнитѣ и исторически паметници, страната ни действително не притежава богатството на една Италия или Гърция. Все пакъ, наредъ съ щедритѣ дарове на природата, у насъ не липсватъ и редица паметници на една минала култура, прѣснати на много мѣста въ страната, нѣкои отъ които сж добили вече една достатъчно широка известность, като Абоба, Плиска, Търново, Рилския Монастиръ и др.

Въ реда на естественитѣ условия, съ които разполага страната ни, е нейното географическо положение, което я поставя на пжтя на Близкия Изтокъ. Тя, сжщевременно, лежи въ онази областъ, която все повече привлича стопанския и политически интересъ на Западна Европа, което предизвиква и нарастващата нужда отъ посещения и опознаване условията на самото мѣсто.

Веднѣжъ дадени естественитѣ условия за стопанския туризъмъ, останалитѣ предпоставки за неговото развитие сж въпросъ на целесъобразна стопанска политика. Последната се изразява, отъ една страна, въ съжкупността отъ мѣрки, целящи улеснение и насърчение на стопанския туризъмъ, както и въ грижитѣ да се отстранятъ едни или други прояви, които могатъ да спънатъ или увредятъ тия усилия. Къмъ първата група спадатъ всички мѣроприятия, насочени да създадѣтъ: а) бързъ и удобенъ превозъ; б) максимални удобства за пребиваване; в) подходяща и умѣла пропаганда. Втората група има за обектъ борбата за отстранение известни, съпжтстващи стопанския туризъмъ прояви, като: неоправдано увеличение на ценитѣ, понижение качеството на услугитѣ и пр.

Превозъ. Не случайно въпросът за транспорта се поставя на предно място въ грижитъ за развитие и насърдчение на стопанския туризъмъ. Последниятъ, използвайки единъ вроденъ стремежъ на човѣка къмъ пътуване, въ сжщностъ, се обособи като едно масово явление, благодарение развоя и усъвършенствуването на превознитъ сръдства. Бързината и удобствата на съобщенията сж вече една безусловна нужда на съвременния пътникъ. Днесъ тѣ сж до голѣма степенъ и мѣрилото за културата и напредъка на една страна. Най-мѣродавнитъ въ това отношение транспортни сръдства за сега се явяватъ желѣзопътнитъ и автомобилни съобщения.

Желѣзници. Благодарение на единъ усиленъ презъ последнитъ години строежъ на нови линии, ние сме вече на пътъ да имаме една доста закржглена желѣзопътна мрежа. Нашитъ желѣзници, макаръ и все още недостатъчно снабдени съ подвиженъ желѣзопътенъ материалъ, правятъ всички възможни усилия, задоволително да обслужватъ трафика. По сигурностъ на пътуването, което е едно сжществено условие за всѣки превозъ, тѣ държатъ твърде предно място. Може би това да се дължи на бавността на движението. Що се отнася до единъ твърде важенъ отъ гледище на стопанския туризъмъ въпросъ, а именно, цената на пътническия превозъ, тя, по нашитъ желѣзници, е една отъ най-евтинитъ въ Европа.

Въпрѣки всичко, не можемъ да не се съгласимъ съ мнението на единъ безспоренъ познавачъ на желѣзопътното ни дѣло, какъвто е инж. Згуревъ, по отношение на известни слаби страни на нашия желѣзопътенъ превозъ. „Желѣзницитъ у насъ, пише той, иматъ голѣми недостатъци, които се коренятъ дълбоко въ цѣлата наша държавна организация и въ нашия стопански уровень, които недостатъци сж мжчно поправими и се чувствуватъ много болезнено отъ населението“¹⁾. Тѣзи недостатъци на нашитъ желѣзници той вижда въ малкия брой влакове, недостатъчността на вагонитъ, бавността на движението, отдалечеността на гаритъ, както и въ недостатъчнитъ удобства. Като една належаща мѣрка за подобрене на желѣзопътния превозъ, той сочи на първо място чувствителното увеличение бързината на далечнитъ разстояния. Недостатъчниятъ брой пътнически вагони, особено по време на усиления пътнически трафикъ, отъ месецъ юлий до септемврий, не може да бжде попълненъ съ наемане на вагони отъ чужди желѣзопътни администрации. Това положение се отразява твърде чувствително върху удобствата на пътуването. Първото условие за удобно пътуване е, пътникътъ да разполага съ място за сѣдане. Елементарни изисквания, по отношение на удобството на пътуванията по желѣзницитъ, съставляватъ сжщо така: чистотата, поддържана въ вагонитъ; доброто имъ освѣтление и отопление; чиститъ и приветливи чакални и буфети. Тѣзи въпроси сж особено сжществени отъ гледище на стопанския туризъмъ, защото се касае до първитъ впечатления на чужденеца отъ страната. Всѣки, който е ималъ случая да пътува на Западъ, не може да не си спомни впечатленияieto отъ чистотата на влаковетъ и гаритъ на една Швейцария или Германия. Безъ да оспорваме истината, че чистотата на общественитъ мѣста е изразъ на чистотата на частния животъ, все пакъ бдителното око и грижи

¹⁾ Списание на Държавнитъ Желѣзници, год. XIII, брой 1.

на желѣзопѣжнитѣ власти могатъ да бждатъ гаранцията за поддръжане по желѣзницитѣ ни на една, отговаряща на достойнството и престижа на страната ни чистота.

Отдалечеността на повечето отъ гаритѣ ни отъ населенитѣ пунктове, което най-често е било практикувано отъ съображения за икономии при трасиране на линиитѣ, сѣщо така съставлява, отъ гледище на удобства, единъ сѣщественъ недостатѣкъ. Пристигането, особено нощно време, на такива гари, е свързано съ доста неприятности. Това неудобство може да бжде коригирано съ организиране, отъ страна на желѣзницитѣ, на редовна отобусна служба отъ гарата до населения пунктъ.

Третирайки въпроса за създаване повече удобства и по-малко грижи при пътуването по желѣзницитѣ, не можемъ да не спремъ вниманието си и на избѣгването излишни затруднения при снабдяване и завѣрка на билетитѣ. Тѣ трѣбва да бждатъ уредени по начинъ, че да не съставляватъ излишна мѣка за пътника. Формалноститѣ по пътуванията съ намаление сѣ изобщо все още твърде сложни и обременителни. Че това прави впечатление на чужденцитѣ, ни говори между другото и намектъ на директора на Лайпцигския панаиръ въ печатанитѣ тази година негови изявления за впечатленията му отъ Мострениия панаиръ въ Пловдивъ.

Единъ въпросъ, върху който и по-късно ще имаме случая да се спремъ, е този за отношенията и обноскитѣ на желѣзопѣжния персоналъ къмъ пътующата публика. Въ основния тонъ на тѣзи отношения, вмѣсто една индиферентност и студенина, която оставя неприятно впечатление и отблъсква, трѣбва всѣки пътъ да се чувствува внимание и коректностъ. Последната нѣма нищо общо съ сервилността, а напротивъ, издига престижа на служителя въ очитѣ на всѣки културенъ човѣкъ.

Автомобилни съобщения. Автомобилниятъ превозъ, известно е, се явява като необходимо допълнение и облекчение на желѣзопѣжния. Той се разви твърде много и у насъ отъ войната насамъ. Причинитѣ за това трѣбва да се търсятъ въ нарастналитѣ нужди, както и въ известни предимства на автомобиля предъ желѣзницитѣ, особено що се касае до кмситѣ разстояния. Единъ твърде голѣмъ тласѣкъ въ подобрене точността, редовността и сигурността на автомобилнитѣ съобщения у насъ, се постигна съ въвеждането на концесионната система за експлоатиране на редовни автомобилни линии. Премахвайки убийствената конкуренция между отдѣлнитѣ предприятия, която понижаваше качеството и удобства на превоза, казаната система позволи едно значително подобрене на превоза. Въ последната година сме имали вече узаконени надъ 100 автомобилни линии, съ една дължина на рейситѣ, надминаваща 5,500 километра. Една сравнително голѣма частъ отъ колитѣ, обслужващи рейсовитѣ линии, вече, може да се каже, отговаря на предназначението си. Пѣжницитѣ се превозватъ въ сравнително удобни коли, при една увеличена сигурностъ, обслужвани отъ достатѣчно подготвени и опитни шофьори. Превознитѣ такси сѣ строго опредѣлени, изключвайки всѣка възможностъ за ощетяване на пътника. Тарифитѣ сѣ пресмѣтнати на приблизителната база 1 лв. на километъръ, обаче, известно е, че има линии, пътуването по които струва значително по-скѣпо. Това се дължи на състоянието на нашитѣ пѣжници; единъ въпросъ, на който трѣбва сѣщо така да се спремъ.

Пътища. Колкото организацията на автомобилния превоз да отбелязва единъ бързъ и осезателенъ напредък, толкова подобрението на пътищата ни е сравнително бавно. А това, по общо признание, съставлява една отъ най-големитѣ слабости въ областта на съобщенията ни. И най-добрата и изискана кола, безспорно, не е въ състояние да се справи съ неудобствата на единъ лошъ пътъ. Последниятъ е основата на лесното и удобно движение. Отъ гледище на стопанския туризъмъ, не ще и съмнение, че и най-големитѣ природни дарове сж безъ особена стойностъ, ако достъпътъ до тѣхъ не е осигуренъ съ достатъчно пригодни пътища.

Сегашното положение на нашитѣ пътища не може да насърчи едно по-продължително пътуване съ автомобилъ, което въ последно време се предпочита не само отъ чужденцитѣ, но и изобщо отъ всички състоятелни хора. Какво е развитието на този начинъ на пътуване въ чужбина, ни говори цифрата отъ 300,000 частни автомобили, влѣзли въ Швейцария презъ изтеклата 1937 година. Схванали добре значението на този превозъ за стопанския туризъмъ, много страни, наредъ съ грижитѣ за своитѣ пътища и шосета, освобождаватъ отъ такси бензина, употребяванъ отъ чужденцитѣ, пътуващи презъ страната (Белгия), или сж въвели специални бонове за снабдяване съ бензинъ, по една твърде намалена цена (Франция). За разлика отъ чужбина, у насъ презъ изтеклата година сжществуваше нареждане за облагане съ такса отъ 1000 лева автомобилиститѣ-чужденци, за престой въ страната повече отъ 90 дни.

По отношение на нашитѣ пътища, за сега само единъ незначителенъ процентъ сж павирани — 250 километра отъ общо 30,000 клм. готови и въ строежъ пътища въ страната. Дори едно такова важно шосе, каквото представлява международниятъ пътъ, свързващъ Западна Европа съ Ориента, неговата частъ у насъ едва отъ тази година започва да се приспособява за единъ действително удобенъ автомобиленъ превозъ. Сегашното състояние на нашитѣ пътища не позволява, сжщо така, използването на отокаритѣ, открити и много удобни отъ гледище на стопанския туризъмъ автомобилни коли, които на Западъ сж широко разпространени за групови посещения на живописни и интересни мѣстности. Съ други думи, въпросътъ за нашитѣ пътища, независимо отъ неговото голѣмо значение за общото ни стопанско ниво, съставлява и отъ гледна точка на стопанския ни туризъмъ една сжществена проблема, чието разрешение, обаче, излиза отъ рамкитѣ на настоящето изложение.

Условия за пребиваване. Хвърлили макаръ и единъ бѣгълъ погледъ върху два отъ основнитѣ фактори за развитието на стопанския туризъмъ, предстои ни да се занимаемъ и съ следующия таквъ, а именно, сжществувашитѣ въ страната ни условия за пребиваване.

Въ това отношение следва още въ самото начало да подчертаемъ едно твърде благоприятно условие, а именно, че за сега България се явява една отъ странитѣ съ най-евтинъ животъ въ Европа, особено когато се пресмѣта въ чужда валута. На това, смѣтаме, че до голѣма степенъ се дължи и притока на чужденци-лѣтловници у насъ, произходящи най-вече отъ срѣди, за които една икономия въ разходитѣ не е безъ значение. Трѣбва, обаче, веднага да добавимъ, че колкото евтиниятъ животъ да е единъ стимулъ за известна категория чужденци, при опредѣляне тѣхния обектъ за пътуване или лѣтуване, единствено и

само на това не може да се гради една политика за насърчване на стопанския туризъм. Към поменатите вече условия в тази насока, от решаващо значение се явява още и въпросът за осигуряване на посетителите необходимите удобства за настаняване. В тази област хотелът остава да играе една съществена роля. От тук и специалният интерес, който се посвещава на хотелното дѣло в всички страни на стопанския туризъм.

Хотелно дѣло. Без да си правимъ илюзията, че можемъ въ кѣсо време да достигнемъ уредбата на хотелите на една Швейцария, повече отъ ясно е, че хотелното ни дѣло, особено въ мѣстата, посещавани отъ една по-взискателна публика, трѣбва да се приспособи къмъ нейните изисквания за удобство и комфортъ.

До неотдавна у насъ съществуваше почти изключително само типът на обикновения (пасажерски) хотелъ, който е приспособенъ за нуждите на пътуващите по работа. Нуждите на стопанския туризъмъ, т. е. на търсещата лѣтуване, развлечение или лѣкуване публика, сѣ довели до така наречения сезоненъ хотелъ. Последниятъ служи за по-продължително пребиваване и следва да бѣде организиранъ по начинъ, да може поне отчасти да замѣни домашната обстановка. Такава една уредба, следователно, предполага съществуването на общи салони за прекарване свободното време, добре устроени градини, тераси, радио и др. Въ това отношение нѣкои измежду нашите най-посещавани културни и лѣтoviщни мѣста, като Банки, Варна, Хисаря, отбелязватъ единъ значителенъ напредѣкъ. Разбира се, далечъ сме отъ мисълта да поддържаме, че съ това е достигната границата на възможното въ областта на хотелното ни дѣло и че не ни предстои още твърде голѣма и упорита работа, въ която трѣбва да бждатъ впрегнати усилията на всички голѣми и малки ратници на стопанския туризъмъ.

За приспособяване на хотелиерството къмъ нуждите и изискванията на стопанския туризъмъ, въ различните страни сѣ предприети и редица мѣрки. Цѣльта е да се стимулира подобренито и модернизиранието на хотелните предприятия. Така напримѣръ, въ бивша Австрия хотелното дѣло бѣ подчинено на специална регламентация, уредена по законодателенъ пътъ. Въ нея се предвижда единъ минимумъ отъ удобства, различенъ за столичния градъ и провинцията, които трѣбва да притежава едно предприятие, за да може изобщо да носи името хотелъ. Провинциалниятъ хотелъ, който въ случая е по-близѣкъ до нашите условия, трѣбва да има поне 30 стаи, отъ тѣхъ едната трета съ топла и студена вода, дветѣ трети съ централно отопление, както и поне една баня на всѣки етажъ. Що се касае до тоалетните мѣста — единъ отъ най-болните въпроси въ Ориента, тѣ трѣбва да бждатъ безупрѣчно чисти и хигиенични. Въпросниятъ законъ предвижда, сѣщо така, откриването на специални училища за ръководенъ и помощенъ персоналъ въ хотелните предприятия. Тукъ, именно, трѣбва да подчертаемъ особеното значение, което има личността на хотелиера и неговата опитностъ за поставянето на хотелното дѣло на нужната висота. По своите задачи и характера на занятието си, хотелиерътъ се твърде много различава отъ останалите стопански категории. Той изразява, тъй да се каже, гостоприемството на страната, особено по отношение на чужденците, въ тѣхния първи досегъ съ нея. Какво значение се отдава на тази стопанска категория, говори

неотдавнашното съобщение въ пресата, че въ стария университетски градъ на Германия—Хайделбергъ, е основанъ висшъ учебенъ институтъ—Райхсхотелакадеми, въ който ще се подготвятъ действително издигнати и способни директори на хотели.

Въ уреденото по законодателенъ редъ хотелно дѣло въ Австрия е предвидено, сжщо така, проучването на вкуса, навицитѣ и обичаитѣ на чужденцитѣ-посетители и съгласуване съ това самата уредба на хотелитѣ, на кухнитѣ имъ, както и подготовката на персонала. Една важна частъ въ програмата на специалнитѣ училища за хотелски и рестораторски персоналъ съставляватъ, именно, обноскитѣ и отношението на прислугата къмъ гоститѣ. Твърде съществено мѣсто въ хотелната регламентация е опредѣлено и на хотелната пропаганда, като начало на която се предвижда издаването на специаленъ хотеленъ алманахъ, за ориентирание на чужденцитѣ посетители.

Най-същественото, обаче, на което трѣбва да спремъ вниманието си, е предвиденото отпускане на евтини кредити за постройка и обзавеждане на нови хотели, както и за разширение и модернизиране на сжществуящитѣ. Особено интересно въ случая се явява и условието за подпомагане на задлъжниѣли, но жизнеспособни хотелни предприятия. И действително, поставяйки на хотела цѣла редица отъ изисквания за хигиена, комфортъ и представителностъ, ще трѣбва да признаемъ, отъ друга страна, че тази дейностъ има своитѣ твърде голѣми рискове. За разлика отъ частнитѣ квартири и др. подобни възможности за пренощуване, хотелътъ носи несравнено по-голѣмия рискъ, на първо мѣсто отъ държането на една постоянна прислуга, безъ огледъ на заетостта на леглата, отъ грижитѣ за поддържане други удобства и въобще една представителностъ на заведението, костваща доста срѣдства. Всички тѣзи обстоятелства правятъ отъ хотела едно предприятие съ колеблива и не винаги сигурна рентабилностъ. Споредъ една анкета на сдружението на германскитѣ хотелиери, капацитетътъ на голѣмия брой хотели, дори за една благоприятна година, каквато представлява 1929, е билъ използванъ едва съ 60%. Този процентъ спада на 30—35 за годинитѣ на кризата.

Поради всички тѣзи причини, влагането на срѣдства въ модерни и добре обзаведени хотели, особено въ мѣста, които не могатъ да разчитатъ на едно по-голѣмо и продължително оживление, не всѣкога е по вкуса на частната инициатива. Ето защо, у насъ напоследѣкъ виждаме на много мѣста, съ реализирането на подобни начинания да се заематъ нѣкои обществени институти, като популярни банки, застрахователни дружества и пр.

Процесътъ на приспособяване хотелното дѣло къмъ изискванията на стопанския туризъмъ у насъ е още въ своя зародишъ. А едно чувствително приближаване на хотелното ни дѣло къмъ изискванията за удобства на една по-взискателна публика, е неизбѣжна предпоставка за поставяне стопанския ни туризъмъ на здрава основа. Отъ типа на пасажерскитѣ хотели въ столицата, както и въ нѣкои отъ по-голѣмитѣ градове на провинцията, се създадоха въ последнитѣ години предприятия, които притежаватъ посоченитѣ условия. Поставеното начало за разрешение на този въпросъ, въ по-малкитѣ населени мѣста, отъ страна на обществени институти, е твърде насърчително и може да даде добри резултати.

Пропаганда. Една твърде важна страна на политиката на стопанския туризъм е, безспорно, пропагандата. И най-голямото изобилие на условия за привличане на посетители не биха имали достатъчна стойност, безъ една умѣло и системно провеждана пропаганда. Сми-сълтът и значението на тази последната е схваната въ странитѣ, които виждаме да отбелязватъ едни все по-гольми успѣхи въ областта на стопанския туризъмъ. Че тукъ има твърде много да се прави у насъ, говорятъ преди всичко цифритѣ за посещенията на страната ни отъ туристи и лѣтовници. Така, споредъ сведения, черпени отъ Дирекцията на полицията, презъ 1937 година сме били посетени отъ 5,503 (6,113) лѣтовници и 2,457 (4,680) туристи, срещу 5,568 лѣтовници и 3,610 туристи за предшествоващата година. Не по-гольми сж числата и за текущата година (4,161 и 5,441), до 1 септемврий. Цифритѣ въ скоби сж сведения на Главната дирекция на статистиката. Едно бѣгло сравнение съ цифритѣ за други нѣкои страни би указало мѣстото, което ние заемаме. Така, за 1937 година Унгария отбелязва 150,000 чужденци посетители, Чехославия — 2,136,000, а Швейцария — 1,076,000.

Пжтищата и сръдствата на пропаганда, въ днешното време на широки технически възможности, сж твърде много разнообразни. Въ случая, обаче, не трѣбва да се забравя едно важно начало, а именно, че всѣка разумна пропаганда трѣбва да се провежда съ една умѣреностъ и да се държи въ известни рамки, безъ голѣми и прекалени увлечения, които могатъ да иматъ обратенъ на очаквания резултатъ. Защото, въ края на краищата, най-добрата пропаганда сж самитѣ посетители, съ тѣхнитѣ непосредствени впечатления отъ мѣстата и условията.

Провеждането на една действително целесобразна и ефикасна пропаганда е породило и нуждата отъ единъ постояненъ органъ, който да бди и контролира мѣроприятията въ тази областъ. За насъ, които сме още въ началото на едно организиране на стопанския ни туризъмъ, нуждата отъ ръководене, вмѣсто оставяне на случайността, е повече отъ наложителна.

Въ областта на пропагандата, едно твърде важно и широко прилагано сръдство съставляватъ печатнитѣ издания: брошури, проспекти, плакати. Тукъ, обаче, външната форма и художествена стойностъ на подобни издания трѣбва да носятъ такъвъ характеръ, че да сж наистина въ състояние да привличатъ и да се налагатъ на вниманието. Тѣ трѣбва да изтъкватъ и подчертаватъ особеноститѣ, които, именно, съставляватъ предимството на дадено мѣсто или на страната. Така, за нашата страна, въ тѣзи издания би следвало да се чувствува изобилието на слънце, просторъ и въздухъ, богатството и разнообразието на плодове на земята и климата, и т. н. Техниката на тѣзи пропагандни издания трѣбва да бже съобразена и подчинена на това именно изискване. Крайно модернистичното третиране на известенъ обектъ представлява по-скоро интересъ отъ техническа или художествена гледна точка, безъ да съставлява нѣкакъвъ приносъ къмъ поставената задача. Начало на една отчасти по-организирана пропаганда на страната ни, отъ гледище на стопанския туризъмъ, се постави отъ Б. д. желѣзници презъ 1929 година. Отъ тази година насамъ, у насъ се издадоха серия отъ художествени плакати, както и единъ доста издържанъ, като първи опитъ, пжтеводителъ за България. Налага се и у насъ да бже издаденъ на чужди езици единъ

сериозен стопански пжтеводителъ, който да дава една ясна представа за нашето народно стопанство, както и да бждат описани и илюстрирани всички по-голѣми туристически и исторически обекти. Всички наши легации и представителства въ чужбина трѣбва да иматъ на разположение единъ достатъчно богатъ пропаганденъ материалъ за страната ни.

Друго пропагандно срѣдство е ежедневния и периодически печатъ. Не ще и съмнение, че всѣка реклама, особено такава въ чуждия печатъ, е свързана съ значителни срѣдства. Тукъ, обаче, трѣбва да се има предвидъ, че се касае за единъ действително целесъобразенъ разходъ. Безъ да се впускаме въ подробно указание относно вида и формата на подобна реклама, все пакъ, опитътъ показва, че кжсиятъ и стегнатъ текстъ, който се налага на вниманието, както и комбинацията му съ подходящи и изразителни снимки и илюстрации, е за предпочитане.

Кино-филми. Тѣ сж едно твърде ценно срѣдство за опознаване чуждия свѣтъ съ природнитѣ богатства на дадена страна. Въ това отношение, за препоръчване е възприетиятъ въ подобни случаи начинъ за предаване на картини и сцени, както и нѣкои интересни и живописни пжтища въ страната. Не по-малкъ интересъ предизвиква възпроизвеждането на сцени отъ стопанския битъ: гроздоберъ, беридба на рози, отглеждането на нѣкои характерни за страната ни култури, като тютюнъ, оризъ, памукъ. Силата на пропагандата чрезъ филма, както е известно, се крие въ това, че при нея нѣщата се предаватъ въ една динамична форма и, следователно, впечатлението е по-дълбоко и трайно. Твърде необяснимо е, че въ нито единъ отъ толкова разпространенитѣ свѣтовни филмови прегледи не може да се види поне една снимка или картина отъ България.

Радио. Ценни услуги въ областта на пропагандата трѣбва да се очакватъ и отъ радиото, което въ наши дни е едно първостепенно срѣдство за пропаганда. Обаче, и тукъ трѣбва да се работи умѣло. Необходимо е усетъ, кое да се поднася на чужденцитѣ-слушатели и кое не. Не е достатъчно само предаването отъ наша страна на известни сведения и сказки за България на чужди езикъ. Време е и отъ другитѣ да поискаме да сторятъ за насъ това, което ние вършимъ за тѣхъ.

Изложби и панаири. Едно сравнително ново, но твърде ефикасно срѣдство за пропаганда на стопанския туризъмъ се явяватъ голѣмитѣ международни изложби и панаири. Това сж въ сжщностъ мѣста, кждето въ едно кжсо време преминаватъ съ хиляди посетители отъ най-различни страни. Ето защо, виждаме всички тѣзи мѣста да се използватъ най-широко за пропаганда, като съответнитѣ страни уреждатъ специаленъ отдѣлъ за пропагандиране на своя стопански туризъмъ. Въ свѣтовното изложение въ Парижъ презъ 1937 година, за цѣлитѣ на подобна пропаганда бѣ уредена специална и огромна по своитѣ размѣри палата на туризма.

Участието ни въ тѣзи чуждестранни изложби и панаири, въ връзка съ туристическата ни пропаганда, трѣбва, обаче, да бжде организирано по начинъ, който да отговаря на поставената задача и на престижа на страната. Въ това отношение, участието ни въ свѣтовното Парижко изложение миналата година може да ни послужи като единъ добъръ урокъ.

Схващайки напълно правилно създаваната съ международнитѣ панаири възможностъ за туристическа пропаганда, мострениятъ панаиръ

въ Пловдивъ, отъ самото начало на своето учредяване, отдѣли едно твърде широко мѣсто за представяне на нашитѣ лѣтовища и курорти. Въ него взематъ редовно участие, съ свои щандове, комитетътъ за стопански туризъмъ при Главната дирекция на желѣзницитѣ, градоветѣ Варна и Бургасъ, както и планинскитѣ ни лѣтовища: Костенецъ, Лъджене и др.

Независимо отъ възможността за пропаганда на туризма, международнитѣ изложби и панаири сж и едно ефикасно сръдство за привличане на посетители въ страната по времетраенето имъ, следователно, тѣ се явяватъ едни твърде ценни обекти отъ гледище на стопанския туризъмъ. Нашата страна, съ нейнитѣ сравнително ограничени възможности, не може да претендира да изнася съ успѣхъ чести манифестации отъ единъ международенъ масшабъ. Ето тукъ трѣбва да се търси смисъла на специалното законодателство у насъ, уреждаще материята за мостренитѣ панаири и международни изложби. Постиганията на международнитѣ изложби и панаири се дължатъ, отъ една страна, на широката имъ продължителна реклама, а още повече на намалената тарифа за пътуване, както и на опростенитѣ формалности за пребиваване въ страната. На това мѣсто отново трѣбва да се подчертае една заслуга на мострения панаиръ въ Пловдивъ, който, за целитѣ на една пропаганда на страната ни, успѣва да издействува всѣка година намаление на желѣзопътнитѣ ни такси за всички онѣзи чужденци-посетители на панаира, които желаятъ да посетятъ едно или друго мѣсто въ страната.

Въпросътъ за пропагандата на стопанския туризъмъ, безспорно, съставлява частъ отъ голѣмия основенъ въпросъ изобщо за насоката и организацията на този новъ стопански отрасълъ. И това, за което въ случая на първо мѣсто следва да се спреме е, дали неговото развитие да се предостави на собствената му сждба, или да бжде поставено на началата на една планомерна и системна работа. На този въпросъ странитѣ съ единъ по-дълъгъ опитъ сж вече дали своя отговоръ. Въ повечето отъ тѣхъ съществуватъ специални служби или институти, а нѣкъде дори и цѣли министерства, които сж натоварени съ провеждането на една целесъобразна политика на стопанския туризъмъ. Ние, естествено, нѣмаме на това мѣсто възможностъ да се впускате въ подробното разглеждане на организацията на казанитѣ служби въ отдѣлнитѣ страни. Ще се ограничимъ по-скоро съ едно схематично набелязване на устройството и задачитѣ на нѣкои отъ тѣхъ. Въ това отношение, обикновено, централниятъ и ръководящъ органъ е подпомогнатъ отъ едно съвѣщателно тѣло, като, отъ друга страна, разполага съ редица изпълнителни служби. Така, въ Франция съществува като ръководенъ органъ Комисариата за туризма при Министерството на общественитѣ работи (*Commissariat général du Tourisme auprès du Ministère de Travaux Publics*). Той е натоваренъ да държи въ течение отдѣлнитѣ Министерства за нуждитѣ на стопанския туризъмъ, да координира тѣхнитѣ инициативи, да изучава и съдействува за реализирането на препоржкитѣ на съответнитѣ организации, както и да ръководи пропагандата вътре и вънъ отъ страната. Въ своята работа той е подпомогнатъ отъ едно съвѣщателно тѣло — Върховниятъ съветъ за туризма (*Conseil supérieur de Tourisme*), както и отъ изпълнителния органъ, нареченъ Централна служба за развитие на туризма, термализма и климатизма (*Centre National d'Expansion du Tourisme, du Thermalisme et du Climatisme*).

Последниятъ има за задача да съчетае дейността на сдружения, организации и отдѣлни предприятия, съ огледъ да осигури развитието на стопанския туризъмъ въ страната. За тази целъ институтътъ използва широко сръдствата на пропагандата, както и създава и ръководи специални бюра въ страната и чужбина. Сжщиятъ участвува и подкрепя всички инициативи, насочени да улеснятъ пътуването и пребиваването на посетители, привличането на такива посръдствомъ създаване обекти за туризъмъ, развлечения и др. подобни. Съ чисто локалнитѣ въпроси, като учредяване на бюра за безплатни сведения и упжтвания, издаване пропагандни брошури и др., се занимаватъ сдруженията на мѣстна почва, наречени „Essi“ (Syndicats d'Initiatives „Essi“), групирани въ федерации и съюзъ, който има постоянна връзка съ централната служба за развитие на туризма. За отдѣлни клонове на стопанския туризъмъ, въ Франция сжществуватъ редица организации: Турингъ клубъ, Автомобиленъ клубъ, Алпийски клубъ и пр.

Приблизително подобна организация въ областта на ръководството на стопанския туризъмъ виждаме и въ Италия. Върховниятъ официаленъ органъ е Дирекцията за туризма (Direzione generale per il Turismo) при Министерството на печата и пропагандата, която има право да урежда различни законоположения въ връзка съ туризма, да координира и сътрудничи въ работата на останалитѣ министерства въ областта на стопанския туризъмъ, да контролира пътническитѣ бюра, хотелитѣ, водачитѣ и пр. Неговъ изпълнителенъ органъ е така наречения Enit (Ente Nazionale per il Industrie Turistiche), съ чието сътрудничество, и по специално на неговитѣ представителства въ чужбина, извършва туристическата пропаганда. Съвещателенъ органъ на дирекцията и тукъ е специалниятъ съветъ за туризма (Consiglio centrale del Turismo). Съ локалнитѣ задачи на стопанския туризъмъ сж натоварени мѣстнитѣ организации (Enti provinciali per il Turismo), а за отдѣлни негови клонове, многобройни специални организации — клубове, каквито сжществуватъ въ повечето страни. Въ обсега, следователно, на върховнитѣ органи на стопанския туризъмъ спадатъ всички оцѣзи въпроси, които иматъ връзка съ неговитѣ насоки и развитие. На тѣхъ принадлежи и общото ръководство на политиката на стопанския туризъмъ въ страната, грижата да се обединятъ всички разпрѣснати усилия, както и упражняване контрола върху работата на отдѣлнитѣ мѣста и организации. Безъ да изброяваме подробно ръководнитѣ органи въ останалитѣ страни, ще се ограничимъ да отбележимъ отдѣла за туризма (Reichsausschuss für Fremdenverkehr) при Министерството за национална култура и пропаганда за Германия; специалното Министерство за печата и туризма въ Гърция, съ отдѣли за пропаганда, минерални бани, изложби и панаири и служба за туризма (Office Hellenique du Tourisme); Държавенъ институтъ за туризма, съ клонове при отдѣлнитѣ министерства въ Румжния и въ Съветска Русия—организацията „Интуристъ“, имаща за целъ да насърчава посещенията отъ чужбина и пр.

Опитъ за поставяне начало на една централна организация у насъ се направи съ правилника за постоянния комитетъ за стопански туризъмъ отъ 17. X. 1930 година. По силата на този правилникъ, при Главната Дирекция на желѣзницитѣ се учреди постояненъ комитетъ, въ който сж представени Дирекцията на Български държавни желѣзници, Мини-

стерствата на външните работи и на търговията, Главната дирекция на народното здраве, Българският автомобилен и Туринг клубъ, както и Централното настоятелство на Български туристически съюзъ. На комитета се поставя за задача: а) да насърчава туризма въ България; б) да работи за привличане посетители, курортисти, туристи и лѣтовници въ страната; в) да действа за създаване по-добри условия за тѣхното пребиваване и пѣтуване презъ страната и г) да се грижи за координиране действията въ това направление на общественитѣ учреждения, на организациитѣ и частнитѣ лица. За постигане на тѣзи цели, комитетътъ проучва всички въпроси въ връзка съ засилване посещенията и пѣтуванията изъ България. Той трѣбва да събира сведения за посещенията на нашитѣ курорти и лѣтовища, да се грижи за развитието на пропагандата за България, като страна на туризма, за което издава плакати, пѣтеводители, проспекти и др., както и указателъ за хотелитѣ и ресторанитѣ. Комитетътъ трѣбва да следи за издавания пропаганденъ материалъ отъ учреждения, организации и частни лица. Най-после, нему е възложена и задачата, да работи за подобрене на хотелиерството въ страната, чрезъ организиране хотели и ресторанти, съответни упѣтвания за удобства и чистота, чрезъ курсове за келнери и хотелиери, както и снабдяване съ специални значки предварително одобренитѣ хотели и ресторанти въ страната, отговарящи на установени условия за чистота, и комфортъ. Комитетътъ е длъженъ да поддържа връзки съ чуждитѣ официални служби за туризма, пѣтническитѣ бюра и др. Предъ нашитѣ власти той трѣбва да действа за създаване на мѣроприятия, които биха допринесли за развои на туризма, посещенията на нашитѣ курорти и лѣтуването въ страната. Отъ така цитиранитѣ постановления на правилника се вижда, че на комитета сѣ възложени твърде широки и разнообразни задачи. Голѣма частъ отъ тѣхъ съставляватъ основа за работата на всѣки рѣководенъ въ тази областъ институтъ. Тѣхната многостранностъ, както и централизирането на деятелноститѣ въ връзка съ стопанския ни туризъмъ, не се указаха, обаче, по силитѣ на постоянния комитетъ, и то по нѣколко причини. Отъ една страна, това се дължи на неговия съставъ, предвиденъ въ правилника. Единъ институтъ съ целитѣ и задачитѣ на въпросния комитетъ, може да бѣде наистина творчески, когато въ него се съчетае предприемчивостта и инициативата на частния стопанинъ, съ авторитета на държавното или обществено учреждение. Една толкова разнообразна деятелностъ и задачи могатъ да бждатъ разрешени само по пѣтя на една най-тѣсна връзка между държавната организация и частната инициатива, като се привлече участието на възможно повече заинтересовани въ стопанския туризъмъ мѣста и срѣди. Известна автономностъ на единъ подобенъ институтъ само ще увеличи неговата гъвкавостъ и приспособимостъ къмъ нуждитѣ и условията. Голѣма и сѣществена празднота на правилника съставлява въпросътъ за финансовитѣ срѣдства. Безъ осигуряване достатѣчни срѣдства, не могатъ да бждатъ разрешени на време и успѣшно голѣма частъ отъ задачитѣ на рѣководния органъ на стопанския ни туризъмъ, на първо мѣсто—пропагандата. Осигуряването на финансови срѣдства на централната служба на туризма едва ли би могло да се постигне, освенъ по законодателенъ пѣтъ, като се предвидятъ и гарантиратъ съответнитѣ приходи. За целта, въ Румжния, напѣмѣръ, е въведена между другото и една допълнителна такса отъ

20% върху цената на желѣзопѣтнитѣ билети. Съ тѣзи сръдства румѣнскитѣ държавни желѣзници издържатъ пропагандата, а сѣщо така строятъ и експлоатиратъ комфортно обзаведени хотели въ курортнитѣ мѣста. У насъ, при липса на други възможности за набавяне на сръдства, може да се използва на първо време стойността на специалнитѣ бележки за пътуване по намалената тарифа. Изобщо, пътуването съ намаление, каквото все по-широко се практикува въ последно време отъ всички желѣзници, представлява единъ сравнително удобенъ обектъ за едно макаръ и малко допълнително облагане за целитѣ на стопанския туризъмъ. Наредъ съ това, биха могли да се използватъ и нѣкои други, прѣко ползущи се отъ стопанския туризъмъ обекти: бани, лѣтовища, хотели. Не по-малка грижа трѣбва да съставлява и привличането на мѣстни и чужди капитали, които да послужатъ за финансиране на по-значителнитѣ мѣроприятия въ областта на нашето лѣтовищно и банско дѣло.

Въ основата на дейността на единъ ръководенъ органъ за изграждане на стопанския ни туризъмъ би трѣбвало да легне системността на единъ добре проученъ и установенъ планъ. Познавайки слабитѣ страни и нужди на обектитѣ на стопанския туризъмъ въ страната, градирайки ги по тѣхната сѣбностъ и възможность за бързо задоволяване, централната служба, която трѣбва въ това отношение да има пълното сѣдействие на всички заинтересовани мѣста и лица, ще може да изиграе една решителна роля въ развоѣ на този важенъ стопански отрасълъ. Ценни услуги въ областта на стопанския туризъмъ, особено съ огледъ на пропагандата въ чужбина, се пада на националнитѣ туристически бюра, каквото е напр. югославянското д-во „Путникъ“. Създаденото по неговъ образецъ у насъ официално пътническо бюро „Балканъ“ до сега все още не е успѣло да развие очакваната дейность въ областта на стопанския ни туризъмъ. А между това, нито една пътническа агенция въ чужбина не знае нищо за туристическитѣ ни обекти и изобщо за България, като страна на лѣтовища и курорти. Ценни услуги отъ страна на пътническитѣ бюра могатъ да се очакватъ и съ организиране на групови пътувания, като се включватъ не само грижитѣ за пътуването, но сѣщо и храната и нощуването.

Отъ изложеното до тукъ, макаръ и въ твърде общи линии, се очертава досегашното развитие на условията и предпоставкитѣ за издигане на стопанския ни туризъмъ на онази висота, която да направи отъ него единъ действителенъ факторъ въ стопанството на страната ни. Въ следващитѣ редове предстои до допълнимъ съ известни по-конкретни бележки състоянието и нуждитѣ на нѣкои отъ по-важнитѣ обекти на стопанския ни туризъмъ, като указание за задачитѣ на единъ бждещъ планъ на работа.

Изхождайки отъ твърде важната предпоставка, че при сѣществуващитѣ у насъ условия за стопански туризъмъ, последниятъ не може да бжде изгражданъ на началата на развлеченията, а има повече лѣчебенъ и здравословенъ характеръ, естествено е, нашитѣ грижи да бждатъ насочени преди всичко къмъ онѣзи обекти, които стоятъ въ връзка съ тази негова основна черта и характеръ.

Минерални извори и бани. Тѣ съставляватъ единъ неоспоримъ даръ и богатство на нашата страна. Едва ли има на друго мѣсто толкова много (надъ 180) и тѣй разнообразни по своя съставъ и лѣчебность минерални извори, на едно сравнително така малко пространство.

Ние имаме минерални извори (Солу-Дервентъ напримѣръ), които сж първи по своята радиоактивностъ на Балканитѣ и четвърти по редъ въ цѣла Европа. Това богатство на минерални извори въ страната е било оценено още въ далечното минало, за което свидетелствуватъ останкитѣ отъ множество специални постройки при нѣкои отъ минералнитѣ ни извори (Хисаря, Кюстендилъ), датиращи още отъ римско време. Понастоящемъ въ страната ни има 49 минерални бани, отъ които 16 държавни и 33 общински.

Всички почти наши минерални бани се помѣщаватъ въ малки и непригодни постройки. Отъ цѣлото устройство на банитѣ вѣе духътъ на икономия. Въпрѣки достатъчния дебитъ на водата имъ, тѣ сж твърде стѣснени и при това разполагатъ само съ общи басейни. Въ едни отъ най-реномиранитѣ ни бани, каквито сж напримѣръ Хисарскитѣ, липсватъ двойни басейни: за мъже и жени. Обслужването съ тѣхъ става на смѣни, съ всички произтичащи отъ това неудобства: продължителни чакания, натрупвания на публика и пр. Самото събличане и почивка се извършва въ общи салони. Всичко това не отговаря на изискванията дори на непретенциозния посетителъ отъ страната, а още по-малко е въ състояние да задоволи чуждестранния посетителъ. Ето защо, не трѣбва да ни очуди малкиятъ брой посетители отъ чужбина (83 души презъ 1937 год.) на едни отъ първитѣ по своята цѣлебностъ минерални бани не само у насъ, но и на Балканитѣ — Хисаря.

Изискванията на една модерна и добре обзаведена баня предполагатъ използването на водата въ достатъченъ брой удобни и чисти вани, съответни къмъ тѣхъ кабинни, както и достатъчно просторни общи басейни. Комбинираниятъ строежъ на бани, съ хотелно помѣщение и ресторантъ, прави възможно удължаването на иначе краткия курортенъ сезонъ. При такова удобство, посетителътъ може, безъ особенъ рискъ за здравето си, да използва банитѣ и презъ късния есененъ и дори и зименъ сезонъ. Предимствата на подобно удължаване на сезона сж очевидни, защото позволяватъ рентирането на вложения въ строежъ и обзавеждане на банитѣ капиталъ.

На много мѣста, където минералната вода се използва за пиене, се налага сжщо така постройката на специални павилиони—чешми, каквито, споредъ нѣкои сведения, предстои да бждатъ построени при една отъ Хисарскитѣ бани (Момина) и въ Солу-Дервентъ. Не по-малко значение за поставяне на нашитѣ минерални бани на подобающа висота има и самото благоустрояване на населенитѣ мѣста, въ които тѣ се намиратъ — на първо мѣсто чрезъ залесяване и водоснабдяване. Тѣзи елементарни изисквания за съжаление липсватъ на много отъ нашитѣ, и то едни измежду най-посещаванитѣ бани. Достатъчно е да посочимъ на Хисарскитѣ бани, където водопроводътъ е сжществувалъ още отъ римско време, за да нѣма и следи отъ такъвъ понастоящемъ. Липсата на достатъчна вода за домакински нужди прави и невъзможно поддържането на зеленина, паркове и градини, което е единъ голѣмъ недостатъкъ на нашитѣ минерални бани.

Едва въ последно време се чувствува тукъ-таме начало на едно по-сериозно и грижливо отнасяне и къмъ не по-малко важния въпросъ за залесяването. Голитѣ склонове и хълмове около повечето ни бани сж едно достатъчно указание за това, което предстои часъ по-

скоро да се предприеме. Паралелно съ усилията въ тази насока, трѣбва да следва и грижата за уличното поддържане и благоустройството. И най-добре уредената и обзаведена баня не може да изличи впечатлението, което оставятъ прашнитѣ и зле поддържани селски улици и площади.

Напоследъкъ се съобщи за предстоящото преминаване на минералнитѣ ни бани отъ ведомството на Министерството на търговията, къмъ това на Вътрешнитѣ работи, респективно Дирекцията за народното здраве. Не отричаме, че могатъ да съществуватъ съображения въ полза на тази промѣна. Обаче, ясно е, че балнеоложното ни дѣло не е само една санитарно-медицинска проблема, а такава, свързана съ редица още изисквания отъ благоустройственъ, строителенъ, пропаганденъ, а най-вече финансовъ характеръ. Тази многостранность на задачитѣ, именно, говори въ полза на една централизация на грижитѣ и усилията въ единъ специаленъ за целта институтъ.

Морски лѣтовища. По отношение на мѣстоположение и естествени условия, нашиятъ морски брѣгъ държи първо мѣсто на Балканитѣ, а дори съперници и съ много отъ реномиранитѣ и съ свѣтвна известность морски лѣтовища на Западъ. Изобилието на слънце, пространността на плажоветѣ, чистотата на пѣсѣка, достатъчната зеленина, като естествена декорация на пейзажа, създаватъ отъ морския ни брѣгъ едно действително удобно мѣсто за развитие на морски лѣтовища. И ние сме свидетели на напредъка, отбелязанъ отъ нашитѣ морски курорти, на първо мѣсто гр. Варна. Следващитѣ цифри илюстриратъ посещението на този курортъ, отъ страна на лѣтовници отъ чужбина и страната, презъ последнитѣ години, засти отъ Варненски общински вестникъ (брой отъ 1. VII. 1938 год.).

Посетители:

Години	Чужденци	Българи	Всичко
1933	4,899	533	5,432
1935	6,704	17,575	24,279
1936	6,148	13,099	19,247
1937	5,430	24,347	29,777

Посещението на чужденци-лѣтовници у насъ за сега е ограничено почти изключително въ Варна: 5,430 души, срещу общо 6,115 чужденци курортисти въ страната ни презъ 1937 година. По произходъ, посещенията на чужденцитѣ презъ последната година се разпредѣлятъ така: чехословаци — 1952, ромѣни — 1290, австрийци — 571, поляци — 526, унгарци — 237, германци — 181, турци — 111, югославяни — 104.

Тѣзи цифри далечъ не изчерпватъ възможноститѣ, които едно мѣсто, съ естествени условия на Варна, може да има, особено що се отнася до една по-малко състоятелна и не особено претенциозна чуждестранна публика, която не търси развлечения, а почивка и укрепване на здравето. Че именно на такава публика за дълго време още ще трѣбва да разчита Варна, добре указа направениятъ опитъ съ игралното казино тамъ, който не даде очаквания резултатъ за привличане на посетители. Не по-друга участъ могатъ да иматъ и създавани забави и зрелища, чужди на бита на народа ни.

Нашитѣ лѣтовища, въ това число и Варна, следователно, оставатъ въ основата си такива за възстановяване на силитѣ и здравето, а не за

търсещитѣ развлечения посетители. На тѣзи начала тѣ могат да разчитат на единъ сигуренъ и траенъ успѣхъ. Въ стремежа на първото наше морско лѣтoviще, да привлѣча една сравнително по-охолна европейска публика, една чувствителна празнота остава липсата на единъ голѣмъ и обзаведенъ съ нуждния комфортъ и замахъ хотелъ. За това не може да бжде виненъ само града и неговата курортна политика. Изграждането на единъ такъвъ обектъ изисква усилията и сръдствата не само на една община. Администрацията на нашитѣ желѣзници, които получаватъ своя голѣмъ дѣлъ отъ приходи отъ насоченитѣ къмъ Варна лѣтoviници, иматъ и задължението да съдействуватъ въ това отношение на Варненското лѣтoviще. Тѣзи именно въпроси единъ ржководенъ органъ на стопанския туризъмъ би следвало да постави въ близко време на разрешение. Не може да се отрече, че у насъ пропагандата за лѣтoviщето Варна изпревари въ много отношения грижитѣ за уредбата ѝ.

Планински обекти. Романтиката и девствената красота на нашитѣ планини не е достатъчна, за да бждатъ тѣ единъ търсенъ обектъ за все по-широкъ кръгъ посещения, а не само за ограничената сръда на тренирани любители на природата. Достъпността, и то по единъ сравнително бързъ и удобенъ начинъ, е първото условие за широкото използване на дадено мѣсто. Наредъ съ това идва и грижата да се направятъ и всички онѣзи приспособления, за да се подчертае още по-добре онова, което съставлява негова ценностъ и забележителностъ и, следователно, трѣбва да привлече вниманието на посетителя. И най-сетне, да бждатъ осигурени, при едни достатъчни удобства, подслонъ и храната за посетителитѣ. Създаденитѣ вече на много мѣста изъ нашитѣ планини възможности за подслоняване, като хижи, заслони и др., единъ безспоренъ активъ и много полезно дѣло на нашата туристическа организация, е първиятъ етапъ къмъ създаване онѣзи удобства въ нашитѣ планини, които се намиратъ въ такова изобилие другаде. Това начало за сега задоволява едни по-първични нужди, безъ каквито изобщо е немислимо посещението на планинскитѣ мѣста, дори отъ страна на тренирания туристъ. По-нататъшниятъ етапъ е развитието на хотели-пансиони, които представляватъ вече условия за привлѣчане на една по-взискателна публика. На нѣкои мѣста у насъ е поставено вече началото на такива действително изисквани удобства. Тѣзи начинания, дѣло на частната инициатива и предприемчивостъ, трѣбва, обаче, да получатъ всичката подкрепа и улеснения отъ страна на всички власти. Искаме да вѣрваме, че за сега не става обратното.

Въ областта на политиката на стопанския туризъмъ сжщо така заслужава да спремъ вниманието си върху нѣколко по-специални въпроси, единъ измежду които е този за туристическитѣ спогодби.

Туристически спогодби. Съ огледъ на нарастващото значение на стопанския туризъмъ и търсене на пжтищата за неговото засилване, въ последно време се прилага едно ново сръдство за насърчване на пжтуванията между две страни — така нареченитѣ туристически спогодби. Това сж споразумения, които предвиждатъ известни улеснения отъ паспортенъ, девизенъ, пропаганденъ и др. характеръ. Такава спогодба ние имаме съ Германия отъ месецъ августъ 1937 година. Съгласно тази спогодба, живущитѣ въ Германия, за пжтуване въ България, могат да купуватъ и изнасятъ, безъ разрешение на девизнитѣ власти, равно-

стойността до 300 RM надъ максимума, който е предвиденъ на лице и на месецъ. Отпуснатитѣ суми могатъ да се употребяватъ само за посрещане на разходи по време на пътуване и пребиваване въ България. Тази спогодба съ Германия за насъ е твърде важна, съ огледъ на сравнително голѣмия процентъ, който представляватъ пътуванията на жители на Германия у насъ. Числото на последнитѣ (включително и тѣзи отъ бивша Австрия) е било за 1937 година 786 души лѣтовници, т. е. приблизително 15% отъ общото число на лѣтовницитѣ чужденци, и 20% отъ всички туристи чужденци въ страната ни. Привличането на посетители отъ Германия се насърчава отъ вродения стремежъ у германеца къмъ пътуване, както и отъ интереса, който тази страна напоследъкъ изобщо проявява къмъ юго-източна Европа. Въведената у тѣхъ служба за прекарване на свободното време и ваканциитѣ—„Сила чрезъ радостъ“, е сжщо така едно срѣдство за увеличение посещенията отъ Германия, тъй като ваканционнитѣ пътувания тамъ носятъ вече единъ организиранъ и масовъ характеръ.

Наредъ съ туристическитѣ спогодби сж и тѣзи за размѣна на туристически пропаганденъ материалъ, което сжщо така представлява едно срѣдство за пропагандиране и, следователно, насърчение на стопанския туризъмъ. За насърчение на сжщия, известни страни прилагатъ въ последно време една друга мѣрка, а именно, поставянето на разположение на посетителитѣ отъ чужбина мѣстна валута, по единъ специаленъ и твърде благоприятенъ курсъ. Тази мѣрка, която говори за интереса и значението, което се отдава на стопанския туризъмъ, широко се практикува, напримѣръ въ Германия, съ въведенитѣ отъ нея специални регистърмарки, чийто курсъ е значително по-низъкъ отъ официалния таквъ на марката. Прилагането на това срѣдство има, разбира се, значение главно за страни съ сравнително високъ курсъ на националната имъ монета. За насъ тя едва ли би се указала ефикасна. Въ замѣна на това, обаче, намъ се налага да обърнемъ внимание на единъ другъ въпросъ, а именно, този за ценитѣ по време на курортния сезонъ.

Цени. Въ връзка съ грижитѣ ни за стопанския туризъмъ, този въпросъ, не може да не признаемъ, че съставлява единъ специаленъ интересъ, особено като се има предвидъ, че неговото правилно разрешение е съпроводено съ не малко трудности. Безъ да се отрича основната истина, че върху ценитѣ най-ефикасно може да се влияе по пътя на свободната конкуренция, въ случая, трѣбва да се съгласимъ, че поради естеството на работата (краткостъ на сезона, увеличено търсене и пр.), това срѣдство не може да бжде достатъчно сигурно. Ето защо, курортниятъ сезонъ е може би най-оправданото време за упражняване на единъ контролъ върху ценитѣ. Задължението на властитѣ, и това е, въ сжщностъ, на което искаме да привлечемъ внимание, не трѣбва да се изчерпва съ издаването на съответнитѣ наредби, отъ липсата на каквито не бихме могли да се оплачемъ, а съ най-честа и зорка провѣрка да се бди за прилагането и изпълнението на тѣзи наредби. Едно малко повишение на ценитѣ, достатъчно оправдано отъ гледището, че нѣколко месеца трѣбва да хранятъ годината, не е въ сжщностъ, което дразни посетителя, а различното третиране на посетителитѣ, съ огледъ на тѣхната предполагаема платежеспособностъ, предоставено на субективната преценка на съдържателя и най-вече на неговата прислуга. Такива порядки, безспорно, оставятъ най-неблагоприятно впечатление.

Обслужване на чужденците-гости. Единъ последенъ въпросъ, който трѣбва да съставлява частъ отъ грижитѣ на политиката на стопанския туризъмъ, това е обслужването и отношенията къмъ гоститѣ-чужденци. Намъ предстои въ това отношение да се освободимъ отъ нѣкои привички, характерни за нашия частенъ и общественъ животъ. На първо мѣсто, усилията трѣбва да бждатъ насочени да се съкрати, ако не може изцѣло да се премахне, обременителниятъ формализъмъ, съ който сж свързани услугитѣ на голѣма частъ отъ учрежденията ни, съ които по необходимостъ има досегъ всѣки посетителъ отъ чужбина. Една бързина и експедитивностъ при разрешаване на въпроситѣ е въ състояние да остави най-добро впечатление. Не трѣбва да забравяме, че посетителитѣ отъ много страни, сж свикнали на експедитивностъ, присъщи на живота на тѣхнитѣ страни, и съ неудоволствие се сблъскватъ съ проявитѣ на единъ порядъкъ, съ който ние сме свикнали и по-лесно понасяме. Тази експедитивностъ, придружена съ нуждното внимание и учтивостъ, които нѣматъ нищо общо съ сервилността предъ чужденеца, издига престижа на служителитѣ и институтитѣ въ очитѣ на всѣки културенъ човѣкъ.

Срѣдства. Въ течение на настоящето бидоха засегнати и разглеждани редица въпроси, и то предимно съ огледъ за създаване на възможно повече подобрения и удобства въ нашитѣ обекти за стопански туризъмъ. По този начинъ, остана за най-последъ разглеждането на единъ въпросъ, който, въ сжщностъ, следваше да заеме едно отъ първитѣ мѣста, а именно финансовитѣ срѣдства и възможности за осъществяване на тѣзи подобрения. Досегашниятъ опитъ достатъчно ясно показва, че реализирането на мѣроприятия, въ единъ по-широкъ мащабъ и въ сравнително близко време, не може да се очаква да стане съ редовнитѣ бюджетни срѣдства било на съответнитѣ общини, било на държавата. Това сжщо така не е по силитѣ на създаванитѣ до сега фондове, като напри-мѣръ този за разхубавяване на държавнитѣ минерални бани, чиито постѣпления (около 4 милиона лева годишно) едва стигатъ за задоволяване на най-неотложни нужди и въ никой случай не могатъ да послужатъ за мѣроприятия отъ единъ по-голѣмъ замахъ. Не по-иначе стои и въпросътъ съ общинскитѣ курортни фондове. Остава, следователно, или пътя на специалнитѣ за целта заеми, или пъкъ този на концесиитѣ. У насъ сж се водили твърде много спорове за недостатъцитѣ и предимствата на едната и другата система, въ които спорове се загуби много ценно време. Безъ да навлизаме въ подробното разглеждане на аргументитѣ въ полза на едната или другата, по начало не можемъ да не се съгласимъ, че е за предпочитане националнитѣ богатства да се разработватъ съ собствени срѣдства. Следвайки това начало, въ страната ни всички голѣми предприятия отъ обществена полза и интересъ сж собственостъ на държавата. Това се отнася, обаче, за предприятия съ една осигурена и достатъчна рентабилностъ. При нашата финансова слабостъ, както общинитѣ така и държавата сж отбѣгвали да се ангажиратъ въ обекти, носящи единъ по-голѣмъ рискъ, или пъкъ чиято рентабилностъ изисква единъ по-продължителенъ периодъ отъ време за реализиране. А точно такива сж обектитѣ на стопанския туризъмъ. Сжщитѣ, отъ друга страна, се нуждаятъ отъ евтини финансови срѣдства, каквито у насъ мжчно се намиратъ. Модернизирането, а особено пропагандира-

нето на тѣзи обекти изисква, сѣщо така, една опитност и организация, каквато, трѣбва да признаемъ, че въ тази областъ все още ни липсва. Концесионната система има, действително, своитѣ недостатѣци, обаче, това се отнася до области на стопанския животъ, върху които отъ общественъ интересъ трѣбва да останемъ господари. Стопанскиятъ туризъмъ и неговитѣ обекти сѣ такъвъ клонъ отъ стопанския животъ, въ който не е ангажирана сигурността на страната, нито може да се изложи на нѣкакъвъ рискъ нейното стопанско развитие. Концеситѣ въ областта на стопанския туризъмъ не застрашаватъ съ нищо стопанскитѣ ни интереси, тъй като тѣ не изземватъ поминѣка на мѣстното население, а напротивъ, създаватъ условия за такъвъ. Че концесионерътъ ще дойде за да извлече печалба, това е напълно естествено. Нашата голѣма подозрителностъ въ подобни случаи ни е лишавала отъ много възможности, каквито, особено въ миналото, ни сѣ били предлагани. Концеситѣ, а следователно и правата и печалбитѣ на концесионера, не сѣ вѣчни, а се даватъ за опредѣленъ периодъ отъ време. Самитѣ негови задължения и права не ни се налагатъ, а сѣ въпросъ на споразумение. Ако подобни концесии бѣха още на времето осществени, голѣма частъ отъ тѣхъ вече щѣха да изтекатъ, оставяйки на държавата или общинитѣ едни разработени и достатѣчно рекламирани обекти за по-нататѣшна експлоатация отъ наша страна. Разбира се, тукъ не става дума за раздаване концесии въ всички случаи и на всѣка цена, а за такива, които действително иматъ смисълъ и оправдание, и то при условие, че липсва достатѣчна възможностъ за осществяване съ собствени срдства или посрдствомъ дългосрочни и евтини кредити.

И тукъ отново се натѣкваме на посочената вече нужда отъ специаленъ институтъ за стопански туризъмъ, който да има грижата да преценява възможноститѣ отъ материаленъ характеръ за осществяване на едни или други мѣроприятия, каго сѣщевременно оказва на най-целесобразния начинъ за тѣхното финансиране. Въ финансирането на известни мѣроприятия въ областта на стопанския ни туризъмъ, крайно време е, да взематъ участие и нѣкои отъ държавнитѣ предприятия, които иматъ непосредствена облага отъ него, на първо мѣсто нашитѣ желѣзници, както това става въ други страни.

Завършвайки съ това краткитѣ бележки въ връзка съ поставената въ настоящето изложение задача, дължимъ отново да подчертаемъ, че дѣлото на стопанския ни туризъмъ изисква комбиниранитѣ и съвмѣстни усилия на всички срдѣ и мѣста, за да бжде то поставено на онѣзи начала, които да позволяватъ пълното използване на условията, съ каквито страната ни разполага. Само по такъвъ начинъ може да се издигне този клонъ на стопанството на подобающа висота и се създаде отъ него единъ действителенъ източникъ за поминѣкъ на населението въ много мѣста, кждето липсватъ други възможности, както и да се осигури изобщо единъ допълнителенъ приходъ за цѣлото ни народно стопанство.

СЖЩНОСТЪ, БАЛАНСОВЪ ИЗРАЗЪ И СЧЕТОВОДНО ОТЧИТАНЕ НА ТРАНЗИ- ТОРНИТЪ И АНТИЦИПАТИВНИ СУМИ

отъ

ПРОФ. В. ГЕРИЛОВСКИ

Голѣмо значение има правилното и нагледно балансово изразяване и счетоводно отчитане на транзиторнитѣ и на антиципативнитѣ суми, но въпрѣки това, практиката у насъ все още си служи съ методи и начини, които, като се ограничаватъ съ необходимитѣ при годишното приключване корекции на годишнитѣ резултати, водятъ до замъгляване на баланса и до неправилно отчитане на резултатитѣ презъ операционната година. За съжаление, тѣзи начини и методи се популяризиратъ широко чрезъ срѣднитѣ ни търговски училища и трудоветѣ на нѣкои наши счетоводни автори.

За правилното разрешение на въпроситѣ, свързани съ балансовото представяне и счетоводно отчитане на тѣзи суми, е необходимо преди всичко изясняването на тѣхната сжщностъ.

Счетоводната практика отнася реализиранитѣ презъ годината резултати — печалби и загуби — въ съответнитѣ резултатни смѣтки и въ случаитѣ, когато тѣ сж въ сжщностъ резултати за следната операционна година. Такива сж случаитѣ съ предварително извършенитѣ разходи и предварително полученитѣ приходи. Така, предплатенитѣ наеми, застраховки, лихви и пр. счетоводството записва въ момента на плащането имъ, като ги отнася въ съответнитѣ резултатни смѣтки — „Общи разноси“, „Лихви“ и пр., макаръ тѣхнитѣ суми да сж загуба за следната година. Сжщо тѣй, ако предприятието получи въ предплата лихви, наеми и пр., то и тѣхнитѣ суми се записватъ въ момента на получаването имъ, като печалби въ резултатнитѣ смѣтки за тѣзи суми.

Счетоводството записва въ резултатнитѣ смѣтки и такива приходи и разходи за смѣтка на следната година, които не сж още получени или платени, но тѣхнитѣ суми трѣбва предварително да се отчитатъ като креанси или дългове. Такива сж, напримѣръ, случаитѣ съ антиципативнитѣ лихви, които, при отнасянето имъ за капитализиране въ личнитѣ или въ личнитѣ смѣтки, трѣбва да се записватъ и като резултати. Така, ако за една креанса се пресмѣтнатъ лихви и за време отъ следната година, последнитѣ се отнасятъ освенъ за увеличаване сумата на креансата, но още и въ с/ка Лихви. Сжщо тѣй, ако за неплатенъ наемъ отъ 2000 лв., отъ които 500 лв. сж за време отъ следната година, е издадена полица за цѣлата сума, то съ последната се дебитира с/ка Общи разноси, а кредитира с/ка Полици за изплащане.

Значи, въ резултатнитѣ смѣтки понѣкога попадатъ начислени, получени или платени приходи и разходи, които не могатъ да се третиратъ като печалби и загуби за годината, за която се отнасятъ резултатнитѣ смѣтки, въ които сж записани. Ето защо, въ края на годината, точното опредѣляне на резултатитѣ за сжщата, изисква коригирането на резултатнитѣ смѣтки, чрезъ изписването на вписанитѣ въ тѣхъ резултати на следната година. Така, отписанитѣ суми на последнитѣ се отнасятъ въ

отдълни активни или пасивни смѣтки, за да образуватъ отдѣлни пера на годишния балансъ, за компенсиране намаленията или увеличенията на онѣзи балансови пера, за смѣтка на които сж били извършени приходитѣ и разходите на следната година.

Сумитѣ на появилитѣ се въ баланса пера за изразяване резултатитѣ на следната година, веднага следъ откриване на смѣткитѣ на сжщата година, се отнасятъ въ съответнитѣ резултатни смѣтки на последната, съ което изчезватъ като активни и пасивни величини. Понеже тѣзи суми се отнематъ отъ резултатитѣ на изтеклата година, временно се явяватъ въ годишния балансъ и се вливатъ въ резултатитѣ на следната година, т. е. преминаватъ отъ една година въ другата, тѣ се наричатъ преходни, транзиторни, временни или разпредѣлителни. Въ практиката е прието, балансовото имъ изразяване да се извършва съ помощта на две пера, едното отъ които, наречено Преходни активи, е за загубитѣ, а другото, наречено Преходни пасиви, е за печалбитѣ за следната година.

За по-нагледно изясняване сжщността на тѣзи пера, ще си послужимъ съ следния примѣръ:

Въ края на отчетната година едно предприятие констатира, че:

1) за смѣтка на следната година е предплатило общи разноски за 4000 лева;

2) отнесло е въ смѣтка Лихви включенитѣ въ сумата на една отсрочена за следната година полица за събиране 1500 лв. лихви, за смѣтка на сжщата година.

При положение, че останалитѣ активи и пасиви безъ горнитѣ суми сж съответно 500,000 и 300,000 лв., при първоначаленъ капиталъ отъ 150,000 лв., балансътъ на това предприятие би могълъ да бжде представенъ по следния най-разпространенъ въ практиката начинъ по отношение на транзиторнитѣ суми:

Активъ	Балансъ на 31 декемврий 19 . . г.		Пасивъ
Разни активи	500000	Разни пасиви	300000
Преходни активи	4000	Преходни пасиви	1500
		Първоначал. капиталъ	150000
		Печалба	52500
	<u>504000</u>		<u>504000</u>

Ако предприятието не бѣ платило и не бѣ начислило тѣзи транзиторни суми, сумата на касовата наличностъ би била съ 4000 лв. по-голяма, а на полицитѣ за събиране—съ 1500 лв. по-малка. Тогава бихме имали сжщия резултатъ, при следния балансъ:

Активъ	Балансъ на 31 декемврий 19 . . г.		Пасивъ
Разни активи	(500000 + 4000 — 1500) 502500	Разни пасиви	300000
		Първонач. капиталъ	150000
		Печалба	52500
	<u>502500</u>		<u>502500</u>

Явно е, че тъй като съ плащането на 4000 лв. касовата наличност се намалява съ същата сума, а съ начисленитъ лихви отъ 1500 лв. поличнитъ креанси се увеличаватъ съ съжитъ, то общо активътъ се увеличава съ разликата отъ $4000 - 1500 = 2500$ лв. Ако въ баланса не се постави компенсиращата сума, печалбата за изтеклата година би се показала намалена съ същата сума, за смѣтка на следната година, когато поради това, че плащането на 4000 лв. и начисляването на 1500 лв. е вече станало въ изтеклата година, не би последвало едно общо намаление на актива съ 2500 лв. и печалбата би била посочена по-голѣма съ същата сума, за смѣтка на нейното намаление въ изтеклата година. Следователно, за получаване на действителния резултатъ въ баланса за изтеклата година, необходимо е станалото намаление на актива съ 2500 лв. да се компенсира съ друго активно перо съ същата сума, за да не се отрази това намаление върху общия размѣръ на годишния резултатъ. Но тъй като това намаление въ нашия примѣръ е следствие на две противоположни промѣни — едно намаление съ 4000 лв. и едно увеличение съ 1500 лв., за изразяване характера на тѣзи промѣни, което е необходимо за опредѣляне произхода на резултатитъ за следната година, намалението на касовата наличностъ се компенсира съ поставяне на същата сума, съ отдѣлно допълнително перо, въ актива, а увеличението на поличнитъ креанси — съ противопоставянето на отдѣлно допълнително перо въ пасива.

Въ края на следната година тѣзи две пера не ще фигуриратъ въ баланса, защото ще бждатъ третиращи като резултати за същата година — загуби отъ платенитъ и печалби отъ начисленитъ въ миналата година общи разноси и лихви.

Освенъ съ транзиторнитъ суми, резултатнитъ смѣтки се коригиратъ чрезъ допълването имъ съ печалбитъ и загубитъ отъ приходи и разходи, които, като креанси и дългове, оставатъ да бждатъ реализирани въ следната година. Сумитъ на тѣзи приходи и разходи се наричатъ антиципативни, понеже предварително, т. е. антиципативно, преди фактическото имъ получаване и плащане, се включватъ въ резултатитъ на изтеклата година. Докато транзиторнитъ суми сж резултати на следната година, а сж начислени, получени или платени въ изтеклата година, антиципативнитъ, обратно на тѣхъ, сж резултати на изтеклата година, но ще бждатъ получени или платени въ следната година. Като рѣдки изключения могатъ да се явятъ случаи, когато нѣкои антиципативни суми оставатъ за реализиране по-късно отъ следната година.

При коригирането на резултатнитъ смѣтки съ антиципативнитъ суми, като печалби се отнасятъ неполученитъ, а като загуби неплатенитъ до края на годината приходи и разходи, понеже подобни суми счетоводството обикновено не записва презъ операционната година, преди тѣхното получаване или плащане. Записанитъ като резултати антиципативни суми се появяватъ и като отдѣлни балансови пера, които практиката, особено у насъ, най-често посочва съ общитъ и за транзиторнитъ суми пера: Преходни активи — за неполученитъ приходи, и Преходни пасиви — за неизплатенитъ разходи. Разбира се, че ако още презъ годината антиципативнитъ суми, макаръ още неполучени или неплатени, сж отчетени като резултати, а въ същото време и като креанси или дългове, не би се явила нуждата отъ тѣхното отчитане въ края на годината.

Ако при годишното приключване не се взематъ подъ внимание антиципативнитѣ суми, крайниятъ резултатъ би се появилъ по-голѣмъ или по-малѣкъ съ разликата между активнитѣ и пасивнитѣ антиципативни суми, за смѣтка на резултата за следната година, който пъкъ ще бжде, обратно, по-малѣкъ или по-голѣмъ съ сумата на сжщата разлика.

Ако при балансовитѣ данни на дадения по-горе примѣръ, обаче безъ даннитѣ за транзиторнитѣ суми, допуснемъ, че предприятието не е получило припадащата му се комисиона отъ 400 лв., които не сж включени въ другитѣ креанси, а отъ друга страна остава да дължи за изтеклата година, за разни данъци 600 лв. и за заплати 1000 лв., които сжщо не сж включени въ другитѣ задължения, балансътъ би могълъ да бжде представенъ по следния най-често приетъ въ практиката начинъ, по отношение на транзиторнитѣ суми:

Активъ	Балансъ на 31 декемврий 19 . . г.		Пасивъ
Разни активи	500000	Разни пасиви	300000
Преходни активи	400	Прех. пасиви (600+1000)	1600
		Капиталъ	150000
		Печалба	48800
	<u>500400</u>		<u>500400</u>

Ако пъкъ къмъ даннитѣ на този балансъ включимъ и даденитѣ по-горе транзиторни суми, ще имаме:

Активъ	Балансъ на 31 декемврий 19 . . г.	Пасивъ	
Разни активи	500000	Разни пасиви	300000
Преходни активи (4000+400)	4400	Прех. пасиви(1500+600+1000)	3100
		Капиталъ	150000
		Печалба	51300
	<u>504400</u>		<u>504400</u>

Аналогично на балансовото имъ представяне, счетоводната практика отчита транзиторнитѣ и антиципативнитѣ суми сжщо въ две общи за тѣхъ суми—смѣтки Преходни активи и Преходни пасиви. Смѣтката Преходни активи се дебитира съ предплатенитѣ разходи и съ неполученитѣ приходи, чрезъ кредитиране на съответнитѣ резултатни смѣтки, за намаление на загубитѣ съ предплатенитѣ разходи и увеличение на печалбитѣ съ неполученитѣ приходи. Смѣтката Преходни пасиви се кредитира съ предсъбранитѣ приходи и съ неизплатенитѣ разходи, чрезъ дебитиране на съответнитѣ резултатни смѣтки, за намаление на печалбитѣ—съ сумитѣ на предсъбранитѣ приходи и увеличение на загубитѣ—съ сумитѣ на неизплатенитѣ разходи.

За даденитѣ въ нашия примѣръ транзиторни и антиципативни суми, практиката би извършила следнитѣ записвания въ края на годината:

доветъ на проф. Добревъ, който ги означава съ общото наименование „преходни (транзиторни) активи и пасиви“, безъ да посочва на необходимостта отъ отдѣлното балансово изразяване на транзиторнитъ и антиципативнитъ суми, като се ограничава само съ посочване на неудобството отъ общото имъ компенсиране: „Едно компенсиране на преходнитъ активи и пасиви само въ едно активно или пасивно салдо, чрезъ откриване на една сборна „преходна смѣтка“, не трѣбва да се допуща, защото се замѣглява произхода на отдѣлнитъ преходни активи и пасивни пера“.¹⁾

За счетоводното отчитане на транзиторнитъ и антиципативнитъ суми, сѣщиятъ авторъ, аналогично на балансовото имъ представяне, си служи съ общитъ за тѣхъ смѣтки Преходни активи и Преходни пасиви. Споредъ него: „Така образуванитъ чрезъ инвентаря преходни активи ще представляватъ за приключителната операционна година увеличение на капитала, респ. печалбата, която трѣбва да се изрази по отдѣлнитъ смѣтки, чрезъ задължение на пасивната смѣтка „Преходни активи“, а завѣрzenie на съответнитъ резултатни смѣтки — като Лихви, Сконто и др.“

„Сѣщо така, новообразуванитъ чрезъ инвентаря преходни пасиви ще представляватъ за приключителната операционна година намаление на капитала, респ. загуба, която трѣбва да се изрази и по отдѣлнитъ смѣтки, чрезъ завѣрzenie на активната смѣтка „Преходни пасиви“, а задължение на съответнитъ резултатни смѣтки“.²⁾

Съ влиянието на „преходнитъ активи“ върху общия резултатъ не може да се обясняватъ записванията въ отдѣлнитъ резултатни смѣтки, както прави авторътъ, защото, въ сѣщностъ, транзиторнитъ активи намаляватъ загубитъ, а само антиципативнитъ активи увеличаватъ печалбитъ, отчитани отъ отдѣлнитъ резултатни смѣтки. Отъ завѣржането на резултатнитъ смѣтки „като Лихви, Сконто и пр.“ не следва, че съ сумитъ на всички завѣрzenia се изразяватъ печалби. Така, завѣржането на с/ка Сконто съ предплатенитъ лихви е намаление на вписаната въ тази с/ка загуба отъ платенитъ лихви, съ сумата на предплатенитъ. Следователно, съ увеличението на общата годишна печалба отъ „преходнитъ активи“ не може да се обяснява тѣхното записване по отдѣлнитъ резултатни смѣтки, по отношение на които вписанитъ въ тѣхъ транзиторни активи намаляватъ вписанитъ загуби. Сѣщо тѣй и транзиторнитъ пасиви не се отнасятъ въ задължение на съответнитъ резултатни смѣтки, защото представляватъ „намаление на капитала, респ. загуба“, а защото представляватъ намаление на печалбитъ, отчитани въ тѣзи резултатни смѣтки.

Това различно влияние на транзиторнитъ и на антиципативнитъ суми върху отдѣлнитъ резултати, първитъ отъ които намаляватъ загубитъ или печалбитъ, а вторитъ увеличаватъ печалбитъ или загубитъ, е сериозно основание за необходимостта отъ разграничаване на тѣзи суми на две основни групи: транзиторни и антиципативни. По влиянието си върху отдѣлнитъ резултати въ края на годината, еднакви съ антиципативнитъ, сѣж сконтовитъ суми, които се появяватъ въ връзка съ оценката на намаленитъ съ тѣхъ креанси и дългове. Върху резултатитъ, обаче, на следната година тѣхното влияние е както това на транзиторнитъ суми.

¹⁾ Учение за баланситъ, 1928, стр. 82.

²⁾ Систематиченъ курсъ по счетоводство, 1928, стр. 112.

Пакъ споредъ проф. Добревъ, откритиѣ въ началото на следната година смѣтки „Преходни активи“ и „Преходни пасиви“, подобно на приетия въ практиката начинъ, трѣбва веднага да се балансиратъ чрезъ завѣрозаджаване на резултатнитѣ смѣтки: „Следъ като се откриятъ смѣткитѣ на ново, образуваниѣ преди приключването на смѣткитѣ две счетоводни статии отъ преходнитѣ активи и пасиви, като временна корекция върху активитѣ и пасивитѣ, се сторниратъ (унищожаватъ) чрезъ обратно завѣрозаджаване на сжщитѣ статии“. (Следватъ две статии: 1) за дебитиране на смѣткитѣ Сконто, Общи разноси и Лихви, чрезъ кредита на с/ка Преходни активи, и 2) за кредитиране на смѣткитѣ Сконто и Лихви, чрезъ дебита на с/ка Преходни пасиви).¹⁾

Професоръ Белмеръ ясно разграничава транзиторнитѣ отъ антиципативнитѣ суми, но за отчитането на първитѣ използва само една смѣтка, която нарича „Преходни суми“, т. е. смѣсва активнитѣ и пасивнитѣ, макаръ че при практическитѣ примѣри отъ тази обща смѣтка води две отдѣлни салда — едно за активнитѣ и друго за пасивнитѣ. Той казва: „Обикновено, обаче, въ нея (с/ка Преходни суми, б. н.) се записватъ всички суми, които подлежатъ на каквото и да било прехвърляне, съ други думи на сумитѣ, точното мѣсто за отчитането на които не е още установено. По такъвъ начинъ, честото прибѣгване къмъ тази смѣтка води до концентриране въ нея на суми съ различно произхождение и при това едни — активни и други — пасивни. Като се вземе предвидъ, че при тия условия салдото по с/ка Преходни суми не дава никаква представа относно съдържанието на смѣтката и по такъвъ начинъ внася неяснотъ въ баланса, по правилно е тя (с/ка Преходни суми) да се предназначава изключително за приходитѣ и разходитѣ, подлежащи на присъединение къмъ резултатитѣ за следующата година. Що се отнася до антиципативнитѣ суми, то последнитѣ, както вече разяснихме, или представляватъ разходи, подлежащи на изплащане на съответнитѣ лица, съ други думи, тѣ сж задължения, или приходи, които предприятието има право да получи отъ третитѣ лица за операциитѣ, извършени презъ текущата година. Отъ това следва, че антиципативнитѣ суми, като вземания или задължения, подлежатъ на присъединение къмъ масата на останалитѣ дебитори и кредитори“.²⁾

Неправилно схващане за различния характеръ на транзиторнитѣ и антиципативнитѣ суми, а следователно и еднаквото имъ третиране, намираме и у П. Георгиевъ, споредъ когото: „Всички предплатени суми, които представляватъ разходъ, за следващия стопански периодъ, трѣбва да фигуриратъ при приключването въ инвентара, респективно въ баланса, като активъ, който въ следващия стопански периодъ придобива веднага своя истински характеръ на разходъ, като се превръща пакъ въ наемъ, лихви и пр. Понеже тия предплатени суми играятъ ролята на активъ само при приключването, т. е. преходно, наричатъ ги преходенъ или транзиторенъ активъ. Сжщото е и съ всички още неплатени разходи за изтеклото време, които при приключването ще играятъ ролята на преходенъ или транзиторенъ пасивъ. Вземането подъ внимание на всички тия предплатени или още неплатени суми, както и на сконтото отъ римиеси и акцепти, съставлява за Баланса корективни или изправителни

¹⁾ id. стр. 83.

²⁾ Обща теория на счетоводството часть I. 1930, стр. 409.

счетоводни манипулации. Събирането на тия суми става въ две отдѣлни смѣтки: Преходенъ активъ и Преходенъ пасивъ, или въ една обща смѣтка Преходенъ активъ и пасивъ.“

За този авторъ каточели не съществуватъ антиципативни активи (неполучени за изтеклата година приходи) и транзиторни пасиви (предсѣбрани приходи), защото, както е видно отъ горния цитатъ, споредъ него, преходнитѣ суми се състоятъ само отъ предплатенитѣ и неплатени разходи и сконтото по полици. Вънъ отъ това, тамъ намираме и смѣсването въ една смѣтка на активни и пасивни суми въ общата за транзиторнитѣ активи и антиципативнитѣ пасиви смѣтка „Преходенъ активъ и пасивъ“.¹)

Въ одобрения отъ Министерството на търговията, промишлеността и труда учебникъ по счетоводство отъ П. К. Минчевъ, намираме същото неразграничено балансово и счетоводно третиране на транзиторнитѣ и антиципативни суми, както при проф. Добревъ, но съ тази разлика, че накрая авторътъ добавя: „Нѣкои автори раздѣлятъ така нареченитѣ разпредѣлителни пера — предсѣбрани и неполучени приходи, предплатени и неизплатени разходи — на транзиторни и антиципативни“. Следъ като излага кои отъ тѣхъ сж транзиторни и кои антиципативни, този авторъ завършва: „Неизплатенитѣ разходи можемъ да запишемъ направо съ смѣткитѣ на лицата и учрежденията, на които дължимъ. По сжщия начинъ можемъ да постѣпимъ и съ несѣбранитѣ приходи“. Косе, обаче, за предпочитане, дали проведенитѣ въ учебника начинъ или посочениятъ съ тази кратка бележка, това не е казано. Но, тъй като въ даденитѣ примѣри и обясненията къмъ тѣхъ се провежда общо отчитане на двата вида суми, а тѣхното отдѣляне е посочено само като гледище на нѣкои автори, може да се заключи, че и на този авторъ не е достатъчно ясно предимството на това отдѣляне.

Практикуваното балансово смѣсване на транзиторнитѣ и антиципативнитѣ суми трѣбва винаги да се избѣгва, когато се желае да се представи действителното състояние на предприятието, защото отъ значение е дали едно предприятие има краткосрочни креанси и дългове, или загуби и печалби за следната година, смѣсването на които, като антиципативни и транзиторни суми, въ общитѣ за тѣхъ пера Преходни активи и Преходни пасиви, не дава възможность да се сѣди за тѣхната сжщность. Така, ако въ баланса на една банка въ перото Преходни пасиви сж посочени съ обща сума отъ 2,000,000 лв. включенитѣ въ нея неизплатени разноски отъ 50,000 лв. и предварително начислени или получени лихви отъ 1,950,000 лв. за смѣтка на следната година, и обратно, въ баланса на друга банка въ сжщото перо сж включени неизплатени разноски за 1,950,000 лв. и лихви за следната година отъ 50,000 лв., непознаването на различния характеръ на тѣзи суми, при еднакви суми на останалитѣ балансови пера, би довело до неправилното заключение, че и дветѣ банки сж съ еднакво имуществено състояние, когато въ сжщность първата, покрай другитѣ си задължения има такива още само за 50,000 лв. и предварително осигурени печалби отъ 1,950,000 лв., а втората има допълнителни дългове за 1,950,000 лв. и само за 50,000 лв. предварително

¹) Беседи по системно счетоводство, 1927, стр. 179.

²) Учебникъ по счетоводство, 1937, стр. 189.

осигурени печалби, отъ което пъкъ следва, че имущественото състояние на първата банка е много по-благоприятно отъ това на втората.

Още по-неточно би се представило състоянието на предприятието, при балансово компенсиране на транзиторнитъ и антиципативни суми. Въ такъвъ случай, при 2,000,000 лв. транзиторни и 50,000 лв. антиципативни активи, и 1,000,000 лв. антиципативни и 20,000 транзиторни пасиви, въ баланса би фигурирало компенсиращето ги перо Преходни активи отъ $2,050,000 - 1,020,000 = 1,030,000$ лв. Ако пъкъ друго предприятие, при еднакви суми на другитъ пера, има обратно, 2,000,000 лв. транзиторни и 50,000 лв. антиципативни активи, и 1,000,000 лв. транзиторни и 20,000 лв. антиципативни пасиви, въ случай че то също компенсира тѣзи суми, би се скрило много по-благоприятното му положение, което се изразява въ предварително реализирана печалба отъ $1,000,000 - 50,000 = 950,000$ лв., докато първото има предварително реализирана загуба отъ $2,000,000 - 20,000 = 1,980,000$ лв. Влиянието на тѣзи суми върху общата печалба за следната година ще бжде: намаление отъ 1,980,000 лв. за едното предприятие, а увеличение отъ 950,000 лв. за другото предприятие. Различието между дветъ предприятия ще се изразява отъ разликата между печалбитъ имъ за следната година—отъ сумата $950,000 + 1,980,000 = 2,930,000$ лв. Разбира се, че и при равенство на общитъ активни и пасивни суми на транзиторнитъ и антиципативни активи и пасиви, тѣхното компенсиране има сжщитъ последици за яснотата на баланса. Въпрѣки това, има автори, споредъ които транзиторнитъ и антиципативни пера биха били излишни, ако общата сума на дветъ активни групи (транзиторни и антиципативни) е равна на сумата на дветъ пасивни групи.

Отдѣлянето въ баланса на дветъ групи суми би могло да се постигне, като само транзиторнитъ суми се означаватъ съ перата Преходни активи и Преходни пасиви. За да се избѣгне, обаче, възможното предположение, че въ тѣзи пера се съдържатъ и антиципативни суми, а отъ друга страна, за да се изтъкне характера имъ на резултати за следната година, по-добре е перата за транзиторнитъ суми да носятъ наименованията Загуби за следната година — за активнитъ, и Печалби за следната година — пасивнитъ. Колкото за антиципативнитъ суми, тѣ могатъ да се присъединяватъ къмъ сумитъ на нѣкои отъ перата за креанситъ и дълговетъ, или пъкъ отдѣлно да се посочватъ съ подходящи наименования, като Разноски за изплащане, Данъци за изплащане, Лихви за получаване и пр. Разбира се, че и транзиторнитъ суми биха могли да се посочватъ чрезъ разчленяването имъ въ пера, съ наименования, посочващи на тѣхния произходъ, като Предсъбрани лихви, Предплатени разноски и пр. Подобно разчленяване, обаче, би изисквало повече пера, безъ това да представлява особено предимство предъ посочването на транзиторнитъ суми само съ две пера и включването на антиципативнитъ суми въ перата на креанситъ и задълженията. Перата за транзиторнитъ суми биха могли да носятъ още наименованията Транзиторни активи и Транзиторни пасиви, а антиципативнитъ суми биха могли да се означаватъ сжщо съ отдѣлни пера, подъ наименованията Антиципативни активи и Антиципативни пасиви. Това, обаче, предполага ясно разбиране значението на терменитъ „антиципативни“ и „транзиторни“, което за сега изобщо липсва не само въ практиката, но даже

и въ трудоветъ на нѣкои теоретици, вследствие на което балансиръ не биха много спечелили по отношение яснотата на съдържанието си.

Употрѣбаваниятъ отъ практиката начинъ за отчитане на транзиторнитъ и на антиципативнитъ суми, чрезъ отнасянето имъ въ резултатнитъ смѣтки на новата година веднага следъ откриването смѣтките на сжщата, води до неточно изразяване на отчитанитъ въ тѣхъ резултати съ антиципативнитъ суми, които, както видѣхме, сж въ сжщностъ креанси и дългове. Отъ друга страна, съ това може да се попрѣчи на своевременното вземане на необходимитъ мѣрки за реализирането на тѣхнитъ суми, чрезъ смѣсването имъ съ резултатитъ на резултатнитъ смѣтки. По тази причина, за препорѣчване е, аналогично на посоченитъ отъ насъ начини за балансовото имъ изразяване, антиципативнитъ суми да се отчитатъ въ отдѣлни за тѣхъ смѣтки, било въ Главната книга, било въ спомагателнитъ книги за креанситъ и дълговетъ.

Трудността, която се среща въ практиката, при констатирането на края на годината на подлежащитъ на записване транзиторни суми, може до голѣма степенъ да се ограничи, ако тѣхното отдѣляне като транзиторни не се извършва чакъ въ края на годината, а още при самото реализиране на резултатитъ, като тѣзи отъ тѣхъ, които сж резултати за следната година, вмѣсто да се отнасятъ въ резултатнитъ смѣтки за текущата година, се отчитатъ въ специални за тѣхъ смѣтки. Такива смѣтки могатъ да се откриватъ за всѣки отдѣленъ видъ транзиторни суми, като Предплатени разноси, Предсѣбрани лихви и пр., или, което е за предпочитане, да се водятъ само две смѣтки—Преходни активи и Преходни пасиви, а за още по-голѣма яснота — Печалби за следната година и Загуби за следната година. Това ограничава употрѣбата на резултатнитъ смѣтки до отчитането само на резултатитъ за текущата година, което е още едно сжществено преимущество на подобно отчитане предъ употрѣбаваното въ практиката. Естествено, ще има случаи, когато по необходимостъ ще се налага отдѣлянето на нѣкои транзиторни суми само въ края на годината, какъвто е напр. случаятъ съ разноситъ за топливо и канцеларски материали, остатъцитъ отъ които ще могатъ да се записватъ като транзиторни суми само чрезъ инвентарно констатиране и оценяване.

Сжщо тѣй, когато това е възможно, трѣбва и антиципативнитъ суми да се записватъ презъ течение на годината въ времето, когато се установи тѣхното сжществуване. Тѣ могатъ да се отнасятъ както въ отдѣлни смѣтки за всѣки видъ суми, като Разноси за изплащане, Лихви за получаване и пр., откривани въ главната книга, така и въ смѣтки, въ партиднитъ книги за другитъ креанси и дългове. Най-после, това би могло да се извършва и чрезъ откриването само на две смѣтки — Антиципативни активи и Антиципативни пасиви.

Възприемането отъ практиката на посоченитъ начини за балансовото представяне и счетоводно отчитане на транзиторнитъ и на антиципативнитъ суми, ще допринесе до голѣма степенъ за внасяне на по-голѣма яснота въ годишнитъ баланси и значително ще улесни и оточни счетоводното отчитане. За това много биха спомогнали както търговскитъ училища, така и счетоводнитъ автори, чрезъ изоставянето на досегашното третиране на „преходнитъ“ суми и възприемането на по-подходящи за баланса и счетоводството начини за изясняване и отчитане на транзиторнитъ и антиципативни суми.

КРИТИКИ И РЕЦЕНЗИИ

Д-ръ Прокопий Кирановъ

КООПЕРАЦИЯТА ВЪ РАЗНИТЪ ДЪРЖАВИ И НАРОДИ

Томъ I. Европа (безъ България и СССР) стр. 242; томъ II. България, стр. 354; томъ III. СССР и извъневропейскитъ земи, стр. 344; томъ IV. Кооперативното движение въ неговата цѣлость, стр. 462. София 1938 год.

Едно съчинение по кооперативнитъ въпроси отъ повече отъ 1000 страници говори както за сравнително голѣмия интересъ, който се проявява у насъ по кооперативнитъ въпроси, така и за извънредната работоспособностъ и трудова упоритостъ на автора му. Той е известенъ въ нашата икономическа литература и съ по-раншнитъ си работи по кооперативното дѣло, специално и върху българската кооперация. Настоящата му работа, която засѣга кооперацията въ единъ такъвъ широкъ обхватъ, заслужава всичкото внимание на ония, които се занимаватъ теоретически съ кооперативното дѣло или практически работятъ въ областта на кооперацията.

Основната задача на автора е да даде картина за положението на кооперативното движение въ цѣлия свѣтъ, както и да обрисова неговото развитие презъ последнитъ нѣколко години. Специално внимание е отдадено при това положение на България и СССР, на които е отреденъ по единъ отдѣленъ томъ, респ. полутомъ. Ние трѣбва да подчертаемъ, че въ тия широки рамки задачата е постигната отъ автора повече отъ задоволително и даннитъ, които той дава, сж полезни и може да послужатъ твърде много на всѣкиго, който иска да проучи състоянието на кооперативното движение. Лесно и удобно, отъ нея може да се получатъ множество сведения за сравнение на положението въ отдѣлнитъ страни, за развитието на отдѣлнитъ клонове

и видове кооперации и за илюстрация на предимствата и напредѣка на кооперацията, като нова и по-свършена форма на стопанскитъ отношения.

Излѣзлиятъ напоследѣкъ последенъ четвърти томъ на разглежданото съчинение, излиза внѣтъ рамкитъ на горепосочената основна задача. Авторътъ тукъ иска да даде едно теоретическо обобщение, което, обаче, противно на неговото твърдение въ „предговора“, не се гради върху дадения въ предшестващитъ части империческо-статистически материалъ за положението на кооперацията въ разнитъ държави, а представлява, по своята сжщностъ, една теория на кооперативното движение изобщо.

Изложението е раздѣлено на две части: 1) Общи предпоставки (на кооперацията) и 2) Отдѣлни видове кооперации — потрѣбителни и земеделски. Авторътъ, освенъ това, има предвидъ да излезе съ още една втора книга, която да разработи и останалитъ видове кооперации и „идеологическитъ основи и идеологическия образъ на движението“ (?). Съ това, съчинението ще стане, вѣроятно, най-обширното съчинение върху кооперацията въобще!

За съжаление, последниятъ томъ въ много отношения разочарова читателя. Преди всичко, той е твърде много претрупанъ. Авторътъ се е поддалъ на множество отклонения отъ зададената тема — той разглежда изобщо положението на свѣтовното стопанство презъ последнитъ години, спира се на въпроси отъ конюнктурната теория, отдѣля дълги страници на земедѣлието, занаятчийството и индустрията и тѣхното положение, на капитализма, държавната политика и т. н. Това всичко сж, безсъмнено, интересни въпроси, но ние увѣ-

ржаваме автора, че тяхната връзка

със конкретната задача на неговата работа е много отдалечена и тяхното разглеждане може да е тема на отдалъно съчинение, но си няма мястото въ тая книга. При разглеждането на отделните пък видове кооперации — тукъ собствено се разглеждат въпроситъ на кооперативната теория, се чувствава известна нестегнатост на изложението и твърде много повторения. Читателът, следствие на това, се чувствава уморенъ и не получава една цялостна представа за идеитъ на автора и за самата кооперация.

Ние нямаме за целъ да се впускаме въ едно подробно разглеждане на посочената книга. Въ нея има много правилни разсъждения, както и място за критика. Ние желаемъ да подчертаемъ само, че ако авторътъ не е можалъ, споредъ нашето мнение, да достигне до едно издържано цялостно схващане за кооперацията, това се дължи предимно на недостатъчната стабилност на неговото изходно становище.

Въ теоретическо отношение той е привърженикъ на едно вече преодоляно въ научно отношение учение — марксовото учение за ценността (вижъ стр. 79), безъ обаче да се придържа konsekвентно къмъ това учение. Така, научната почва, на която той стои, нито е стабилна, нито пъкъ е единна. Ето защо, безъ да отричаме разсъжденията на автора върху кооперацията ни най-малко, ние трѣбва да подчертаемъ, че е необходимо читателътъ да се отнася критически къмъ тяхъ. Съ тая забележка ние препоръчваме този трудъ на всички, които се интересуватъ отъ кооперативнитъ въпроси и които може да извлекатъ отъ даннитъ, които авторътъ съ завидно трудолюбие е събралъ въ нея, твърде голѣма полза за своя кооперативенъ мирогледъ и за кооперативното движение.

Проф. Д-ръ Г. Свраковъ.

Борисъ П. Мончевъ.

МОНЕТНАТА ПРОБЛЕМА СЛЕДЪ СВѢТОВНАТА ВОЙНА.

София 1939 г., стр. 63. Издание на автора.

Авторътъ прави опитъ да изложи въ една сбита и популярна форма най-главнитъ етапи въ развитието на монетнитъ системи следъ войната. Валутниятъ хаосъ, който стана господствуваща система следъ войната, мжчно би могълъ да се обхване, опише и проанализира въ неговата сжщност и безкрайно множество нюанси, а още по-мжчно би могълъ да се изложи въ една малка книжка, като тази, която г. Мончевъ ни предлага. По тази причина, неговата целъ е не да анализира и систематизира отделнитъ така сложно преплетени въпроси, а само да ни изложи, въ една напълно популярна форма, онѣзи животрепцящи и сложни международни менетни въпроси, които днесъ вълнуватъ не само финансиститъ и стопановѣдитъ, но и множество стопански дейци. Трѣбва да се признае, че авторътъ съ голѣма ловкостъ е отбѣгналъ всички теоретически спорове и разсъждения, които, особено въ тази материя, биха усложнили до толкова разгледанитъ въпроси, че биха ги направили достъпни само за единъ много тѣсенъ кръгъ отъ специалисти. И точно това е причината за лекотата и интересътъ, съ които се четатъ този трудъ.

Неговата книга е нагодена да бжде едно леко и ценно допълнение въ знанията по монетнитъ въпроси на широката маса стопански дейци, а не да води научни спорове или да отстоява известни теоретически положения.

Авторътъ разглежда главно европейскитъ монетни опити, като поблиски до насъ. Изключение прави само за Съединенитъ Щати, но и то се дължи сжщо на връзкитъ, които имаме съ тази голѣма презокеанска република, и на интересътъ, който сжще-

ствува у насъ къмъ нея. Опититѣ на другитѣ държави, колкото и интересни да сж тѣ отъ теоретична гледна точка, отъ гледището, на което застава авторътъ — да даде едно популярно, дори практическо изложение на тѣзи сложни въпроси — сж ненуждни и затова сж оставени незасѣгнати. Тѣ взематъ участие само дотолкова, доколкото влизатъ въ редицата препорѣки и решения на разнитѣ международни конференции по монетнитѣ въпроси, които конференции сж сжщо предметъ на разглеждане въ настоящата книга.

Монетнитѣ проблеми, въпрѣки че вълнуватъ свѣта вече близо две десетилѣтия, още не сж изгубили своето голѣмо значение и интересъ за публиката. По тази причина, появата на този трудъ на г. Мончевъ може само да се поздравя, защото той ще даде възможность на голѣма частъ отъ нашата публика, да вникне въ механизма на единъ колкото интересъ, толкова и сложенъ въпросъ.

С. С.

A. P. Van Der Post

ECONOMICS OF AGRICULTURE

Johannesburg, Central News Agency,
1937, p. p. 663, 25/—

Разглежданата книга се различава сжществено по своя планъ и структура отъ всички европейски книги, посветени на проблемитѣ на земеделското стопанство. Въ последнитѣ, като общо правило, се разглеждатъ стопанскитѣ проблеми на земеделското стопанство, т. е. въ тѣхъ се анализиратъ явленията на народното стопанство, съобразно съ особеноститѣ, които се опредѣлятъ отъ земеделското стопанство, като специфична областъ на цѣлото народно стопанство. Въ книгата на разглеждания отъ насъ авторъ ние се срещаме не само съ този кръгъ отъ явления, но и съ такива процеси, които въ съвременната систематика

на икономическото знание даватъ съдържанието на нѣкои научни дисциплини, като теоретическата политическа икономия, учението за земеделското заведение (Landwirtschaftliche Betriebswirtschaftslehre), аграрната политика, икономическата география, въ частностъ географията на земеделското стопанство, стопанската история и т. н. Къмъ всичко това се прибавя и подробното изследване на земеделскитѣ проблеми на Южно-Американския Съюзъ.

Този многостраненъ съставъ на разглеждата книга опредѣля въ значителна степенъ и нейнитѣ особености, т. е. нейнитѣ силни и слаби страни. Разнообразниятъ анализъ на явленията на земеделското стопанство, тѣхното разглеждане както отъ народностопанска, така и отъ частностопанска страна, т. е. и като частъ отъ цѣлокупното народно стопанство, и като своеобразенъ комплексъ на известни самостоятелни явления, осигурява всестраниното освѣтление на проучаванитѣ явления и задълбоченото проникване въ тѣхната сжщностъ. Трѣбва, обаче, веднага да добавимъ, че едно подобно разнообразие на темитѣ, на задачитѣ и на методологическитѣ подходи води неизбежно до факта, че тукъ не всички теми могатъ да се разработятъ еднакво задълбочено. Въ това отношение би било по-добре, споредъ насъ, ако авторътъ би ималъ предвидъ, че основнитѣ понятия и проблематиката на политическата икономия сж познати на четцитѣ, за да не дава по необходимость тѣхното елементарно изложение, което стои много ниско подъ равнището, на което се намира изложението и анализа на явленията на земеделското стопанство.

Съ тѣзи методологически забележки, обаче, ние не искаме да намалимъ общата преценка на разглеждания трудъ. Наопаки: ние трѣбва направо да подчертаемъ, че книгата на Van

Der Post е единъ цененъ приносъ въ научната литература за земеделското стопанство. Нейниятъ авторъ не само че познава свѣтовната литература по въпроса, т. е. не само че е единъ теоретически образованъ аграръ-икономистъ, но той още разбира тѣзи въпроси и като практикъ и политикъ на земеделското стопанство. Благодарение на това, книгата на Van Der Post може да се сравни съ най-добритѣ работи на нѣмскитѣ специалисти въ областта на аграръ-икономическата мисль, като, напримѣръ, съ книгитѣ на Von der Goltz или Aereboe. Тѣкмо поради това, не само хората, които се залавятъ съ проучването на земеделскитѣ проблеми, но и специалиститѣ въ тази областъ могатъ да извлѣкатъ отъ нея редици поуки и знания, особено по въпроситѣ за вътрешната колонизация, за икономическата слабостъ на дребнитѣ земеделски стопанства, за земеделскитѣ кооперации, за особеноститѣ на земеделската конюнктура и други.

Освенъ това, трѣбва да се подчертае и следната забележителна особеностъ на тази книга. Авторътъ никога не се ограничава само съ абстрактно-теоретическото разглеждане

на отдѣлнитѣ въпроси, а винаги се мжчи да привлѣче конкретния материалъ на статистическитѣ изследвания, благодарение на което неговата аргументация се опира винаги на солидни основи, а цѣлото изложение се оживѣва отъ постоянния досѣгъ, въ който се намира то съ реалната действителностъ.

Малкото мѣсто, съ което разполагаме, не ни позволява да се обърнемъ къмъ разглеждането на отдѣлнитѣ въпроси, които сж проучени въ тази книга, и дори къмъ простото имъ преброяване. Затова ще се ограничимъ само съ указанието, че основнитѣ проблеми на земеделското стопанство сж проучени здраво и сж изложени интересно. Изложението държи напрегната мисльта. На мѣста може да не се съгласяваме съ разсужденията и съ изводитѣ на автора, но не е възможно да ги отнимемъ, безъ да се замислиме върху тѣхъ.

Книгата позволява, отдѣлно отъ всичко друго, да се запознаемъ основно съ особеноститѣ на земеделското стопанство въ Южна Африка и съ научната литература на тази областъ.

Н. Д.

ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

ОБЛЕКЧЕНИЕ НА ДЛЪЖНИЦИТѢ ВЪ БЪЛГАРИЯ

Въпросътъ за облекчение на длъжноститѣ у насъ се подигна едва следъ настъпването на стопанската криза. Крайно деликатенъ по своето естество, той бѣ предметъ на обширни проучвания, но, за съжаление, и на много лутания, които нанесоха тежки удари върху довѣрието за отпускане на нови кредити и оставиха послѣствия, които може би още доста години ще спъватъ правилното развитие на нашето кредитно дѣло. Въ сжщностъ,

тѣзи нежелани послѣдци се появиха не като резултатъ на самата облекчителна акция, а преди всичко като резултатъ на неустановеността и голѣмитѣ колебания отъ страна на всички, които въ продължение на нѣколко години трѣбваше да се занимаватъ съ този въпросъ. Първиятъ законъ за облекчение на земеделеца-стопанинъ датира отъ 19 априль 1932 год. Отъ тогава до сега се изредиха нѣколко нови закони и надъ 10 измѣнения въ тѣхъ. Ясно е вече, какъвъ резултатъ би могло да се очаква отъ подобна колебливостъ. Тя

даваше смѣлостъ и широко поле за проявяване на демагогията, дебиторитѣ се намираха въ безпѣтица, а измѣненията на законитѣ следваха едно следъ друго. При тѣзи условия, съвсемъ не е чудно, че постепенно почва да си пробива пътъ мнението за пълното неплащане на дълговетѣ, въ очакване на нови и по-голямѣ облекчения. А нѣма нищо по-пагубно за кредита въ една страна отъ разпространяването на подобно убеждение. Ето защо, независимо отъ всички други недостатѣци на законитѣ за облекчение на длъжницитѣ, тази несигурностъ налагаше едно ново, но вече пълно и окончателно уреждане на въпроса за задълженията въ България.

Появяването на този въпросъ не бѣше нѣкакво хрумване на едни или други, а се дължеше на една желѣзна и абсолютна необходимостъ. Три сж основнитѣ причини, които наложиха тѣзи облекчения:

1) Промѣната, която кризата предизвика въ ценитѣ, преди всичко на земеделскитѣ продукти, и грамадното намаление въ доходитѣ на българския земеделецъ, които сега далече не съответствуваха на онова положение, при което бѣха поети задълженията. Така напримѣръ, индексътъ на ценитѣ на земеделскитѣ продукти за 1929-1933 год., съгласно даннитѣ на Главната дирекция на статистиката, е падналъ съ около 60%, а доходитѣ на земеделското население, съгласно изчисленията на Д-ръ Чакаловъ, сж паднали кръгло съ 50%.

2) Задълженията сж поети въ периодъ на оживено търсене, поради което сж сключени при много високи и непоносими за промѣнитѣ се условия лихви и

3) Селското стопанство се корено различава отъ другитѣ клонове на народното стопанство. По самото си естество, то е предимно натурално стопанство, съ огромна природна

обусловеностъ, която го прави дори и въ най-благоприятния случай трудно приспособимо къмъ конюнктурнитѣ промѣни. До като, напримѣръ, единъ индустриалець или занаятчия може доста свободно да разширява и намалява производството си, въ зависимостъ отъ пазарнитѣ условия, земеделецътъ не може да направи сжщото. Въ най-благоприятния случай, той трѣбва да чака 8-10 месеца, за да прибере плода отъ засѣтитѣ култури, а не сж рѣдки случайтѣ, напр. при лозята, овоцнитѣ градини, скотовѣдството и пр., кждето той започва известна дейностъ, резултатитѣ отъ която ще има едва следъ нѣколко години, та дори и тогава, ако вече сж настѣпили неблагоприятни условия за съответното производство, той не може да се откаже отъ нея, а трѣбва да я продължава, дори и съ загуба. Най-после, доста отъ произведенията му сж отъ естество, което не позволява тѣхното складиране и задържане за по-благоприятни пазарни условия. Всичко това отрежда едно специално мѣсто на земеделieto между другитѣ клонове на народното стопанство и налага несравнимо по-голямѣ отзивчивостъ къмъ неговитѣ беди, отколкото това би могло да стане при другитѣ стопански клонове, които иматъ всички възможности, повече или по-малко сполучливо да се нагаждатъ къмъ изискванията на стопанския животъ.

Въз основа на тѣзи голѣми и напълно обективни причини се проведе у насъ акцията за облекчение на задълженията. Обаче, както и въ началото изтъкнахме, законитѣ се редѣха единъ следъ другъ, промѣняха се, въ доста случаи дори разширяваха кръга на своето въздействие не само върху земеделското население, но дори и върху дребнитѣ занаятчии и търговци. И трѣбва да признаемъ, че по начало тѣ сж били прави. Защото така, както е била подета

отначало акцията за облекчаване на дължниците, тя е била замислена като едно по-значително продължение на срока на изплащането и свеждането на лихвата до едно по-нормално и съответстващо на новите кредитни условия ниво. Но, съзачването на намалението на самите глави на дълговете, се навлязвече вече въ една нова област, която въпреки всичко налага, поради третата причина, едно отделяне на земеделските дългове от останалите. Най-после, независимо от всичко това, сега се явяваше въпросът и кой тръбва да понесе тежестта от намалението на дълговете. Въ различните страни той е получил различно разрешение. За щастие, у нас, би могло да се каже, че съ огледъ на местните условия той е разрешенъ сравнително добре. Загубата от намаленията на дълга пада въ тежестъ на държавата. Това спасява банките от стресение, още повече че идва въ единъ моментъ, когато и безъ това тѣ сж въ криза и сж понесли много големи загуби.

Първиятъ законъ обхваща само тѣзи земеделци-стопани, които иматъ не повече отъ 250 декара земя и 200,000 лв. дългъ. Лихвата се определя на 7%. Разсрочките сж различни. За дългове до 15,000 лв., изплащането става въ единъ максималенъ срокъ отъ 3 години; за дългове отъ 15,000 до 50,000 лв. изплащането става максимумъ въ 5 години и за дългове надъ 50,000 лв. — въ 10 год. За крайна дата, отъ която задълженията попадатъ подъ облатитъ на закона, е възприета 31 декемврий 1930 год. Тази дата остана безъ изменение и при последващите закони, които дойдоха да замѣнятъ и допълнятъ първия. На тѣхъ ние нѣма да се спираме, защото това би внесло само излишна претрупаностъ въ настоящия прегледъ. Ще се спремъ за малко на последния законъ, който

има най-големо значение.

Съ закона отъ 7 августъ 1934 год. се направи опитъ да се разреши въпросътъ за задълженията въ една по-голема ширина. Създадената погасителна каса трѣбваше да поеме организацията на облекчителната акция и да я проведе до нейното пълно ликвидиране. Но, за нещастие, бюрократизмътъ наложи своя отпечатъкъ. Създаде се една извънредно сложна процедура по установяването на дълга, съпроводена съ представянето на маса документи и други доказателства, съ множество комисии и пр. и пр. Възприемането принципа за даване на индивидуални облекчения затрудняваше още повече работата на съответните органи. Освенъ това, този принципъ стана причина и за много отхвърляния на молби за облекчение, което сжщо влияеше твърде зле на населението. Отъ всичките 280 хиляди заявления за облекчение, на обща сума на дълговете 9,373,000,000 лв., около 51 хиляди заявления, за 2,530,000,000 лв., сж били прекратени и отхвърлени. Или, изразено въ процентъ, това значи, че надъ 18% отъ молбите и надъ 27% отъ задълженията сж били изключени отъ облатитъ на този законъ. При косвените задължения тѣзи проценти изглежда, че ще бждатъ почти двойно по-големи (около 50% — 60% отъ тѣзи молби още не сж разгледани). Срещу приетите задължения сж издадени до 31 декемврий 1938 год. облигации за 4,766,308,200 лв., отъ които сж се върнали въ Погасителната каса, посредствомъ тиражи и конфискации, за лева 471,717,000, или на сжщата дата е имало въ обръщение облигации за лв. 4,194,200,000. Дебиторите плащатъ 5% лихва върху установените съгласно закона задължения, а кредиторите получаватъ само 3%. Разликата остава въ полза на Погасителната каса. Общо, резултатите отъ

приложението на този законъ сж следнитъ: (ср. сп. „Българско стопанство“, год. 1, кн. 4): „Отъ сведенията, съ които разполагаме, се вижда, че отъ 798,000 селски стопани, общо сж подали молби за облекчение 280,000 души, на сума около 9,200 мил. лв. Въ това число влизатъ и неземеделскитъ стопани. Дадени сж, обаче, облекчения на около 210,000 длъжници, на сума около 5,300 мил. лв., или на длъжникъ се падатъ срѣдно 23,250 лв., докато броятъ на кредиторитъ, при намаленъ дългъ, е 525,166 души, заедно съ поржчителитъ. Това показва, че броятъ на кредиторитъ е по-голямъ отъ този на длъжниците. Срѣдното намаление на дълга възлиза на повече отъ 29% (заедно съ занаятчий и селски стопани). Най-тежка е загубата на държавата, която само отъ намалението на дълговетъ губи около 1,600 мил. лв., които трѣбва да плати въ разстояние на 20 години. Разликата отъ 3 и 5 — въ лихвата се отнася само до около 3,300 мил. лв., тъй като за задълженията къмъ Б. з. к. банка тя плаща 5%. Това покрива разности по поддържане на Погасителната каса — 20 мил. лв. годишно, и др. Но тукъ трѣбва да се прибави и рискътъ на държавата за задълженията на селскитъ стопани до 75,000 лв. и на занаятчийтъ до 40,000 лв., тъй като облекченията по тѣхъ се даватъ безусловно. Сжщо така, ще има несъбираеми вземания отъ други дребни длъжници. Така че, за държавата загубата ще достигне до 3,000 мил. лв. Дори амортизацията, която въ първитъ години може да става въ облигации, не може да намали годишната тежестъ върху бюджета отъ 120 до 130 мил. лв., възъ отъ административнитъ разноси.

Броятъ на облекченитъ длъжници до сега се разпредѣля както следва: 198,000 селски стопани, около 9,500 занаятчий, 1,700 търговци. Къмъ тѣхъ

трѣбва да се прибавятъ облекченитъ длъжници по останалитъ закони: около 35,000 земеделски стопани, получили земеделски конкорлатъ и изплатенитъ задължения съ спогодби или чрезъ облигации, засѣгащи около 120,000 до 150,000 селски стопани максимумъ, по наша смѣтка и споредъ приблизителнитъ данни. Така че, отъ 798,000 селски стопани, получили сж облекчение около 420,000, а това значи повече отъ 55%. Като извадимъ стопанитъ съ земя надъ 100 декара — 91,313 души, ще се получи, че около 260,000 стопани иматъ дългове по надъ 300,000 лв. (невѣроятно!), или не сж получили облекчения.“

При така очертаното положение идва новиятъ законъ. Ясно е вече, че нѣкакви сжществени поправки въ положението на облекченитъ вече длъжници той не може да донесе, защото всичко е вече оформено и облигациитъ отдавна пуснати въ обръщение. Следователно, остава да се разгледа положението на необхванитъ по едни или други причини до сега задължения, и то предимно на дребнитъ земеделци, а може би и да се упростятъ нѣкои формалности, за да може най-после да се ликвидира съ този огроменъ товаръ, който тежи на нашето земеделие и скочава всички инициативи за подобрението и интензивирането му.

С. С.

БЪЛГАРСКОТО СТОПАНСТВО ПРЕЗЪ 1938 ГОДИНА

Развитието на свѣтовното стопанство презъ 1938 г. се характеризира съ колебливи, неравномѣрни и нееднакви прояви въ отдѣлнитъ национални стопанства. По общо правило, понижението на стопанската конюнктура, започнало отъ есенъта на 1937 година, продължава да се проявява и презъ първата половина на 1938 година. Изключение правятъ тоталитарнитъ държави Германия и Италия, които

поддържат възхода на националните стопанства изолирано от общата свѣтовностопанска тенденция, опирайки се на специфичните „сили“ на своите стопански режими. Обратно, стопанствата на демократическите държави — по-специално на тези от стерлинговата група — които са устроени на по-либерални икономически основи и които, поради това, възприемат и отразават несравнено по-чувствително общите тенденции на свѣтовното стопанство, преминават към подобрене едва от втората половина на 1938 година; от есента на 1937 година дотогава, техните стопанства са се развивали под знака на отбелязаното почти общо стопанско влошаване.

По-малките държави, по-специално крайдунавските и балканските, разполагащи с много по-ограничени стопански възможности и бидейки поради това в невъзможност да се отклонят значително, с собствени сили, от тенденциите, проявени в свѣтовното стопанство, а още по-малко да им повлияят, са се развивали в стопанско отношение повече под влиянието на по-големите си или по-ограничени стопански връзки с едната или другата група държави (тоталитарните и демокрачните), и по-малко под влиянието на собствените им вътрешни сили. Тъкмо поради това, в зависимост от насоката на стопанските им връзки, по стопанското си развитие през 1938 година те се приближават или отдалечават от едната или другата група.

Нашето стопанство, като по-тесно свързано с стопанствата на тоталитарните държави Германия и Италия (външната ни търговия с тези две държави обхваща общо около 60% от вноса ни и към 66-50% от износа ни), по своето стопанско развитие през 1938 година се приближава повече към тях — през ця-

лата 1938 година българското национално стопанство се развива благоприятно и във всеки случай не в унисон с общата свѣтовностопанска тенденция на влошаване, която продължава да действа до втората половина на годината.

Търговският баланс на страната ни е бил приключен с 644,3 мил. лв. активно салдо, или с 610,7 милиона лева повече, в сравнение с 1937 година (33,6 милиона лв.). Все пак, обаче, ако проследим месечните баланси на външната ни търговия и ги сравним с съответните за 1937 година, ние ще констатираме, че независимо от този добър краен резултат, общата свѣтовностопанска конюнктура не е могла да бъде напълно заличена нито от характерните особености на нашето стопанство, нито от значителното по-тесните връзки на последното с тоталитарните държави, главно Германия. Така, докато първото полугодие на 1937 год. е било приключено с 132,6 милиона лв. активно салдо, сжиеният период на 1938 година е показал пак активно салдо от 231,4 милиона лв., т. е. с един плюс от 98,8 милиона лв. Второто пък полугодие на 1937 година приключва с 99 милиона лв. пасивен остатък, а това на 1938 година, напротив, с 412,9 милиона лв. активно салдо, или с 511,9 милиона лв. по-благоприятно от сжия период на 1937 г. Логическото заключение в случая е, че много по-слабото подобрене на търговския ни баланс през първото полугодие на 1938 г. се дължи в голяма степен на влошеното стопанско положение в повечето демократически държави и че през второто полугодие търговският ни баланс се подобрява значително по-бързо, под влиянието на настъпналото повсеместно подобрене.

Както вносната ни, така и износ-

ната ни търговия, проявяватъ извѣстни особености. Характерното за вносната ни търговия е, че единъ увеличенъ по количество вносъ е билъ покритъ съ сравнително помалка сума — вмѣсто 4.985,9 мил. лв. за внесенитѣ 327.800 тона стоки презъ 1937 г., презъ 1938 година народното ни стопанство е заплатило 4.934,2 милиона лв. за 382.400 тона стоки. Износната ни търговия пъкъ, се характеризира съ тъкмо противоположно движение. Отъ намаления по количество износъ — отъ 687.100 тона на 500.000 тона, е била реализирана по-голямъ сума — 5.578,5 мил. лв., вмѣсто 5.019,5 презъ 1937 година. Наистина, тукъ трѣбва да се държи смѣтка и за обстоятелството, че даннитѣ за 1938 година включватъ и валутнитѣ премии, но все пакъ, размѣрътъ на увеличението е такова, че то сведочи за едно фактическо увеличение въ цената на единица изнесена стока, така, както по-горе цитиранитѣ данни говорятъ за едно фактическо намаление въ цената на единица тегло внесена стока.

Впрочемъ, доказателство за тѣзи две противоположни движения въ ценитѣ, еднакво желани за подобренieto на търговския ни балансъ, намираме и въ статистиката за ценитѣ. Въ съгласие съ нашата констатация, индексътъ на ценитѣ на вноснитѣ стоки, който (при база 1934/35 год. = 100) презъ 1937 година се е установилъ на 115,4, презъ отдѣлнитѣ месеци на 1938 год. се движи винаги подъ тази норма, очертавайки за първитѣ петъ месеца на годината една силно наклонена линия и задържайки се следъ това, въ продължение на последнитѣ седемъ месеца, на едно почти хоризонтално ниво — отъ 115,6 презъ м. декемврий 1937 год., въ резултатъ на едно бързо и постоянно спадане, презъ м. май 1938 год. индексътъ на ценитѣ на вноснитѣ стоки се свежда на 105,4,

около което ниво се задържа до края на годината.

Обратното става съ индекса на ценитѣ на износнитѣ стоки. Въ течение на цѣлата 1938 год. този индексъ се държи неизмѣнно надъ нивото на 1937 год. — 137,5 и сжщевременно, за отдѣлнитѣ месеци, винаги надъ индекситѣ за съответнитѣ месеци на 1937 година. Тукъ индексътъ започва съ 152,7 за м. януарий, задържа се следъ това презъ останалитѣ месеци на първото полугодие подъ това ниво (но винаги надъ нивото на 1937 год.), за да започне още отъ началото на второто полугодие да се повишава стремително, докато презъ м. декемврий 1938 год. достига 186,4.

Сждейки отъ даннитѣ за всички наблюдавани прояви на вътрешната търговия, и последната показва едно значително подобрене. Най-характерниятъ отъ разполагаемитѣ указатели за свиването или разширението на вътрешния стокообмѣнъ — движението на стоки по Б. Д. Ж., показва значително увеличение: вмѣсто 4.951,1 тона презъ 1937 год., презъ 1938 год. сж били превозени общо 5.383,1 тона стоки; безъ внесенитѣ и изнесенитѣ стоки тѣзи цифри се установяватъ на 3.939,1 тона за 1937 год. и на 4.511 тона за 1938 год. Като други, макаръ и по-маловажни симптоми за засилването на вътрешния стокообмѣнъ, могатъ да бждатъ посочени: обемътъ на фабричнитѣ продажби, чийто индексъ (при база 1934/35 = 100) презъ 1938 год. се повишава отъ 117,2 на 127,4; продажбитѣ на дребно отъ потребителни кооперации, които, общо взето, отъ 56,2 милиона лв. презъ 1937 год., презъ 1938 год. нарастватъ на 61,4 милиона лв.

Сведенията за ценитѣ, сжщо така, биха могли да бждатъ използвани като единъ сигуренъ симптомъ за развитието на народното ни сто-

панство. Повишаването на общия индекс на ценитѣ (касае се за индекса на наблюдаванитѣ 72 стоки отъ Гл. дирекция на статистиката), което съпътствува подобрието на народното ни стопанство отъ 1935 година насамъ, е продължило и презъ разглежданата 1938 год. Не само че презъ нито единъ отъ месецитѣ на 1938 год. индексътъ на ценитѣ не пада подъ нивото на 1937 год. — 116,6, но и точно както презъ предшестващата година, макаръ и съ значително по-голъми колебания, съ течение на времето той се постепенно повишава, за да се установи отъ 120,2 презъ м. януарий, на 123,2 презъ м. декемврий.

Отъ разбора на съставнитѣ части на този индексъ, групирани отъ различни гледища, биха могли да се извадятъ нѣкои заключения, хвърлящи свѣтлина върху отдѣлни частични въпроси на нашето стопанство. Отъ групировката на ценитѣ отъ търговско гледище, що се отнася до ценитѣ на вноснитѣ и износнитѣ стоки, ние вече извадихме своето заключение. Остава ни само да добавимъ, че ценитѣ на мѣстнитѣ стоки за мѣстна консумация сж се задържали, общо взето, на сжщото ниво. Даннитѣ за отдѣлнитѣ месеци, обаче, откриватъ, че докато презъ първитѣ деветъ месеца тѣхнитѣ цени сж се държали надъ срѣдната за 1937 год. — 110 при база 1934/35=100, презъ следващитѣ три месеца е било отбелязано едно постепенно спадане, което свежда индекса за м. декемврий на 107,1.

Отъ консумативно гледище, наблюдаванитѣ стоки сж разпредѣлени на две главни групи: консумативни блага и инвестиционни блага. За отбелязване е фактътъ, че докато ценитѣ на консумативнитѣ блага продължаватъ да следватъ повишателната си тенденция отъ предшестващитѣ години — 101,5 презъ 1935 г., 103,4 презъ 1936

г., 116,6 презъ 1937 г. и 121,5 презъ 1938 година, ценитѣ на инвестиционитѣ влага, напротивъ, спиратъ повишателната си тенденция и се връщатъ малко назадъ — отъ 116,7 презъ 1937 год., на 115,5 презъ 1938 год.. Като се започне отъ м. февруарий насамъ, тѣхната цена за отдѣлнитѣ месеци стои неизмѣнно подъ срѣдната имъ цена за 1937 година, установявайки се презъ м. декемврий 1938 год. на 114,9. Този фактъ говори, че презъ течение на 1938 год. е сжществувалъ много по-голъмъ интересъ за консумативни блага, и че търсенето на инвестиционитѣ блага е било намалено. Че това е така, се потвърждава и отъ груповия индексъ за обема на индустриалното производство на инвестиционни блага, който сочи на намалено производство.

Друго важно указание за развитието на стопанството ни, характеризиращо единъ отъ важнитѣ браншове на националното ни стопанство, е ходътъ на индустриалното ни производство, въ връзка съ пласимента на индустриални произведения. Общиятъ индексъ на обема на индустриалното ни производство сочи на едно благоприятно развитие — отъ 142,7 презъ 1937 год., презъ 1938 год. той се установява на 155,4. Само че, както казахме малко по-горе, това увеличение не се разпредѣля що-годе равномерно между дветѣ главни категории индустриални блага. Така, докато индексътъ на индустриалното производство на инвестиционни блага се намалява отъ 133,3 презъ 1937 год. на 128,4 презъ 1938 год., а този на консумативни блага — група „храни“ — отъ 183,9 на 178,5, индексътъ на индустриалното производство на консумативни блага, група „други“, се увеличава много чувствително — отъ 137,6 на 155,8. Сжщо така, отъ значение би било да се отбележи, че докато производството на дветѣ групи консумативни блага презъ първитѣ

шест месеца на годината, общо взето, се покачва, производството на инвестиционни блага се държи още от началото на годината ежесечно под нивото на съответния месец за предшестващата година.

Благоприятното развитие на индустриалното производство изобщо, добива своето истинско значение само във връзка със съответно засиления пласмент. Увеличаването на пласментния процент спрямо индустриалното производство от 94,4 на 105,2 идва да подчертае, че разширението на индустриалното производство е съпроводено със увеличено търсене, т. е. е във съгласие с нуждите на пазара.

Признаци за едно общо подобрене във националното ни стопанство могат да се видят и във данните за паричното обръщение. Засилените търговски, индустриални и въобще стопански обороти предполагат и по-големи оборотни сръдства—пари или техни сурогати. И наистина, всички елементи на паричното обръщение показват едно нарастване. Паричните знаци във обръщение, взети за цялата година, се увеличават от 3876 милиона лв. сръдно месечно през 1937 год., на 3886 милиона лв. през 1938 год. От друга страна, касовите плащания на Б. н. банка сж се увеличили от 35.417 милиона лв. през 1937 г., на 38.187 милиона лв. за 1938 год.; тия на Б. з. и к. банка — от 8.778 на 10.324 милиона лв., а на частните банки—от 13.608 на 13.765 милиона лв. Чувствително увеличение се забелязва и въ сумата на чековете, постъпили въ уравниелната каса за уравнение — от 12.684 милиона лв. през 1937 год., през 1938 год. тѣ достигат сумата 16.185 милиона лв. Както се вижда, задоволяването на нарастналите нужди на пазара от размѣни сръдства е станало въ много по-малка степен за смѣтка на паричните знаци

въ обръщение и главно на плещите на уравниелната каса, следъ това на вирментите по пощенската чекова служба и пр. Това се отнася особено за първата половина на годината, когато месечните данни за паричните знаци въ обръщение остават систематически под цифрите за съответните месеци на предшестващата година. Едва през втората половина на годината, увеличените нужди на пазара от размѣни сръдства започват да се покриват отчасти и съ по-големо пускане въ обръщение на парични знаци. Всичко това представлява интерес въ връзка съ рационалното начало, да се пристѣпва къмъ увеличение на паричното обръщение следъ осигуряването на солидно покритие. Изтъквайки тази връзка между двете явления, ние искаме да подчертаемъ, именно, че у насъ се е пристѣпило къмъ увеличение на паричните знаци въ обръщение, едва следъ като през първата половина на годината девизната наличност на Б. н. банка е била задржана успѣшно на едно ниво, много по-високо отъ сръдното за предшестващата година.

Наблюдаваните от Главната дирекция на статистиката влогове и пласменти показватъ тоже едно увеличение на абсолютните си размѣри. И през 1938 година сумата на наблюдаваните влогове (тѣзи въ популярните банки, съюзите на популярните банки, голѣмите частни банки, Б. з. и к. банка и Пощенската спестовна каса) продължава постепенно да расте, докато от 13.472 мил. лв. през м. декемврий на 1937 г., през сѣщия месецъ на следната година достига 14.708 мил. лв. Сръдната месечна цифра, като резултатъ на това, се повишава отъ 12.605 мил. лв. за 1937 г., на 14.034 мил. лв. за 1938 година.

Имайки предвидъ особената чувствителност на влоговете къмъ сто-

панската конюнктура изобщо, ние сме склонни да видимъ въ това на- трупване на свободни парични срѣд- ства въ банцитѣ, единъ неблагоприя- тенъ симптомъ. Още повече, че въ случаятъ не се касае само до на- трупване на спестяванията на сто- пански несамостоятелнитѣ слоеве, като чиновници, работници и пр. Въ състава на влоговетѣ при голѣмитѣ частни банки е отдѣлена специална група, „търговски влогове въ тѣхъ“, която сѣщо показва макаръ и не така значително увеличение (отъ 957 мил. срѣдно месечно, на 965 мил. лв.) Отъ много по-голѣмо значение е сил- ното нарастване сумата на кредитор- нитѣ текущи смѣтки при Б. н. банка — отъ 3063 мил. лв. презъ 1938 го- дина, на 3645 милиона лева презъ 1938 година.

Заслужава тоже да се отбележи и сравнително по-слабото нарастване на наблюдаванитѣ пласменти (креди- тиранія). Докато срѣдната месечна цифра на влоговетѣ за 1938 г. над- хвърля тази за 1937 г. съ 1429 ми- лиона лв., съответната цифра на плас- ментитѣ надхвърля тази за 1937 г. само съ 712 мил. лв. Всичко това говори за едно макаръ и още незна- чително прибиране на освободени парични срѣдства въ банцитѣ. Това явление може да се отдаде не само на стопанската конюнктура, а въ голѣма степенъ и на психологиче- ското настроение, обхващало маситѣ, особено презъ втората половина на 1938 г., вследствие на политическитѣ смущения.

До тукъ ние не засѣгнахме състоя- нието на основата на нашето сто- панство — земедѣлието. Това напра- вихме, защото Главната дирекция на статистиката още не е публикувала данни за размѣра на реколтата 1938 година. За да можемъ, обаче, да до- пълнимъ картината на стопанското ни положение презъ 1938 година съ този особено сѣщественъ елементъ,

ние ще си позволимъ да изнесемъ предварителнитѣ преценки, помѣстени въ „Българско стопанство“, год. I. кн. I. „Като се изключи писмницата, реколтата на която се очерта като твърде благоприятна, производството на почти всички останали храни е по-малко отъ миналогодишното. Така, царевичата е дала съ около 40% по- слабъ добивъ, овесътъ съ около 40%, фиятъ съ 25%, пресото съ 75%, крѣмното цвѣкло съ около 26% и т. н. При индустриалното производ- ство, особено низка по количество, но добра по качество е реколтата на тютюна, която е съ около 52% по- слаба отъ миналогодишната, тази на слънчогледовото семе е съ 20% по- малка, на конопа — съ 17%, а на па- мука — съ 25%“.

Както се вижда, основниятъ стълбъ на нашето стопанство презъ изтек- лата 1938 год. е билъ въ по-небла- гоприятно положение отъ това презъ предшестващата година. Въпрѣки това, обаче, благодарение на значител- но повишеното ниво на ценитѣ на земедѣлскитѣ произведения, както и на благоприятното влияние, което отклонилитѣ се отъ общата свѣтово- стопанска тенденция тоталитарни дър- жави — главно Германия и после Италия, можаха да укажатъ върху развитието на нашето земедѣлско стопанство, последното и презъ из- теклата 1938 г. можа да се задържи на нивото, постигнато презъ предшед- стващата 1937 година.

Въ резултатъ на всичко това, както и на своитѣ вътрешни сили, българ- ското национално стопанство, общо взето, сочи на едно безспорно подо- брение. Характерното е, че това подо- брение, макаръ и въ много по-малки размѣри, се проявява още презъ пър- вото полугодие на 1938 г., когато свѣ- товното стопанство се развива подъ знака на депресията. Презъ втората по- ловина на 1938 год., обаче, когато тази тенденция се смѣня съ общо раздвиж-

ване, въпреки засиленото политическо безспокойство и крайно натегнатото психологическо настроение, което все пакъ има своитѣ прояви,

националното ни стопанство отбелязва несравнено по-голѣми постижения.

Ж. Т. П.

ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СТОПАНСКОТО СЪГЛАШЕНИЕ МЕЖДУ ГЕРМАНИЯ И РУМЪНИЯ

Подписаното на 23 мартъ, настоящата година, въ Букурещъ, стопанско съглашение между Германия и Румъния, придоби за свѣтовното обществено мнение извънредно голѣмо значение, преди всичко поради особената политическа атмосфера въ свѣта, при която то се склочи и отъ която, смѣта се, то е било повлияно. Но, докато може да се предполага, че политическиятъ интересъ къмъ съглашението скоро ще се изпари, безсъмнено е, че отъ гледище на стопанската политика неговото значение още дълго ще бѣде обектъ на голѣмо и многостранно внимание.

Съглашението се отличава коренно отъ обичайнитѣ търговски договори между суверенни държави въ оная имъ форма, която ни е завещана отъ либералистическата ера. Нѣщо повече, настоящото съглашение оставя въ сила търговския договоръ между дветѣ страни, сключенъ на сѣщата дата, четири години по-рано (23 III. 1935 год.), и дори дава нови компетенции на предвиденитѣ въ него институти. То не засѣга сѣщо и клиринговитѣ отношения между дветѣ страни. Въпреки всичко това, влиянието на съглашението върху стопанскитѣ отношения на тия страни въ никой случай не може да бѣде подценено — то е широко по размѣръ и извънредно интензивно.

Първото нѣщо, което външно се хвърля на очи, това е сравнително дългиятъ срокъ, за който се сключва

съглашението. То е валидно отъ единъ месецъ следъ деня на ратифицирането му, съ което изрично е подчертано, че ще се бърза, до 31 мартъ 1944 год., при едногодишенъ срокъ за денонсиране следъ тая дата и автоматично продължение за неопредѣлено време, въ случай че такова не настѣпи. Колко дълъгъ е този срокъ за днешнитѣ обстоятелства, личи отъ сравнението, че сключениятъ презъ ноемврий миналата година извънредно приятелски търговски договоръ между Англия и Съединенитѣ Щати има срокъ само три години. Явно е, че въ дадения случай поне една отъ странитѣ е имала всичкитѣ изгоди, да не иска скорошно измѣнение на договора, защото въ днешнитѣ неспокойни и промѣнливи времена не така лесно две държави ще се съгласятъ да опредѣлятъ своитѣ отношения за толкова дълъгъ срокъ. Впрочемъ, продължителността на срока трѣбва да бѣде оправдана съ обстоятелството, че не се касае за опредѣляне само условията на размѣната, а за едно планомерно нагаждане на дветѣ народни стопанства едно къмъ друго, за което се иска дълъгъ периодъ.

Това е и основата на съглашението. То предвижда изработването и провеждането въ действие на единъ многогодишенъ планъ, който, като запазва за постоянно изравнението на стопанскитѣ отношения, т. е. на платежния балансъ между дветѣ страни, има за задача да нагоди производството въ Румъния къмъ изискванията на германското стопанство. Планътъ. естествено. ще държи

смѣтка както за предпоставките и възможностите за развитие и вътрешните нужди на румънското народно стопанство, така и, казано е, за нуждите на търговията на Румъния с другите държави.

За да се разбере по-нататък същността на плана, който се предвижда въ съглашението, необходимо е да се имат предъ очи нуждите на германското народно стопанство, които принуждават Германия да се интересува така много от румънското стопанство. Тя се знае. Въ буйното разширение, което отбелязва стопанството на Третия Райх през последните години, все по-болезнено се чувствуват границите, които природата е поставила на самоснабдяването на Германия с известни извънредно важни сурови материали. Нито разширението на Райха с придобиването на нови провинции, нито провеждането на практика на редица голѣми технически открития (синтетичен каучук, бензин, изкуствена вълна и пр.) сж въ състояние сжщественно да подобрят снабдяването на народното стопанство с течено гориво, текстилни материали, хранителни приписи (общо и специално мазнини), дърво и други нѣкои суровини. Германия се опитва да достави тия материали и първични продукти отъ Юго-източна Европа, гдето пласментът на нейните промишлени произведения — единствената паръ, сж която тя може да плаща — може да намѣрятъ най-безпрепятствено пласментъ. Но, важното е, че нуждите на Германия, сж нейното разширение и сж напредъка на нейното стопанство, все повече се увеличаватъ, вмѣсто да се намаляватъ. Отъ тукъ интересът на Германия не само къмъ производството на Юго-изтока, но и явния интерес къмъ възможностите за увеличение на това производство. Отъ тукъ и върността на изразеното въ Германия парадок-

сално мнение на единъ български икономистъ, че ключът на продължението на нейния стопански напредък не лежи толкова въ самата страна, колкото въ това, дали Юго-източна Европа ще може да следва сжщото бѣсно темпо въ развитието на своето стопанство, което следва самата Германия и което единствено би позволило правилното ѝ снабдяване сж сурови материали. Отъ тукъ, обаче, и сегашниятъ стремежъ въ Германия, по пжтя на планомѣрна работа, да се доведе румънското стопанство до положението, което се изисква отъ нуждите ѝ.

Германия участвува презъ последните нѣколко години сж повече отъ 50% въ румънската външна търговия. Не въ всички важни износни артикули, обаче, този процентъ е спазенъ. Така, при общо производство на петролъ презъ 1938 г. отъ 6,7 мил. тона, Германия е успѣла да изнесе само 0,53 мил. тона, което е недостатъчно за нея. Страната, обаче, се смѣта за извънредно богата и възможностите за увеличение на нейното производство въ областта на земедѣлието, минералните масла и рудите сж сигурно огромни. Опитите на Франция и Англия да разработятъ минните богатства на страната не сж дали голѣми резултати вънъ отъ областта на добиване петролъ. Самото петролно производство въ Румъния е въ криза. Досегашните находища клонятъ къмъ изчерпване и презъ последните години производството е намалѣло: презъ 1936 г. сж добити 8,7 мил. тона, презъ 1937 г. — 7,1 и презъ 1938 г. — само 6,6 мил. тона. Очаква се изчерпване на досегашните находища за около 6 — 7 години. Новите находища въ Влахия и въ Молдава, за които се предполага че сж доста богати (200,000 — 250,000 ha), още не сж разработени. При това положение, много естествено е, че Германия, която е готова

да използва и по-малко рентабилни находища на петрол, метали и други първични продукти, силно се интересува от положението на минното дѣло и земедѣлието въ Румжния. Проектираниятъ въ съгласението планъ трѣбва да разкрие всички неразработени богатства на Румжния, отъ което се очаква да иматъ полза и дветѣ народни стопанства.

Планътъ се интересува преди всичко отъ земедѣлието на Румжния. То трѣбва да бѣде насочено къмъ увеличение производството на фуражни, маслодайни и текстилни растения, и то, това разширение трѣбва да се извърши по наставленията на германскитѣ специалисти, или, както е казано буквално, „въз основа предварителното размѣняне опитността на институтитѣ въ дветѣ страни“. Предвижда се въвеждането и на нови земеделски култури отъ този видъ и трѣбва да се предполага, че на първо мѣсто ще се настави за едно увеличение засѣването на соята, която, следъ първитѣ успѣхи напоследѣкъ, като да посочва едно намаление въ Румжния, ако и контракуваната отъ страна на германското дружество „Soja S. A. R.“ цена да е чувствително повишена: презъ 1937 год. е била засѣта една площъ отъ 111 хиляди хектара, а презъ 1938 год. площта е била само 63 хил. хектара.

Второ, планътъ трѣбва да обхване експлоатацията на по-широки основи на горското богатство въ Румжния. Този интересъ е много естественъ като се знае, че въ Германия се чувствува голѣма нужда отъ дървенъ материалъ и че дори и производството на изкуствена вълна и други синтетични материали е въ зависимостъ отъ наличието на такъвъ материалъ. При това, както при земедѣлието, така и при горската експлоатация, се предвижда създаването на преработващи индустрии, доколкото това е необходимо за експорта.

Въ областта на минното дѣло, планътъ предвижда образуването на смѣсени герmano-румжнски дружества за експлоатацията на медно-пиритенитѣ находища въ северна Добруджа, хромовитѣ руди въ Банатъ, мангановитѣ руди въ областта Фотра-Дорней-Рощени, както и на евентуалнитѣ находища на баукситѣ и дори създаване на алуминиева индустрия. Едно сжщо така смѣсено дружество ще има за задача да изпълни подготвителнитѣ работи, по опредѣлена програма, за експлоатацията на нови залежи на петрол, да проведе пробнитѣ сондажи и пр.

Планътъ предвижда още, въ една свършено обща форма, характера на работата въ областта на индустрията и създаването на държавни и обществени заводи въ Румжния. Касае се главно за електрифициране на страната, за провеждане на телефонни и други съоръжения, инсталациитѣ за които ще се доставятъ отъ Германия и ще бждатъ монтирани отъ германски инженери. Отъ Германия ще се доставятъ сжщо машини и съоръжения за минната индустрия.

Отъ гледище на общитѣ линии на германската политика, отъ значение е сжщо, че се предвижда провеждането на единъ планъ на транспортнитѣ и съобщителни срѣдства по сухо и по вода. Безсъмнено, Румжния ще бѣде включена въ мрежата на автомобилни пѣтища, която Третиятъ Райхъ съ такава упоритостъ се стареа да разпростре върху цѣла Срѣдна Европа. Не по-малко отъ значение е, че безъ да се посочватъ конкретни мѣста, планътъ общо предвижда създаването на свободни зони, въ които ще може да се установятъ търговски и индустриални предприятия, и които ще сж снабдени съ складови и товарни съоръжения за германското мореплаване. Отъ политическо гледище е важно, че Германия гарантира доставянето на въо-

ржжение и муниции за румжнската армия, като най-първо се изпълнят направенитъ поръчки въ Чехскитъ заводи.

Изпълнението на тая широка програма ще се проведе отъ смѣсени комисии. Финансирането на всички нови предприятия е предоставено на съвмѣстната работа на германскитъ и румжнски банки, като се предвижда, евентуално частъ отъ сумитъ по изплащане на поръчкитъ по постройка на пжтища и други съобщителни съоръжения, вмѣсто да се трансфериратъ, да се употребятъ въ финансирането на споменатитъ предприятия. Отъ това се вижда, че се разчита, германскитъ доставки да надминатъ нейнитъ покупки въ Румжния.

При преценката на германо-румжнското съглашение трѣбва да се има предвидъ неговиятъ характеръ на единъ рамковъ договоръ. Както нахочиво е отбелязалъ въ английския парламентъ Чемберлейнъ, действието на широката програма, която той рисува, ще зависи отъ неговото изпълнение. При изпълнението на този планъ може да се явятъ безброй разногласия и непредвидени обстоятелства и ако онова съотношение на силитъ, което днесъ е довело до сключването на съглашението, се промѣни, много е вѣроятно, безъ съглашението да се денонсира, да остане безъ значение. Конкретнитъ условия на всички тия предначертани предприятия и трансакции не сж уговорени, а тѣ сж може би най-важното.

Ако бѣде позволено, обаче, да допуснемъ, че дветъ страни въ бждеще ще се споразумеятъ по всички въпроси и че предначертаниятъ планъ ще се изпълни, то пакъ трѣбва да се каже, че отъ конкретнитъ условия на отдѣлнитъ сдѣлки твърде много ще зависи самата преценка на договора. Безсъмнено е, че Германия ще направи всичко възможно за подтик-

ване румжнското стопанство напредъ. Всички възможности за производството ще бждатъ използвани и Румжния ще види разработени рационално всички свои природни богатства, а производството си увеличено. Сигурно това ще допринесе и за повдигане благосъстоянието на самия румжнски народъ, като се даде възможностъ да участвуватъ по-широки маси въ производствения процесъ. Не трѣбва, обаче, да се забравя, че на балканскитъ страни още миналата пролѣтъ Германия, въ лицето на своя стопански министъръ Функъ, при неговото посещение въ тия страни, обещавахе да даде условия за подобно развитие, чрезъ гарантиране опредѣлени цени на тѣхнитъ производства за десетъ години, стига тѣ да се съгласятъ да дадатъ монопола за покупката имъ на Германия. Тогава това предложение биде отхвърлено, понеже не се поемаше никаква гаранция относно ценитъ, по които Германия ще пласира своитъ индустриални произведения. Съ съглашението си, Румжния днесъ е отстѣпила много повече, безъ да е получила нѣкакви гаранции за съотношението на размѣната, за цената на германскитъ индустриални продукти въ Румжния. А тукъ се крие единъ рискъ, който мжно може да се измѣри.

Отъ гледището на Румжния, съ интересъ е разискванъ въпросътъ, запазила ли е тя своя стопански суверенитетъ. Отговорътъ на този въпросъ зависи, естествено, отъ това, какво се разбира подъ суверенитетъ. Това понятие напоследъкъ направи значителни метаморфози. Не бѣ отдавна, когато редица държави, въ тѣхното число и дветъ партньорки при това съглашение, отхвърлиха интернационалнитъ комисии по преминаващитъ по тѣхната територия рѣки, като несъвмѣстими съ тѣхния суверенитетъ. Сега, обаче, Румжния, за

да запази своя стопански суверенитет, приема да създаде неопределено колко и къде — само по Дунава ли, или и по Черно-море и въ вътрешността на страната? — по искането на Германия, свободни зони, въ които последната ще се разпорежда напълно суверено, създавайки свои индустриални и транспортни съоръжения. Възможността, преработените румънски продукти да бъдат изнесени от тук, чрез германската търговия, през Суец за Изток, също е взета като цел. Румъния се задължава, освен това, да тръгне по пътя на едно планово стопанство, въ което направляващата посока ще се определя не изключително от нейните интереси, а от нуждите на едно чуждо стопанство. Доколко, при това положение, нейните интереси винаги ще могат правилно да се запазят, сега не може да се каже. Конфликти, обаче, могат лесно да възникнат и тия конфликти сигурно ще се разрешат от съотношението на силата, т. е. политически. Може ли при това положение да се говори за суверенитет?

От германска страна се подчертава като особена изгода на съглашението, че за Румъния се открива неограничения германски пазар и ѝ се гарантира една постоянна цена за износните ѝ артикули. Това не може да се отрече. Съ него дори може да се обясни сравнително голъмото покачване курса на румънските ценни книжа на парижката борса, след сключването на съглашението. Въ Германия се очаква въ няколко години едно утрояване на германо-румънската търговия, въ размърз тя да достигне до 1 милиард марки. Но това предимство, както и споменатото интензивизиране на румънското стопанство, ще бъде за доброто на Румъния само тогава, когато тя бъде третирана като равнопоставена, по пътя на едно направлявано от когато и при вноса на германските държавата стопанство, да пристъ-

продукти се запазват тия нейни интереси. А ние вече изтъкнахме съмненията, които се пораждат въ това отношение.

Голъмият интерес, който представлява германско-румънското стопанско съглашение, не се оправдава само съ значението му за участващите две страни. Много е вероятно, че това съглашение ще отрази своето влияние и върху стопанските отношения на Германия съ другите държави от Източна и Юго-източна Европа. Преди всичко, като се остави на страна политическата страна на въпроса и се вземе предвид само стопанската, Германия, чрез настоящото съглашение съ най-богатата от всички юго-източни държавици, засилва своите позиции спрямо всички други. Като се знае какво голъмо значение има германският пазар за тия държави, много съмнително е, дали те ще могат да се противопоставят на нейния стремеж, ако такъв бъде проявен, да уреди и съ тях своите отношения по същия начин, както съ Румъния. Въ Германия, обаче, смятат, че тъкмо това съглашение е примърно за начина, по който трябва да се уреждат стопанските отношения между отделните държави. Тамъ се смята, че ако народите на Юго-изтока сж останали назад въ стопанско отношение и не използват достатъчно природните богатства, съ които разполагат, съ това се спъва не само тяхното стопанско развитие, но и се поставя въ опасност просперитета на самата Германия. Ето защо, въ интереса на Германия е, да постави въ услуга на стопанството на Юго-изтока „своята опитност“, т. е. да накара тия народи, negliжирайки частно-стопанските интереси и ръководени само от национално стопански интереси, по пътя на едно направлявано от когато и при вноса на германските държавата стопанство, да пристъ-

пять към интензивиране на стопанството си, до степен то да може да задоволи необходимитѣ нужди на германското стопанство и германската индустрия. Въ Германия върватъ, че по този начинъ и самиятъ Юго-изтокъ ще бжде тикнатъ по пътя на едно растящо благоденствие. Дали на това може да се върва безъ резерви, е единъ въпросъ, отговорътъ на който трѣбва да търсимъ въ казаното по отношение германско-румънското съглашение. Доколко пъкъ осъществяването на тая нова метода на уреждане стопанскитѣ отношения между самостоятелни народни стопанства ще може да се осъществи, това близкото бждеще ще покаже.

Г. К.

ОБЛЕКЧЕНИЕ НА ДЛЪЖНИЦИТѢ У НАШИТѢ СЪСЕДИ

Акцията за подпомагане на презадлъжнѣлитѣ длъжници у насъ се явява като последица отъ кризата, главно вследствие катастрофалното падане ценитѣ на земеделскитѣ продукти. Не така, обаче, стои въпросътъ съ нашитѣ съседи. Тамъ, въ повечето случаи, селянинътъ бѣ оставенъ на произвола на частнитѣ банки и особено на лихваритѣ, и затова неговото положение бѣ плачевно още години преди кризата. Ето защо, тамъ много по-рано изпъкна въпросътъ за земеделскитѣ дългове и отъ много по-рано датиратъ опититѣ за неговото разрешение. Колкото и да се умаловажава отъ нѣкои страни значението на Бълг. зем. банка, все пакъ, не може да се отрече, че тя е изиграла и играе огромна и неопенима роль за стопанското издигане на българския селянинъ и че, благодарение само на нея, той е ималъ едно завидно положение, въ сравнение съ положението на сръбския, гръцкия или румънския селянинъ. По тази причина, преди да пристъпя къмъ конкретното разглеждане

на облекченията на дълговетѣ при нашитѣ съседи, ще се опитамъ да обрисувамъ набързо положението, въ което сж се намирали селянитѣ тамъ, т. е. да посоча най-главнитѣ специфични за дадената страна условия, за да може по този начинъ да се схване по-добре и по-широко, както размѣра на мъркитѣ за облекчение на длъжниците, така и тѣхното значение за народното стопанство въобще и частно за земеделското съсловие на дадена страна.

1. Гърция. Въпросътъ за уреждане на земеделскитѣ дългове въ Гърция е много по-старъ, отколкото въ другитѣ балкански страни. За облекчение на длъжниците тамъ се е заговорило едва ли не веднага щомъ имъ сж били раздадени по-значителни кредити следъ войната. Причината за това интересно и специфично за нашата съседка явление се крие въ особената структура на нейното земедѣлие.

Гърция е страна съ твърде слабо земедѣлие. Планинскиятъ характеръ на страната не благоприятствува развой на този клонъ отъ народното стопанство; почти една трета отъ цѣлата повърхнина е непригодна за земедѣлие. По тази причина, то е развито главно въ Македония и въ малкото равнини и котловини на стара Гърция. Но и тамъ, въ повечето мѣста отъ стара Гърция, почвата не е особено плодородна и почти навсѣкжде се чувствува липсата на вода. Освенъ това, до прокарването на земеделската реформа, по-голямата частъ отъ селенитѣ бѣха безимотни и за да се прехранватъ бѣха принудени да взематъ подъ наемъ земя отъ голѣмитѣ земевладѣлци. Прибавимъ ли къмъ всичко това и стотицитѣ хиляди бѣжанци отъ Мала-Азия, единственото богатство на грамадната частъ отъ които бѣха само тѣхнитѣ ръце, ще можемъ да си представимъ положението на гръцкия

земедѣлецъ следъ войната. Земедѣлската реформа, подпомогната отъ бѣжанския заемъ, оземли грамадна частъ отъ селянитѣ, но създаде почти триста хиляди нови стопанства (229,000 съвсемъ нови стопанства и 75,000 наематели, превърнати въ собственици), които, независимо отъ срѣдствата за изплащане на земята, се нуждаеха отъ кѣщи, добитѣкъ, инвентаръ. Мнозина, главно бѣжанцитѣ, получиха кредити отъ срѣдствата на бѣжанския заемъ, но и мнозина бѣха принудени да дирятъ заеми при частни лица и банки. По този начинъ, грѣцкиятъ земедѣлецъ бѣше въ извънредно тежко положение. Той трѣбваше да плаща дългове, направени не само за изхранване, за семе, за добитѣкъ и за земедѣлски инвентаръ, но и тѣзи, направени за постройка на кѣщи и за откупване на земя. Много естествено, тѣзи заеми надминаваха значително възможноститѣ на земедѣлца, защото бѣха сключени не само за нѣкои мелиорации, купуване на добитѣкъ или сѣчива, както е случая въ другитѣ страни, но за едно ново и цѣлостно обзавеждане на земедѣлското стопанство. По тази причина, тѣхната непоносима тежестъ се почувствува веднага щомъ трѣбваше да почне изплащането на полученитѣ заеми.

Виждайки много ясно това плачевно положение на селенитѣ, които и при най-голѣмитѣ усилия не сж въ състояние да посрещнатъ огромнитѣ си задължения, грѣцкото правителство прави на нѣколко пѣти опити да имъ даде облекчение, поне по отношение на задълженията имъ къмъ държавата, за земя и обзавеждане. Това сж дветѣ голѣми земедѣлски задължения: 1) къмъ бившата комисия по настаняване на бѣжанцитѣ и 2) къмъ колонизационния фондъ. На тѣзи две голѣми групи длѣжници, грѣцкото правителство дава нѣколкократни намаления на дълговетѣ, безъ, обаче,

да може да постигне нѣкакво сжщественно подобрене на засѣгнатитѣ селени.

Заемитѣ на безимотнитѣ земедѣлци, длѣжими на колонизационния фондъ, възлизаха отначало на 2,5 милиарда драхми, но бѣха постепенно намалявани, докато стигнаха до сегашната сума 1.25 милиарда драхми. Освенъ това, значително високата лихва отъ 8%, която се плащаше по тѣзи задължения, бѣ намалена съ 2%, така че новиятъ законъ завари тази група дългове съ 50% намаление отъ първоначалната имъ стойностъ и съ лихва 6%.

Задълженията къмъ бившата комисиия по настаняването на бѣжанцитѣ, които отначало възлизаха на 6.5 милиарда драхми, постепенно бѣха свалени на сегашната сума отъ 1.150 мил. драхми, което е равносилно съ едно едва ли не опрощаване на тѣзи задължения. Освенъ това, съгласно новия законъ, изплащането имъ може да стане и съ бѣжански облигации, които понастоящемъ се котираатъ по 50 — 60% отъ номиналната имъ стойностъ. А това ще рече, че независимо отъ грамадното намаление, което, както видѣхме, държавата е направила на тѣзи задължения, съгласно новия законъ, земедѣлецътъ би могълъ да заплати само 50—60% дори и отъ онази малка сума, която е останала още отъ тѣзи задължения. Но, все пакъ, това далече не значи още, че положението на грѣцкия селенинъ се е много подобрило. Действително, една частъ отъ земедѣлскитѣ задължения, именно тѣзи къмъ бившата комисиия по настаняването на бѣжанцитѣ, би могла да се смѣта почти за ликвидирана. Нищожниятъ годишенъ анюитетъ, който се пада на едно бѣжанско семейство—564 драхми, не може да се смѣтне като нѣкакво чувствително задължение. Обаче, работата е тамъ, че задълженията къмъ бившата комисиия по на-

станяването на бѣжанците, колкото и голѣми да изглеждатъ тѣ, сѣ само една малка частъ отъ голѣмата сума дългове, които тежатъ върху грѣцкото земедѣлие.

Тѣзи две групи заеми бѣха изключени отъ подлежащитѣ на намаление заеми, съгласно най-новия законъ. Мотивитѣ бѣха, че по тѣхъ сѣ направени значителни намаления и че по-далече не може да се отиде, защото, както видѣхме, това би значило да се опростятъ съвършено. Обаче, това изглежда да е само единъ претекстъ, защото въ закона не се включватъ не само тѣзи задължения, но въобще всички задължения къмъ държавата и земедѣлската банка, която е държавна. Отъ тукъ е ясно, че законодателятъ се стреми да прокара известни облекчения, за които грѣцката преса побърза да извести, че сѣ най-голѣмитѣ, които грѣцката история познава, но безъ да се засѣгатъ съ каквото и да било държавнитѣ интереси. А това е вече една голѣма несправедливостъ, защото цѣлиятъ товаръ отъ облекченията се стоварва върху частнитѣ лица. Отъ друга страна, и самитѣ земедѣлци не могатъ да се почувствуватъ достатъчно облекчени, защото голѣма частъ отъ задълженията имъ не се промѣнятъ. Това е противоположно на нашия законъ, който обхваща почти всички задължения, и при това не само на селенитѣ, както е случая въ Гърция, но и на всички дребни търговци, занаятчии, и то безъ да ощетява кредиторитѣ, защото всички отстъпки ставатъ за смѣтка на държавата. Това е първата голѣма разлика между облекченията на дълговетѣ въ Гърция и въ България. У насъ се държи повече смѣтка за кредита на страната и за интереситѣ на всички съсловия, отколкото въ нашата съседка.

Споредъ една анкета, направена специално поради уреждането на зе-

медѣлскитѣ задължения въ Гърция, броятъ на земедѣлцитѣ-длъжници се опредѣля на около 650,000. Понеже това сѣ селени, а известно е че ражданията въ селата сѣ по-голѣми, отколкото въ градоветѣ, то ако смѣтнемъ на всѣки длъжникъ, който е обязательно глава на семейство, още по една жена и три деца, нѣщо напълно нормално за грѣцкитѣ условия, ще получимъ, че засѣгнатитѣ отъ новия законъ сѣ въ сжщностъ не 650,000, а 3,250,000 души, което прави половината отъ населението на страната. Общата сума на всички задължения се изчислява на 9,637 милиона драхми, разпрѣделени както следва:

- 1) задължения къмъ бившата комисия по настаняването на бѣжанцитѣ 1,150,000,000
- 2) задължения къмъ колонизационния фондъ, произлизащи отъ оземляването на безимотнитѣ селени 1,250,000,000
- 3) задължения къмъ Земедѣлската банка 2,084,145,129
- 4) задължения къмъ Грѣцката народна банка 164,743,000
- 5) задължения къмъ частнитѣ лица и фирми 4,988,264,000

Обаче, както вече изтъкнахме, първитѣ три групи задължения сѣ изключени отъ този законъ. Тѣхната сума — 4,484,145,129 драхми, почти половината отъ всички земедѣлски задължения, трѣбва да се спадне отъ горната сума. По този начинъ, предметъ на закона за облекчение на длъжниците въ Гърция оставатъ само 5,153 милиона драхми. Следователно, законътъ обхваща една половина отъ всички земедѣлски задължения. Но, независимо отъ всичко това, много по-малки сѣ и онѣзи облекчения, които грѣцкиятъ законъ все още дава. Така напримѣръ, до като у насъ намалението на самия дългъ е нѣщо обикновено, въ Гърция подобно нѣщо се допуска само по изключение. Освенъ това, у насъ облекченията се

даватъ само индивидуално, т. е. споредъ имотното състояние на длъжника, а въ Гърция тѣ сж общи за всички длъжници, съ изключение само на „свѣрхзадължнѣлитѣ“, на които ще се спре малко по-късно. Опредѣлената лихва тамъ е по-ниска отъ нашата, но затова пъкъ е сложна лихва. Подъ ударитѣ на закона попадатъ всички задължения, поети преди първи януарий 1935 год., докато у насъ тази дата е 1 януарий 1931 год. Общо, грѣцкиятъ законъ предвижда следнитѣ облекчения:

1) Дължимитѣ лихви върху дълговетѣ до 1. януарий 1936 год. се унищожаватъ. Това действие на закона се разпростира и върху дължимитѣ на държавата лихви, ако длъжникътъ е „свѣрхзадълженъ“.

2) Дава се дългосрочностъ на земеделскитѣ задължения, но не толкова голѣма, както у насъ. Чистата капиталова сума, следъ като се премахнатъ лихвитѣ и се прибавятъ разходитѣ по дълговетѣ, се олихвява съ 3% сложна лихва и се разпредѣля на 12 равни годишни вноски. Първата дата за погашение е 1. октомврий 1938 год., а лихвата почва да тече отъ 1. януарий 1937 год. Мораториумътъ отъ две години, даденъ за погашенията на дълговетѣ у насъ, въ Гърция не сжществува.

3) Малко по-значителни облекчения се даватъ само на онѣзи, които пожелаатъ предсрочно да уредятъ задължението си: длъжницитѣ, които уредятъ напълно задълженията си до 30 септемврий 1938 год., се ползуватъ съ 30% намаление на своитѣ дългове. Онѣзи пъкъ, които ще уредятъ дълга си следъ тази дата, но най-късно до 30 септемврий 1939 год., ще получатъ намаление на дълговетѣ си, въ размѣръ на 25%. Половината отъ тѣзи проценти и намаление на дълговетѣ се допускатъ и за онѣзи длъжници, които заплатятъ поне половината отъ дълговетѣ си въ горе-

казанитѣ периоди. Въ сжщностъ, тѣзи облекчения не могатъ да се ползуватъ почти никога, защото при така лошото положение на грѣцкия селенинъ и голѣмата му задължнѣлостъ, малцина биха се намѣрили, които да се възползуватъ отъ тѣзи по-значителни облаги. Длъжницитѣ сж задължени отъ закона, следъ 1. октомврий 1939 год. да уреждатъ задълженията си най-редовно и безъ всѣкакви намаления.

4) Законътъ създава специална категория длъжници, наречени „свѣрхзадължени“. За свѣрхзадълженъ се смѣта всѣки земеделецъ, чиято обща сума отъ задължения, безразлично отъ какъвъ характеръ сж тѣ, а сжщо и отъ това, дали попадатъ подъ разпоредбитѣ на настоящия законъ или не, надминава 60% отъ стойността на всичкитѣ му движими и недвижими имоти. На тази категория длъжници се правятъ специални и значително по-голѣми облекчения, отколкото на останалитѣ. Тѣхнитѣ дългове се намаляватъ до крайната граница—60% отъ имуществото имъ. Врѣхнината се унищожаватъ, а загубата отъ това намаление се разхвърля пропорционално между онѣзи кредитори, чито вземания попадатъ подъ ударитѣ на този законъ. Сжщевременно, на тази категория длъжници могатъ да се правятъ облекчения и по отношение на дълговетѣ имъ къмъ държавата: длъжимитѣ лихви, както вече изтъкнахъ по-горе, се унищожаватъ, а чистата сума на дълга се олихвява съ сложна лихва по 3% и се погасява съ равни годишни вноски, въ срокъ отъ 25 години. По отношение на остатѣка отъ дълговетѣ си, свѣрхзадължнѣлитѣ селени се ползуватъ отъ сжщитѣ облаги, отъ които се ползуватъ и всички останали земеделски длъжници, които изброихъ по-горе.

Азъ вече споменахъ, че новата облекчителна акция по земеделскитѣ

задължения въ Гърция се извършва главно, ако не и изключително, за смѣтка на частнитѣ лица и банки. А понеже тази тежестъ не може да не се отрази върху тѣхнитѣ стопанства и при нѣкои по-слаби отъ тѣхъ би могла да предизвика дори твърде нежелателни последици, то законодателятъ се опитва, но за съжаление твърде неудачно, да подпомогне засѣгнатитѣ земеделски кредитори, доколкото тѣ сж задължени къмъ трети лица. За тази целъ въ закона е вмѣкнато специално постановление, съгласно което лихвата на всички сключени въ предѣлитѣ на Гърция задължения преди 1. януарий 1935 год., безразлично отъ какъвъ произходъ и характеръ сж тѣ, се намалява на 8%, ако е по-голямъ. Това постановление, обаче, не се отнася до задължения, по които е уговорена по-ниска лихва. Въ последния случай остава въ сила не законната, а договорната лихва. Това е единственото постановление, което засѣга общо всички дългове.

Трудно е да се опредѣли значението, което би могло да има за гръцкото народно стопанство последното постановление. Създадено като компенсация за тежеститѣ, които законътъ налага върху земеделскитѣ кредитори, то, въ сжщностъ, поради своя общъ характеръ, засѣга длъжници отъ всички стопански съсловия и макаръ и да се отнася изключително за минало време, все пакъ, може да се смѣта, че намалява законния лихвенъ процентъ въ Гърция на 8%. Като компенсация, обаче, за земеделскитѣ кредитори, това постановление не е особено ефикасно. Преди всичко, трудно би могло да се твърди, че земеделскитѣ кредитори, които сж чувствували затруднения поради неустойката на длъжниците си земеделци, сж прибѣгнали до чужди кредити непременно преди 31 декемврий 1934 год. Много вѣроятно е дори,

мнозина отъ тѣхъ да сж направили нови задължения точно поради тѣзи причини, и то следъ 1934 год. Тѣ, обаче, сж изключени отъ предписаното намаление на лихвата. Целта на законодателя е била, може би, да даде едно облекчение само за онѣзи дългове, които кредиторитѣ, поради неустойка отъ страна на земеделцитѣ, не сж могли на време да уредятъ, безъ да държи смѣтка за новитѣ, които може би сж още по-тежки и които сж били предизвикани само поради тѣзи причини. Това е една нелогичностъ на закона, защото по този начинъ се даватъ облаги на много длъжници, които не сж земеделци, безъ да може да се даде нѣкаква значителна компенсация, за понесенитѣ по този законъ загуби, на земеделскитѣ кредитори. Това важи особено за частнитѣ банки. Тѣ понасятъ двойна загуба: отъ една страна като кредитори на земеделеца, а отъ друга, като кредитори на други лица, безъ да иматъ каквато и да било възможностъ да прехвърлятъ частъ отъ загубитѣ си върху своитѣ кредитори—вложители.

По този начинъ, въпрѣки блѣската реклама, която гръцката преса направи на този законъ, и чрезъ която го величаеше едва ли не като едно епохално събитие въ гръцката история, новиятъ законъ за уреждане на земеделскитѣ дългове въ Гърция не носи почти никакви нови облекчения на земеделцитѣ. Като изключимъ свърхзадължнитѣ селени, на които се правятъ известни по-голямѣ облекчения, другитѣ длъжници не получаватъ никакви особени облаги. Това не ще каже, разбира се, че законътъ не имъ носи никакви изгоди, но че въ сравнение съ отстъпкитѣ, които имъ сж правени въ миналото и които се приближаватъ до опрощаването едва ли не на цѣлия имъ дългъ, какъвто бѣше случаятъ съ задълженията къмъ бившата комисия по на-

станяване на бѣжанцитѣ, или пъкъ къмъ колонизационния фондъ, облагитѣ, които имъ носи новиятъ законъ, не сж нѣщо особено много и, най-главното, далече не съответсвуватъ на онази реклама, която се направи въ Гърция на този законъ. Тѣ сж сжщевременно значително по-малки и много по-ограничени отъ онѣзи, съ които се ползватъ българскитѣ земедѣлци-длъжници по нашия законъ.

2) Югославия. Въпросътъ за земедѣлскитѣ дългове у нашата съседка Югославия е малко повече усложненъ, отколкото у насъ, защото въ него, освенъ презадлъжнѣването на селенитѣ, голѣма роль играе и организацията на земедѣлския кредитъ. Последната е отъ грамадно значение, защото до основаването на Югославянската земедѣлска банка, кредитирането на земедѣлцитѣ се извършваше само отъ частни банки и лица и, естествено, товарѣше селенитѣ съ крайно неизгодни за тѣхъ лихвени проценти, разности и условия на погасяването. По тази причина, въпросътъ за земедѣлскитѣ задължения бѣ подигнатъ въ Югославия нѣколко години преди настѣпването на свѣтовната стопанска криза.

Първото официално подигане на този въпросъ датира отъ 1927 год., когато единъ отъ народнитѣ представители изтъкна окаяното положение на югославянския земедѣлецъ. Обаче, назначената анкетна комисиия идва до заключение, че положението на земедѣлцитѣ не е толкова тежко, колкото е било обрисувано въ парламента, и въпросътъ се приключва.

Една година по-късно, група депутати отново подига въпроса въ скупщината и настоятелно иска прокарването на законъ за облекчение на земедѣлскитѣ дългове. Обаче, и този пътъ предложението пропада. Назначената анкетна комисиия изтъква, че ако действително има нужда отъ държавно вмѣшателство въ селскитѣ за-

дължения, то е само да организира земедѣлския кредитъ. Началникътъ на министерството на търговията и индустрията, Г. М. Зебичъ, е изтъкналъ, че отъ цифритѣ, съ които той разполага, се вижда, че величината на всички земедѣлски задължения въ никой случай не надминава 4 милиарда динара. Голѣма частъ отъ членоветѣ на комисиията, базирайки се на тази цифра, сж се противопоставили на подобна облекчителна акция, която тѣ, отъ една страна поради малкитѣ задължения, сж смѣтали за напълно излишна, а отъ друга, сж били на мнение, че подобна мѣрка би била атентатъ срещу кредитния моралъ въ страната и би изложила силно името на Югославия въ чужбина. По тѣзи причини и второто предложение е трѣбвало да сподѣли сѣдбата на първото.

Но, настѣпи свѣтовната криза, а заедно съ нея и главоломното падане на ценитѣ на земедѣлскитѣ продукти. Ножицата на ценитѣ се отвори широко въ вреда на земедѣлцитѣ. Положението отъ день на день се влошаваше. Сега вече не помагаша нито новата организация на земедѣлския кредитъ, нито пъкъ новооснованата земедѣлска банка. Въпросътъ за дълговетѣ се подигна вече въ редица други държави, кждето се започнаха опити за неговото възможно най-удобно за тогавашнитѣ времена разрешение. Това насърчи силно привърженицитѣ на една държавна акция въ полза на задлъжнѣлитѣ земедѣлци и разклати позициитѣ на либералиститѣ. Примѣрътъ на България, която вече бѣ сложила на разрешение въпроса за своитѣ земедѣлски дългове, оказа своето влияние.

Либералиститѣ постепенно трѣбваше да отстъпятъ предъ натиска на събитията и на 20 априль 1932 год. бѣ приетъ първиятъ законъ за облекчение на задлъжнѣлитѣ земедѣлци. Въ сжщностъ, новиятъ законъ не бѣ нѣкаква широка акция за облек-

чаване на силно задължнѣлитѣ селени, а просто единъ кжсъ, времененъ мораториумъ за тѣхнитѣ плащания. Кризата, въпрѣки че бѣ вече въ разгара си, още не бѣ промѣнила либералистичнитѣ схващания на управляващитѣ кръгове въ Югославия. По тази причина и първиятъ законъ бѣ гласуванъ само като една краткотрайна временна мѣрка, която въ послѣдствие два пѣти бѣ продължавана.

Презъ ноемврий 1933 год. бѣ приета нова наредба, която, ако и да не носѣше нѣкакви значителни облекчения, все пакъ създаваше илюзията, че навлиза въ самата сѣщина на въпроса и че цели неговото пълно и все-странно уреждане. Тя урегулирва лихвата, като опредѣля максималнитѣ ѝ проценти къмъ банкитѣ, къмъ които наредбата опредѣля 6·02⁰/₀ лихва, и къмъ частнитѣ лица, лихвата къмъ които е само 3·54⁰/₀. Срокътъ за изплащане на дълговетѣ се опредѣля на 12 години, а за задължения до 1,200 динара—на 3 години. Дълговетѣ къмъ Народната банка, Държавната ипотекарна банка и Привилегированата земеделска банка не попадатъ подъ разпоредбитѣ на този законъ.

Не минала дори една година отъ приеждането на този законъ, и той бива измѣненъ. Презъ августъ 1934 г. се гласува новъ законъ, чиито постановления, обаче, не се различаватъ съществено отъ тѣзи на предшестващия. Законътъ сѣщо така разграничава дълговетѣ на две категории: къмъ банки и къмъ частни лица. Лихвата на задълженията къмъ банкитѣ се намалява отъ 6·02⁰/₀ на 6⁰/₀, едно съвършено незначително измѣнение, а погашението на дълга за първата година е 1⁰/₀. По този начинъ, първата година земеделцитѣ—длъжници на банкитѣ—ще трѣбва да платятъ 6⁰/₀ лихва и 1⁰/₀ погашение, или всичко 7⁰/₀. Погашението ежегодно се увеличава и достига презъ дванадесетата година до 16·02⁰/₀,

срещу 18·78⁰/₀ по стария законъ. Лихвата по дълговетѣ къмъ частнитѣ лица сѣщо така незначително се промѣня—отъ 3·54⁰/₀ по стария законъ, на 3·50⁰/₀ по новия. Погашението презъ първата година е 2·5⁰/₀, или, длъжницитѣ трѣбва да заплатятъ общо 6⁰/₀ отъ дълга си презъ първата година. За всѣка следваща година, погашението, както и при банкитѣ, се повишава и достига презъ дванадесетата година до 14·45⁰/₀, срещу 17·55⁰/₀ по стария законъ. Дълговетѣ къмъ Народната банка, Държавната ипотекарна банка и Привилегированата земеделска банка сѣщо не попадатъ подъ действието на закона. Първото плащане трѣбва да се извърши на 15 ноемврий 1935 год., а следъ това плащанията ще ставатъ ежегодно, на 15 ноемврий.

Сждбата на този законъ не е била много различна отъ онази на първия. Още преди да бжде действително приложенъ, той е билъ пакъ промѣненъ. Презъ февруарий 1935 год. се гласува ново измѣнение на лихвитѣ по „действуващата“ наредба, които биватъ намалени отъ 6⁰/₀ на 4·5⁰/₀ и отъ 3·5⁰/₀ на 1⁰/₀.

Не изтекли дори шесть месеца отъ тази дата, и ето че последва нова промѣна. На 15 юний 1935 год. бива публикувана нова наредба, която прави известни малки измѣнения въ първата, безъ обаче да засѣга нейната сѣщностъ. Малко по-късно, презъ септемврий 1935 год., последва нова наредба за защита на земеделцитѣ, а презъ ноемврий още една, за ново допълнение и измѣнение на „действуващата“ наредба. Всичко това показва, че ако и да е била възприета идеята за подпомагане на земеделскитѣ длъжници, тя е била прокарана безъ каквото и да било проучване и безъ управляващитѣ фактори да си дадатъ смѣтка за нейнитѣ задачи и въздействие върху народното стопанство. Само така

могат да се обяснят тѣзи безкрайни лутания и промѣни въ наредбитѣ. Отъ априль 1932 год., когато бѣ прокарано първото законодателно нареждане за защита на земеделскитѣ длъжници, до септемврий 1936 год., отъ когато датира последната наредба, въ Югославия сж били издадени надъ 20 наредби, измѣнения и тълкувания на наредбитѣ. А то значи, че въ продължение на петъ години сж били издадени срѣдно по 4 наредби годишно. Следователно, изобилието на наредбитѣ е признакъ за липсата на ясенъ погледъ върху нѣщата, на една опредѣлена и твърда политика по отношение на този толкова важенъ за страната въпросъ. По тази причина, всички тѣзи наредби минаваме съвсемъ бѣгло, за да се спремъ само на последната, която е сравнително по-добре проучена и има изгледи да бѣде по-дълготрайна, поне въ сравнение съ сѣдбата на предшестващитѣ я.

Новата наредба за уреждане на земеделскитѣ дългове въ Югославия датира отъ 26 септемврий 1936 год. По начина на уреждането на задълженията, тя коренно се отличава отъ предшестващитѣ я наредби. До като всички тѣ, повече или по-малко, иматъ характеръ на единъ времененъ мораториумъ за изплащането на земеделскитѣ дългове, последната засѣга вече и самитѣ дългове, които намалява почти съ 50%. Въ сжщностъ, принципътъ за намаляване на дълговетѣ не е въведенъ за първи пѣтъ тукъ. Нѣщо подобно имаме и въ предшестващата наредба, но въ много ограниченъ мащабъ. Тамъ се срѣщатъ първитѣ заченки на този принципъ, обаче, тѣ се явяватъ по-скоро като изключение, отколкото като правило. Предпоследната наредба допуска намаление на дълга само въ единъ единственъ случай — когато последниятъ надминава половината отъ цѣлото състояние на длъжника,

и то само онази частъ отъ дълга, която надминава така опредѣлената граница. Ето защо, може спокойно да се каже, че въпрѣки това, последната наредба за първи пѣтъ въвежда принципа за намаляване на дълга. Обаче, въ отличие отъ насъ, Югославия се стреми да спаси държавата отъ загуби, като прехвърли почти цѣлата тежестъ отъ тѣзи намаления върху частното стопанство. И точно тукъ се намира една отъ най-слабитѣ страни на новия законъ, защото той, безъ специални проучвания, стовари върху плещитѣ на югославянското частно стопанство единъ товаръ, който то извънредно трудно би могло да понесе. Въ своя мемоаръ до правителството, бѣлградскитѣ банки, следъ като очертаватъ общото положение на земеделскитѣ длъжници, изтъкватъ, че опрощаването на дългове, които сж напълно обезпечени, би указало извънредно лошо влияние върху кредита въ страната, а отъ тамъ и върху цѣлото народно стопанство. Въ мемоара е била показана като максимална сума на опрощаване на дълговетѣ, която банцитѣ биха могли да понесатъ, ако правителството е решило твърдо да приложи наредбата, максимумъ 7% — 8%. Въ противенъ случай биха се засѣгнали извънредно силно самитѣ банки, а това застрашава да разруши напълно земеделския кредитъ въ страната. Обаче, това мнение на банцитѣ не е било взето подъ внимание и законътъ прокарва напълно посочения по-горе принципъ за опрощаване на дълговетѣ. При това, земеделскитѣ задължения, въ зависимостъ отъ вида на кредиторитѣ, се раздѣлятъ на нѣколко групи:

1) Дългове къмъ Югославянската народна банка. Тя е най-привилегированъ кредиторъ въ страната. Постановленията на закона не засѣгатъ нито главитѣ, нито пѣкъ лихвитѣ на дълговетѣ. Тя си запазва правото

сама да урежда всички свои кредити, дадени на земеделеца. Сумата на тези задължения, обаче, не е голѣма; тѣ възлизатъ на около 100 милиона динара.

2) Дълговетѣ къмъ Държавната ипотекарна банка. Тя нѣма привилегиитѣ на Народната банка, но все пакъ е значително запазена отъ ударитѣ на закона, защото намалението на самия дългъ при нея се явява само като изключение. Засѣгната е главно въ лихвата, която се намалява на 4.5%, и въ срока на изплащането, продълженъ на 32 години. Намаляването на дълга е предвидено само въ единъ единственъ случай—когато общиятъ дългъ, заедно съ лихвитѣ, надминава 50% отъ цѣлото имущество на длъжника. Това важи, обаче, само за онѣзи дългове, които сж сключени преди 20 априлъ 1932 год. Държавната ипотекарна банка има около 130 милиона динара таква задължения, общата загуба отъ които ще надмине 10 милиона.

3) Дългове къмъ Привилегированата земеделска банка. Тѣ сж още по-силно засѣгнати, макаръ и намалението на главитѣ да не е така голѣмо, както при частнитѣ банки. Намалението тукъ обхваща вече всички земеделски задължения, но стига само до 25%. Срокътъ за изплащането е продълженъ на 15 години, а лихвитѣ сж намалени на 5%.

4) Дългове къмъ осигурителнитѣ дружества, разнитѣ градски и общински каси, а така сжщо и къмъ общественитѣ фондове, културни и просвѣтни организации. Тѣ не подлежатъ на намаление. Изплащатъ се съ 3% лихва, въ продължение на 16 и половина години.

5) Дългове къмъ частни лица. Тукъ сж предвидени нѣколко случая:

а) Еългове, които произлизатъ отъ купени на кредитъ стоки отъ търговци или пѣкъ занаятчи. Намаления, при този видъ задължения, не се

правятъ, но не се плащатъ и лихви. Изплащането имъ става въ продължение на 12 години, съ равни годишни погашения;

б) Дългове, произлѣзли възь основа на други частно-правни причини. Тукъ вече имаме както лихви, така и намаляване на дълга до 50%, та дори и повече. Тази граница тукъ е лабилна и зависи отъ доказателствата, които кредиторътъ или дебиторътъ биха могли да представятъ предъ сжда. Така на примѣръ, ако дебиторътъ успѣе да докаже, че до 20 априлъ 1932 год. е билъ принуждаванъ да плаща високи, незаконни лихви, то сждътъ може да постанови опрощаването и на много по-голѣма частъ отъ половината на дълга, безъ обаче въ закона да е предвидена максималната граница, до която може да стигне той. Следователно, сждътъ има свобода на действие и право да преценява самъ, до каква степенъ трѣбва да бжде облекченъ даденъ длъжникъ. Като основание за по-голѣмо намаление отъ 50% на дълга, може да послужи доказателството на длъжника, че той не е въ състояние да плати дори и половината отъ дълга си. Сжщевременно, кредиторътъ има право да даде контрадоказателства и възь основа на тѣхъ да иска едно много по-малко намаление отъ 50%;

в) Дългове, които сж се появили отъ незаплатенъ работнически или пѣкъ занаятчийски трудъ. Тѣ се третиратъ малко по-благоклонно; не се намаляватъ, но лихвата по тѣхъ постепенно се намалява и отъ 1 декемврий 1936 год. съвсемъ изчезва. Следователно, тѣ се превръщатъ, сжщо така, въ дългосрочни безлихвени дългове;

г) Дългове къмъ бедни кредитори не се засѣгатъ отъ настоящия законъ. Като бедни кредитори законодателятъ опредѣля онѣзи лица, чието имущество, общо взето, е по-малко отъ това на длъжника. Следователно,

бедността тукъ е много относителна и отваря широко поле за нееднаквото третиране както на кредиторитѣ, така и на дебиторитѣ.

б) Най-после, оставатъ дълговетѣ къмъ частнитѣ банки. Тѣ сж раздѣлени на три категории:

а) Дългове, които не надминаватъ 25,000 динара—намалаватъ се до 50% и се изплащатъ въ продължение на 16 и половина години, при 4.5% годишна лихва;

б) Дългове отъ 25,000 до 250,000 динара. Намалаватъ се въ зависимостъ отъ материалното положение на засѣгнатитѣ лица, по преценка на съответния сждъ. При това, намалението на дълга въ този случай не може да надмине 30%. Сроковетѣ за изплащането на лихвата сж сжитѣ, както при първата точка;

в) Дългове отъ 250,000 до 500,000 динара. Намалаватъ се сщо въ зависимостъ отъ имотното състояние на засѣгнатитѣ лица, но съ тази разлика, че намалението може да достигне до 50%. Останалитѣ условия сж сжитѣ, както и по-горе.

Наредбата дава вече дефиниция на понятието „земедѣлецъ“, а така сщо и на дълговетѣ, които попадатъ подъ разпореджанията ѝ. Споредъ нея, земедѣлецъ е всѣко лице, което обработва земята самъ, или заедно съ членоветѣ на семейството си, и има тази си дейностъ като главенъ източникъ на своитѣ доходи. Тукъ, обаче, се прави сщо разлика между отдѣлнитѣ земедѣлци. Дадено лице може да отговаря напълно на горнитѣ условия, и все пакъ да нѣма право да се възползува отъ облекченията по последната наредба. Това зависи не отъ степенята на неговата задлъжнѣлостъ, а отъ величината на собствената му земя. Наредбата обхваща само така нареченитѣ дребни и срѣдни земедѣлски стопани, но не и едритѣ, като за такива се смѣтатъ всички лица, които иматъ надъ 500

декара земи, а така сщо и всички задруги (земедѣлската задруга, която въ България е почти съвършено изчезнала, се е запазила още въ нѣкои области на нашата съседка), които земи сж надъ 1,000 декара. Лица, които обработватъ чужди земи, не се признаватъ се земедѣлци. Съ облекчение се ползува земедѣлецътъ не само по своитѣ прѣки задължения, но и по тѣзи, които има по поржителство на други лица.

Сщо така, не всички дългове се обхващатъ отъ новата наредба, дори и длъжникътъ да отговаря на всички изискуеми се отъ нея условия. Изключени сж най-дребнитѣ задължения, т. е. всички дългове до 250 динара, а за дългове до 500 динара се дава една единствена разсрочка, да се изплатятъ на два пѣти, въ срокъ отъ една година. По-нататъкъ, не се ползуватъ съ облекчение и длъжницитѣ-земедѣлци по дългове, направени срещу залогъ на движими вещи, за издрѣжка или пъкъ произходящи отъ наследство. Най-после, не се ползуватъ съ облекчение и онѣзи земедѣлци, които задължения надминаватъ 500,000 динара. При дълговетѣ, произлѣзли отъ наследство, по изключение се допуска намаление, ако длъжникътъ успѣе да докаже, че имотътъ, поради който се е появилъ дългътъ, се е обезценилъ съ повече отъ 25%. Но дори и въ този случай, намалението не може да надмине 50%. Не подлежатъ на никакво намаление, нито пъкъ на отсрочка, задълженията къмъ държавата, произтичащи отъ данъци, такси и други подобни тегоби.

За земедѣлци и земедѣлски задруги, чийто имотъ надминава установения въ настоящата наредба максимумъ, т. е. 500 декара за отдѣлнитѣ земедѣлци и 1000 декара за задругитѣ, е въмъкната специална алинея, която предвижда известна разсрочка на задълженията имъ. Раз-

срочката имъ се дава независимо отъ величината на дълга, следователно и за дългове надъ 500,000 динара. Мъродавното тукъ е, колко динара дългъ се пада на единъ декаръ земя и въ зависимостъ отъ това е дадена и самата разсрочка. Дългове, по-малки отъ 50 динара на декаръ, не се разсрочватъ; отъ 50 до 300 динара ще се изплащатъ въ срокъ отъ 10 години, а отъ 300 динара нагоре—въ срокъ отъ 15 години, при лихва 4.50%.

При установяването размѣра на даденъ дългъ се взема основната сума на дълга, къмъ която се прибавятъ договорнитъ и неплатени лихви до 20 априлъ 1932 год., ако тѣ не сж по-високи отъ законнитъ (въ противенъ случай изчислението става по последнитъ), следъ това се прибавятъ лихвитъ до влизането въ сила на последната наредба, изчислени съгласно разпоредбитъ на първитъ наредби, и по такъвъ начинъ се получава общата сума на дълга, съгласно новата наредба. Ако дебиторътъ е платилъ за определеното време по-високи лихви отъ така установенитъ, той добива право да иска приспадането отъ дълга на всичко, което е платилъ въ повече.

Всички земеделски задължения къмъ банцитъ и кредитнитъ кооперации се централизиратъ при Привилегированата земеделска банка, която поема изцѣло службата по тѣхъ. По този начинъ, отъ влизането на новата наредба въ сила, земеделцитъ преставатъ да бждатъ длъжници къмъ частнитъ кредитни институти и ставатъ такива къмъ Привилегированата земеделска банка. Отъ намаляването, което се прави, 25% отива изцѣло въ тежестъ на частнитъ банки. Последнитъ сж длъжни да покрятъ тѣзи загуби отъ своитъ резерви, а ако се окажатъ недостатъчни, то тогава сж длъжни да взематъ 50% отъ капитала си за сжщата

цель. Окажатъ ли се, обаче, и тѣзи суми недостатъчни, то чакъ тогава се намѣсва държавата и взема върхнина за своя смѣтка. Земеделската банка удобрява на частнитъ банки и кооперации 50% отъ земеделскитъ дългове къмъ тѣхъ, по текуща смѣтка; 25%, както изтъкнахъ по-горе, оставатъ въ тежестъ на банцитъ и за последнитъ 25% земеделската банка се задължава да имъ издаде специални облигации, които ще се погасяватъ ежегодно, въ продължение на 20 години, и ще носятъ 3% лихви. Държавата поема гаранцията за заплащането на така установения дългъ, като за целта се задължава да отдѣля ежегодно суми отъ бюджета си, за подхранване на специалната смѣтка по земеделскитъ дългове при Привилегированата земеделска банка. Вземанията на банцитъ по новооткрититъ имъ текущи смѣтки при земеделската банка биха могли да се уредятъ, обаче не съ пари, а съ специални бонове, които банката издава на частнитъ кредитни институти. За да не се предизвика едно пълно замръзване на кредититъ, тѣзи бонове могатъ да се ломбардиратъ, а така сжщо и да служатъ на земеделцитъ, при изплащане на задълженията имъ къмъ Земеделската банка.

Отъ очертанитъ до тукъ общи положения изпъква, колко обширна материя се стреми да обхване законодателятъ съ последната наредба. Създадена следъ нѣколко годишни опити въ това направление, тя би трѣбвало да представлява нѣщо основно проучено и напълно завършено. Обаче, въ доста пунктове има значителни технически недостатъци, които сж били предметъ на оживени, а въ нѣкой случай и на доста остри критики. Голѣмата диференциация, която е прокарана въ нея, както по отношение на дълговетъ, така и на дебиторитъ и кредиторитъ, е събудила

голъми недоволства въ страната. Наистина, чрез нея сж се стремили да прокаратъ известни социално-политически принципи, но понеже тежестта, въ по-голъмата си частъ, пада върху частнитъ лица и институти, нѣщо, което е неправилно отъ правна гледна точка, то, много естествено, че ще има доста недоволства. Освенъ това, изтъкнатитъ по-горе съображения сж затъмнили до известна степенъ и истинската целъ на закона; фактътъ, че едритъ земеделци, които въ доста случаи сж най-силно задълженитъ, се изключватъ отъ облагитъ, показва, че законътъ носи повече социални елементи, отколкото стопански. Защото, ако единъ земеделецъ съ 100 декара земя има задължения отъ 50,000 динара, или 500 динара на декаръ, той се смѣта за презадълженъ и получава намаление на дълга си; а ако има 1,000 декара земя и 1 милионъ динара, задължения, или по 1,000 динара на декаръ, то той не се смѣта за презадълженъ и не получава облекчения. Много естествено, че както отъ частно-правна, така и отъ частно-стопанска гледна точка, това е несправедливо. Не по-справедливо е дѣлението на кредиторитъ на категории, като едни отъ тѣхъ получаватъ известни облекчения, а други — частнитъ лица, трѣбва да понасятъ сами цѣлата тежестъ, произлизаща отъ даденитъ облекчения на тѣхнитъ дебитори. По този начинъ, недоволство има както въ срѣдата на длъжниците, така и на кредиторитъ. Отъ друга страна, това оказва много лошо влияние върху цѣлата кредитна система на Югославия. Споредъ даннитъ на Народната банка, сумата на земеделскитъ дългове при банката е крѣгло 1,700 милиона динара, а при кредитнитъ кооперации около 2,100 милиона. Следователно, общо кредитнитъ институти въ Югославия иматъ 3,800 милиона динара земеделски кредити, отъ които около 30% —

50%, или 1,500 — 2,000 милиона динара, ще бждатъ опростени. Явно е вече, какъвъ ударъ е това за кредитното дѣло въ страната. Това изпъква още повече, когато се съпостави сумата на тѣзи опрощавания, съ блокиранитъ влогове при сѣщитъ банки. Съгласно сведенията на Народната банка, тѣзи влогове възлизатъ на около 4,500 милиона динара, а това значи, че казанитъ опрощавания достигатъ около 35 — 40% отъ влоговетъ. При това, би трѣбвало да се взематъ подъ внимание и загубитъ, които ще понесатъ частнитъ лица и които възлизатъ сжщо така на доста значителни суми. По този начинъ, новата наредба, безъ да даде каквото и да било задоволство на засѣгнатитъ страни, усложнява и затруднява и безъ това не много доброто положение на кредитнитъ институти въ страната, като срещу доста проблематичнитъ изгоди за земеделцитъ-длъжници, създава значителни затруднения на кредитното дѣло въ страната. И действително, това не закѣснѣ да прояви своето въздействие, чрезъ замръзването на кредита и дълбока криза и разстройство въ цѣлото банково дѣло на нашата съседка.

3) Турция. Въ Турция, въпросътъ за земеделскитъ задължения никога не е добивалъ онази актуелностъ, която наблюдаваме въ другитъ балкански страни. Вѣрно е, че и Турция, като земеделска страна, би трѣбвало да има доста задължнѣло земеделско население, но особенитъ условия, въ които се развива тя, вѣроятно не благоприятствуватъ за нѣкакво по-широко разпространение на земеделскитъ кредити, а още по-малко пъкъ за тѣхното законно урегулиране и реорганизиране.

По тази причина, въ Турция едва на 27 май 1937 год. се появи единъ законъ, който засѣга материята за земеделскитъ задължения въ стра-

ната. За жалост, ние не разполагаме със абсолютно никакви данни за тѣхния размѣръ, защото, по всичко личи, че този въпросъ, като единъ първостепененъ въпросъ за турското земедѣлие, не е подиганъ и затова не сж събирани и съответнитѣ данни. Публикуваниятъ законъ за земедѣлскитѣ задължения обхваща само дълговетѣ на опредѣлени категории селени, и то изключително къмъ държавата. За уреждане на частнитѣ задължения не става дори и дума. Освенъ това, и облекченията, които законътъ дава, не сж особено голѣми. За нѣкакво намаление на дълговетѣ не може дори и дума да става. Нѣщо повече дори, предвиждатъ се много по-строги санкции къмъ неизправнитѣ длъжници, отколкото при която и да било държава. Не става въпросъ сжщо така и за намаление на лихвитѣ, а се опрощаватъ само междувременно настѣпилитѣ лихви, и то при изричното условие, че тѣ още не сж заплатени. Ако, обаче, лихвитѣ сж платени, то длъжникътъ нѣма право да иска тѣхното приспадане отъ неговия дългъ. Това е едно крайно нелогично постановление, защото то, по единъ своеобразенъ начинъ, чрезъ задържане на лихвитѣ, глобява изправнитѣ длъжници заради това, че тѣ редовно сж се грижили за уреждането на своитѣ задължения, а дава възнаграждение на нередовнитѣ.

Законътъ обхваща всички суми, които турскитѣ земедѣлци дължатъ на държавата, независимо отъ това, дали тѣ сж ги голучили подъ формата на пари, на добитъкъ, на семена, или пъкъ на земедѣлски инвентаръ. Въ закона е прокарано и условието, че тѣзи селени или трѣбва да сж живѣли въ заетитѣ области, или пъкъ не по своя вина да сж изпаднали въ затруднение. Засѣгатъ се само онѣзи кредити, които сж били раздадени презъ периода 1921/25 година. Предвижда се само една отсрочка при

тѣхното изплащане. Новиятъ срокъ за пълното погасяване на тѣзи заеми е 15 години, като погашенията започватъ отъ 1 октомврий 1937 год. и се извършватъ чрезъ равни годишни вноски. Оригинално въ закона е това, че както изтъкнахъ, се предвиждатъ извънредно строги санкции за неизправнитѣ длъжници. При ненавременното плащане лихвитѣ ставатъ веднага изискуеми, а събирането на дълга ще става съгласно закона за събиране на държавнитѣ вземания.

Ясно е, следователно, че въ горния законъ не става дума за нѣкакво общо уреждане на земедѣлскитѣ задължения въ Турция, а само за даване отсрочка по нѣкои опредѣлени задължения на селянитѣ къмъ държавата.

4. Румѣния. Румѣния пристѣпва сравнително късно къмъ облекчение на длъжниците, но за смѣтка на това е успѣла, въ нѣкои отношения, да извлече известна поука отъ опититѣ на другитѣ страни. Обаче, румѣнскиятъ законъ има голѣмия недостатъкъ, че за разлика отъ законитѣ въ другитѣ страни, е напълно едностранчивъ—носи пълно задоволяване, но само на длъжниците.

Законътъ за конвертиране на земедѣлскитѣ и градски дългове е създаденъ презъ 1935 год. Презъ 1936 год. той е претърпѣлъ две видоизмѣнения. Неговитѣ основни постановления въ сегашния му видъ сж следнитѣ:

Законътъ засѣга еднакво всички видове задължения, но дава сравнително най-голѣми облекчения на земедѣлцитѣ. Произходътъ и видътъ на задълженията не сж отъ значение. Той обхваща еднакво както обикновенитѣ задължения, така и личнитѣ, а сжщо така и ипотечнитѣ. При тона, процедурата за уреждането на задълженията е извънредно опростена. Тукъ нѣма никакви документи, комиси-

сии, доказателства. Принципът на индивидуалнитѣ облекчения, който у насъ и въ Югославия създаде такава огромна писмена и доказателствена работа, а сѣщо така и множество недоволства, въ румжнския законъ е напълно непознатъ. Тамъ всичко е унифицирано. Щомъ даденъ човѣкъ има задължения, то той има право на облекчение, и то на общо основание. За тази целъ, достатъчно е длъжникътъ-земедѣлецъ да подаде една декларация до Окржния сждъ, въ която изброява точно какви суми и на кого дължи. Сждътъ, по служебенъ редъ, препраща тѣзи сведения до засѣгнатитѣ лица (кредиторитѣ) и съ това въпросътъ се урежда. Длъжникътъ вече получава съответнитѣ облекчения и може да започне изплащането на задълженията. Положението се малко усложнява, ако поканенитѣ отъ длъжника суми не отговарятъ на действителността. Въ такъвъ случай, ощетениятъ кредиторъ има право да представи нужнитѣ доказателства и да поиска по сждебенъ редъ точното установяване на дълга. Следователно, тукъ тежестта се прехвърля отъ дебитора къмъ кредитора. Докато дебиторътъ, по силата на закона, почти автоматически получава своитѣ облекчения, кредиторътъ, при несходство, е длъженъ да води процеси и да се грижи за доказателствата. Сѣщо така, голѣми права сѣ дадени на длъжниците и при самото изплащане на новоустановения дългъ. Действително, сждътъ установява както новия размѣръ на дълга, така и датитѣ, на които трѣбва да се правятъ погашенията, но той не налага никакви ангажименти за правилното изплащане на дълга. Тѣзи дати сѣ 15 мартъ и 15 септемврий. Никакви гаранции не се изискватъ отъ длъжницитѣ за точното извършване на погашенията. Нѣщо повече дори, при неизплащане кредиторътъ има право, по обикно-

вения сждебенъ редъ, да дири своитѣ права, но не вече за цѣлия дългъ, а само за невнесенитѣ погашения. Това дава извънредно голѣми преимущества на длъжницитѣ. Може дори да се каже, че това е една голѣма, изключителна привилегия на длъжницитѣ, защото имъ дава право, независимо отъ полученитѣ намаления на дълга, да могатъ да преустановятъ дори напълно плащанията, безъ кредиторътъ да бжде въ състояние да поиска налагането на нѣкакви санкции върху тѣхъ. Въ сжщностъ, кредиторътъ, както вече изтъкнахме, може да дири своитѣ права, но по обикновената сждебна процедура, и то само за неплатеното погашение. А това значи, че при голѣмата отсрочка, която се дава (изплащанията ставатъ обикновено въ течение на 17 години или съ 34 редовни погашения), погашенията ще бждатъ малки, а често пжти дори толкова малки, че не могатъ да покриятъ разносцитѣ по воденето на процеса. По тази причина, днесъ грамадната маса отъ селянитѣ фактически не плаща своитѣ задължения, а кредиторитѣ не водятъ процеси срещу тѣхъ. И така, законътъ за облекчение на длъжницитѣ негласно се превръща въ единъ дългосроченъ мораториумъ за всички земеделски задължения въ страната. Дали това е, обаче, полезно за самитѣ длъжници, е голѣмъ въпросъ, защото преустановили по такъвъ начинъ плащанията си, тѣ вече трудно биха могли да намѣрятъ нѣкъде дори и най-малкия кредитъ. Следователно, румжнскиятъ законъ действително дава номинално едно привилегировано положение на длъжницитѣ, по отношение на тѣхнитѣ стари задължения, но по отношение на нуждитѣ имъ отъ нови кредити ги поставя напълно въ безизходно положение, ако не ги прави дори лесна плячка на алчни лихвари.

Длъжникътъ, при опредѣлянето

на неговите задължения, има право на изборъ между дветъ основни, предвидени въ закона положения, а именно:

1) Да получи едно намаление на дълга си отъ 70%, но при задължение да го изплати окончателно въ срокъ отъ 2 години. Обикновено тази точка не се използвава. Тя носи, действително, грамадно намаление на дълга, но налага и голъми погашения, които, поради своя значителенъ размеръ, не могатъ вече така свободно и безнаказано да не се изплащатъ.

2) Да получи намаление на дълга си отъ 50% и да го изплаща въ продължение на 17 години, чрезъ равни 6-месечни погашения. Това е най-предпочитаното облекчение, защото, както вече видяхме, то дава възможностъ на длъжниците, както да получатъ намаление на дълговете си, така и да не изплащатъ нищо.

Сумата на всъки дългъ се определя, като къмъ главитъ се прибавятъ законнитъ лихви и сдебнитъ

разноски. Нѣкакви специални намалявания на лихвата не се предвиждатъ.

По-специални сж постановленията относно градскитъ задължения. Тамъ вече, такива голъми срокове нѣма. Тъ се изплащатъ въ срокъ отъ 5 години, сжщо така съ равни 6-месечни вноски.

Интересно е, че загубата, която, както видяхме, е значителна, се разпредѣля неравномѣрно между кредиторитъ, докато банцитъ, вѣроятно поради крайно лошото имъ финансово положение, въ което ги доведе кризата, сж освободени посрѣдствомъ намѣсата на Румънската народна банка, която поема цѣлия имъ портфейлъ по номинална сума. Отъ голъмитъ загуби, частнитъ кредитори сж принудени да понесатъ всичко върху себе си. Може би това да е направено съ огледъ на лихварството, което се шири въ нашата съседка, но то едва ли би помогнало нѣщо за стабилизирането на кредитното дѣло въ страната.

С. С.

КНИГОПИСЪ

Списание на Българското Икономическо Дружество. Год. XXXVIII, кн. 1 — 1939 г. Ред. Н. Стояновъ. О. А. Андерсонъ — Финансовото кржгообръщение въ България, съ огледъ на структурнитъ особености на българското народно стопанство;

Петъръ Дойновъ — Земедѣлско производство презъ 1939 година.

Списание на заклет. експертъ-счетоводители въ България. Год. VIII, брой 1: Ал. Миновъ — Сдебнитъ експертизи и чл. 5 отъ Закона за Института; Хр. Бакърджиевъ — Изъ сдебната експертна практика.

Кн. 2 и 3: Койст. В. Мишияковъ — По възнаграждението за сдебнитъ експертизи; Ат. Желъзковъ — Облагането на банцитъ съ данъкъ.

Проф. Г. Йонковъ — учредителнитъ разности въ встъпителния баланс на А. Д.

Списание на сѣюза на народнитъ кооперативни банки. Год. VIII, кн. 1—2, 1939 год.: Радн Василевъ — Политически и стопански перспективи;

Янко Йордановъ — Производство и кредитъ; П. Алексиевъ — Участие на кредитнитъ кооперации въ образуването на национални капитали и кредитиране на народното стопанство.

Икономически известия — месечно списание на Варнен. търг.-индустр. камара. год. X, брой 1.

Международната организация на труда. (1919—1938). Проф. Ил. Януловъ.

Известия на Българския институтъ за норми, кн. 1 — февруарий 1939 год. Ред. Проф. Б. Илиевъ и инж. Г. Наумовъ: Вел. В. Пѣевъ — Рационализация и стандардизация;

Д-ръ Г. Каназирски — Норми за българската експортна търговия.

Философски прегледъ — год. XI, януарий и февруарий, кн. 1:

Д-ръ Кирилъ Чолзковъ — Десетгодишното културно дѣло на „Философски прегледъ“; Н. Мавродиновъ — Личности и характери. Социологични причини за тяхната осѣдница у насъ следъ Освобождението.

Известия на българското дружество за социален напредък. Ред. Проф. Ил. Янулов — год. V. кн. 1—2, март 1939 година.

Славянска беседа — Год. III. 1939 г. София, кн. 1 и 5. Двумесечно списание за култура и общественост — издание на Дружество „Славянска беседа“.

Отецъ Павсий — год. XII. кн. 1—2.

Тютюновъ прегледъ — Месечно списание за повдигане българското тютюнопроизводство — год. VIII. — 1939 год. януарий, книжка 1.

Стопански проблеми — списание за икономика, социална политика, кооперативно дѣло. Ред. Д-ръ Пр. Кирановъ, год. IV. 1939, книжка 1 и 2.

Трудове на статистическия институтъ за стопански проучвания при Софийския държавенъ университетъ. 1938 — № 2—3.

Проф. Д-ръ Ив. Стефановъ — Външната търговия на България следъ войнитъ;

Н. К. — Добитъкътъ на България, споредъ преброяването 1926 и 1934 год.;

Павелъ П. Егоровъ — Опитъ за установяване пазарността на българското земеделско стопанство.

Бюлетинъ на българската земеделска банка — год. VI. 1938. Септемврий, ноемврий и декемврий — София.

Индустриаленъ прегледъ — органъ на съюза на българските индустриалци, год. X, януарий 1939, брой 1 и 3.

Икономически прегледъ — органъ на Русенската търг.-индустр. камара — год. XVI, Русе 1 февруарий 1939 г. — брой 2—3 и 1 мартъ — брой 4—5 и 6.

Народно стопанство — популярно икономическо списание — ред. Д-ръ Ив. Златаровъ, год. XXXV, януарий 1939 година, книжка 1—2 и 3.

Земледѣлие — Списание на Българското земеделско дружество. Ред. Н. Платикановъ, год. XLIII, кн. 2.

Б. И. А. — Списание на съюза на българските инженери и архитекти, год. XXXIX, брой 1, 2, 3 и 4.

Кооперативна пробуда — издание на Съюза на народните кооперативни банки, год. IV., януарий 1939 год., кн. 1.

Ekonomist — Zagreb, януарий и февруарий, кн. 1 и 2.

Mjesecnik za savremena ekonomika i socijalna pitanja.

Бразда — седмично списание за обществена култура и стопански въпроси. Ред. Хр. Стойковъ, год. IV. 1939 г., кн. 2—10.

Морски прегледъ — год. V., Варна, 1 февруарий 1939 год., брой 106.

Завети — год. V., кн. 10. Ред. Мирославъ Миневъ. Илюстровано списание за наука, изкуство и общественъ животъ.

„Български туристъ“ — органъ на Българския туристически съюзъ, София, год. XXXI, кн. 1.

Борба съ сумата въ България — рефератъ, четенъ по покана на Дружеството на агрономитъ въ България, на 18 ноемврий 1938 г. Проф. Ив. Т. Странски.

Застрахователенъ прегледъ — двуседмично популярно списание, год. I — 5 мартъ 1939 г., брой 1.

Информационни икономически известия на Варн. търг.-инд. камара год. X, брой 1, 2 и 3.

Просвѣтно единство — седмиченъ в-къ, органъ на просвѣтния съюзъ, 13 февруарий 1939 г., брой 20 (168) год. V.

в. Провинциаленъ възходъ — илюстриранъ двуседмичникъ за просвѣта, общественъ животъ, селско стопанство и книжнина. В. Търново, 16 мартъ 1939 год., брой 56 — год. II.

в. Стопанска просвѣта — отъ 16 мартъ 1939 год., брой 56 — год. III.

Народенъ кооперативенъ листъ — органъ на коопер. централа „Напредъ“. Год. XVI, февруарий 1939 г. брой 1, 2, 3, 4.

в. Кооперативно знаме — двуседмиченъ независимъ кооперативенъ вестникъ. Год. VII, брой 8, 9, 10, 11, 12.

Тютюнопроизводителъ — двуседмиченъ тютюнопроизводителски вестникъ. Год. VI, брой 2, 3, 4, 5.

Академически гласъ — Органъ на Д-вото на завършилтъ свободния университетъ. Год. VII, брой 68, 69 и 70.

La Parole Bulgare — Hebdomadaire politique, economique et litteraire. Troisième année: № 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573 et quatrième année: № 574, 575, 576.

Българска народна банка

Основана въ 1879 година

КАПИТАЛЪ 500,000,000 ЛЕВА

РЕЗЕРВИ 1,251,278,000 ЛЕВА

Централно управление София

КЛО'НОВЕ:

София, Бургасъ, Варна, Видинъ, Габрово, Дупница, Кюстендилъ, Пловдивъ, Плѣвенъ, Русе, Свищовъ, Ломъ, Сливенъ, Стара-Загора, Пазарджикъ, Търново, Хасково, Шуменъ, Ямболъ, Казанлъкъ, Асеновградъ и Враца.

АГЕНТУРИ:

Червенъ-Брѣгъ, Г.-Орѣховица, Г.-Джумая, Карнобатъ, Ловечъ, Нова-Загора, Орѣхово, Попово, Провадия, Разградъ, Самоковъ, Севлиево, Фердинандъ, Червенъ-Брѣгъ, Чирпанъ, Айтосъ, Бѣла-Слатина, Берковица, Борисовградъ, Ботевградъ, Дръново, Карлово, Левски, Луковитъ, Мездра, Неврокопъ, Никополъ, Павликени, Перникъ, Пещера, Петричъ, Радомиръ, Свиленградъ, Сливница, Стражица, Тръвна, Троянъ, Търговище, Харманли, Ардино, Бѣла, Бѣлоградчикъ, Брѣзникъ, Брѣзово, Дѣвинъ, Елена, Елхово, Златоградъ, Ивайловградъ, Исперихъ, Ихтиманъ, Кнежа, Котелъ, Крумовградъ, Кула, Лжджене, Малко-Търново, Момчилградъ, Нови-Пазаръ, Новоселци, Омортагъ, Панагюрище, Пирдопъ, Поморие, Преславъ, Разлогъ, Свети-Врачъ, Симеоновградъ, Смолянъ, Сръдецъ, Тетевенъ, Тополовградъ, Тръмбешъ, Трънъ, Кубратъ.

БЪЛГАРСКА ЗЕМЕДЪЛСКА И КООПЕРАТИВНА БАНКА

НАРОДНО УЧРЕЖДЕНИЕ ЗА ОБСЛУЖВАНЕ СЪ КРЕДИТЪ БЪЛГАРСКОТО СТОПАНСТВО И КООПЕРАЦИИ

Основано въ 1864 г. Преустроено въ 1879, 1904 и 1934 г.

Основният капиталъ и запасни фондове за 31 дек. 1935 г.

1,150,000,000 лева. Капиталътъ е неограниченъ

Въ края на всѣка операционна година къмъ собственитѣ банкови срдѣства се прибавя и цѣлата чиста печалба.

ОБСЛУЖВА СЪ КРЕДИТЪ

Земедѣлскитѣ стопанства, земедѣлскитѣ кредитни и кооперативни потрѣбителни сдружения, тѣхнитѣ съюзи и воднитѣ синдикати; занаятчийскитѣ и занаятчийскитѣ кооперации; популярнитѣ банки и тѣхнитѣ съюзи

ДОСТАВЯ:

Земедѣлски орждия и машини, подобрани семена за посѣвъ на зърнени храни и фуражъ, меденъ сулфатъ (синъ камъкъ) за прѣскане и предпазване лозята и овошнитѣ градини отъ болести и за защита отъ паразити; купува бакъръ, дървенъ материалъ, смазочни и горивни материали, занаятчийски материали и пр.

ПРИТЕЖАВА:

16 антрепозитни складове за пашкули съ пашкулосушилни въ главнитѣ бубоотгледни и производителни села и градове, 8 модерни винарски изби.

НАДЗИРАВА:

Кооперативното розоварене и посрѣднички за продажбата и износа на розовото масло.

ПОСРѢДНИЧИ:

За продажба и износъ за чужбина на земедѣлски произведения, събрани отъ кооперативнитѣ сдружения: тютюнъ, пашкули, розово масло, прѣсни сухи и консервирани плодове, зърнени храни и фуражъ, машини, сахтиянъ, килими и др.

ЗАСТРАХОВА:

Земедѣлскитѣ култури срещу градушка и други природни стихии; добитъкъ срещу смъртъ и злополука; държавнитѣ и обществени имоти срещу пожаръ и вършачко-притежателитѣ срещу гражданска отговорност

ИЗВЪРШВА:

Всички банкови операции, приема спестовни влогове, срочни и безсрочни, при най-износни условия

Седалище и управление въ София:

100 клона и 48 агенции, въ всички производителни земедѣлски градове и села. 250 популярни банки въ цѣлата страна, които извършватъ влогово-акредитивна служба. Постоянна кооперативна изложба въ София — произведения на занаятчийски производителни кооперации и на занаятчий, членуващи при популярни банки, и подвижна занаятчийска изложба въ всички по-голѣми центрове въ Царството

СЪЮЗЪ
на
ПОПУЛЯРНИТЕ БАНКИ

Централна Банка на популярните банки
София, ул. Раковски 116 Телеф. № № 2 19-65; 2-19-66; 2-19-67

Обединява 206 популярни банки въ всички
градове и по-голъми села въ Царството, съ
120,000 индивидуални членове-кооператори

Собствени срѣдства на Съюза	59,000,000	лв.
Влогове отъ частни лица	217,000,000	"
Влогове на популярни банки	306,000,000	"
Пласментъ въ кредитъ	374,000,000	"
Имущество и резерви	235,000,000	"
Собствени срѣдства на съюзенигъ 206 поп. банки	527,000,000	"
Влогове	1,427,000,000	"
Други срѣдства	446,000,000	"
Всичко	2,400,000,000	"
Пласментъ въ кредитъ	1,600,000,000	"
Пласментъ въ стопанска дейность	153,000,000	"
Разполагаеми срѣдства и др. пласменти	647,000,000	"
Всичко	2,400,000,000	лв.

Съюзътъ и членуващитъ при него популярни банки
извършватъ: преводна, инкасова, гаранционна,
информационна и банково-чекова служба

СЪЮЗНИ ИЗДАНИЯ:

„Списание на Съюза на попу-
лярнитъ банки“ и илюстрирано
спис. „Кооперативна просвѣта“

С Ъ Ю З Ъ
на
НАРОДНИТЪ КООПЕРАТИВНИ БАНКИ
СОФИЯ

ул. Гурко № 3

Телефони № № 2-51-53 и 2-51-57

КРЕДИТНА ЦЕНТРАЛА
обединяваща 63 народни коопера-
тивни (популярни) банки

ЧЛЕНОВЕ - КООПЕРАТОРИ 70,000

Собствени срѣдства	410,000,000
Влогове	950,000,000
Пласменти	1,100,000,000
Наличностъ и излишъци	290,000,000

ИЗВЪРШВА ВСИЧКИ ВИДОВЕ
БАНКОВИ ОПЕРАЦИИ

ПРИЕМА ВЛОГОВЕ

Пощенска Спестовна Каса

Основана въ 1896 год. подъ гаранция на държавата

Централно управление въ
София, ул. Московска № 19.

I. СПЕСТОВНА СЛУЖБА

Вложители 640.000 лица

Събрани влогове 3.050.000.000 лева

II. ЧЕКОВА СЛУЖБА

Смѣткопритежатели надъ 4.500

Авоари по смѣтките 75.000.000 лв.

ОБОРОТЪ ПРЕЗЪ 1938 ГОД.:

2.500.000 операции за 10 милиарда лв.

Касова служба при централното
управление въ София и при всички
телеграфо-пощенски станции
въ страната.

ОБЩЪ СЪЮЗЪ

на

Българските земеделски кооперации

Презъ 1937 година е изнесълъ
на външния пазаръ:

1.039 вагони плодове и зеленчуци за 30.000.000 лв.;
43.000.000 бройки яйца за 52.000.000 лв.
събралъ на вътрешния пазаръ и изнесълъ въ чужбина
205.000.000 кгр. зърнени храни, слън-
чогледъ и др. за 650.000.000 лв.
93 кгр. розово масло за 2.790.000 лв.;
4.500 кгр. ментово масло за 2.340.000 лв.;
млѣчни и животински произведения 32.000.000 лв.;

Презъ сѣщото време

Общиятъ съюзъ е доставилъ и пласиралъ
въ страната:

колониални стоки за 60.000.000 лв.;
машини и резервни части за 19.000.000 лв.;
петролъ и петролни деривати за 84.772.000 лв.;
и книжни материали за 2.000.000 лв.

Презъ изтеклата година Общиятъ
съюзъ е отбелязалъ значителни
успѣхи и въ своята организационна
и културно-просвѣтна дѣйность.

Днесъ той обединява 38 районни
съюзи и синдикати, съ 1500 земе-
дѣлско-стопански кооперации, въ
които членуватъ надъ 200,000
земеделски стопани.

БРАТЯ ТЕНЕВИ а. д.

ИНДУСТРИЯ — ТЪРГОВИЯ

ВАРНА

телефонъ № 22-09

ТЕХНИЧЕСКО БЮРО

СТАНКО КАЛЧЕВЪ

ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО

**и складъ на радиоапарати,
електрически, инсталационни**

и др. материали

ВАРНА

ТЕЛЕФОНИ: { Магазинъ № 27-14
 { Салонъ № 27-30

ДЪРЖАВНИ МИНИ

КАМЕНОВЪЖЛЕНИ МИНИ

ПЕРНИКЪ

БОБОВЪ ДОЛЪ

МАРИЦА

ПРОИЗВОДСТВО НА КАМЕННИ ВЪЖЛИЩА И БРИКЕТИ.

Доставка на електрическа енергия за всички видове индустрии въ и около гр. Перникъ, по специални износни цени.

Вноски и поръчки за въжлища и брикети се правятъ навсѣкжде въ страната чрезъ

1. БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА

Преводна служба;

2. ТЕЛЕГРАФО-ПОЩЕНСКИТЪ СТАНЦИИ

Пощенска чекова смѣтка № 50

3. ПОПУЛЯРНИ БАНКИ

4. КАСАТА НА МИНИТЪ

съ специални формуляри, съ изчерпателното попълване на които става излишно да се пише отдѣлно писмо—уведомление отъ страна на клиентитъ.

ГЛАВНА ДИРЕКЦИЯ НА МИНИТЪ ВЪ ГР. ПЕРНИКЪ

Агенция на минитъ въ София, ул. Алабинска, 54

Телефонъ № 2-18-49

ФАБРИКА
„ЦАРЬ БОРИСЪ“

АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО

== ВАРНА ==

ПРОИЗВОДСТВО
на
ВСИЧКИ ВИДОВЕ
— ПРЕЖДИ —

Телефони № № 25-12 и 25-13

I-ва БЪЛГАРСКА
КОНЦЕСИОНИРАНА ФАБРИКА ЗА ЮТЕНИ ИЗДѢЛИЯ
„КИРИЛЪ“

АКЦ. Д-ВО — ВАРНА
Фабриченъ складъ — София, пл. Бански, 6

ПРОИЗВЕЖДА:

Зебла (кеневири), торби (чували),
тютюнѣвъ амбалажъ, ютени кар-
пети (пжтеки) и килимчета, чисто
вълнени килими, килимчета и пж-
теки персийски типъ, ленени пжте-
ки, бризенти, канафаца, памучни и
ленени платове, плюшове, астра-
гани, каракюли, кадифета и др.

Телефони: фабриката 27-72, магазина 27-71

Телеграми: „КИРИЛЪ“

ЧИНОВНИЧЕСКО КООПЕРАТИВНО ВЗАИМНО-ЗАСТРАХОВАТЕЛНО Д-во

К Л О Н О В Е :

**животъ, пожаръ, злополука и за-
страховка за деца.**

**Извлечение изъ баланса на дружеството
на 31.XII.1937 год.:**

Застрахованъ капиталъ по клонъ ЖИВОТЪ, лв.	1,645,832,740
Новосключени застраховки по ЖИВОТЪ презъ 1937 год.	234,250,000
Събрани премии по третъ клонъ презъ 1937 год.	91,550,000
Изплатени загуби по смъртни случаи и пожаръ	13,497,000

**Печалбитъ на Чиновническото
кооперативно взаимно - застрахо-
вателно дружество сж предна-
значени за общополезни цели:
даване парична помощъ на бедно-
болни дружествени членове,
подпомагане благотворителни и
общеполezni начинания, създа-
ване лѣчебни курортни станции
за нуждаещи се болни друже-
:- ствени членове и пр. :-**

ВАРНЕНСКА
ПОПУЛЯРНА БАНКА
ВАРНА

Кредитно кооперативно сдружение, основано 1910 год.

Площадъ „Независимост“ № 45, Телефони № № 29-55; 29-56, 29-59

АГЕНЦИИ: ул. „Владислав“ № 56, тел. № 25-29.

квар. „Аспарухово“, ул. „Св. Кирилъ и Методий“ № 24, тел. № 29-64.

Къмъ 30 май 1938 г. банката има:

ЧЛЕНОВЕ кооператори: индивидуални 5000

колективни 51

Собствени срѣдства — дѣловъ капиталъ	22,000,000
Рез. фондъ и фондъ несѣбираеми вземания	8,500,000
Други фондове	2,000,000
Фондъ „Посмъртна каса“	3,200,000
Влогове	91,000,000
Пласменти	114,000,000

КРЕДИТЕНЪ ОТДѢЛЪ:

ОТПУСКА ЗАЕМИ на членоветъ си при най-износни условия.
ИЗВЪРШВА ПРЕВОДИ до всички градове и по-голъми села
въ страната.

ПРИЕМА ВЛОГОВЕ — безсрочни, срочни и детски.

ПРИЕМА ЕФЕКТИ ЗА ИНКАСО.

ИЗДАВА УДОСТОВѢРЕНИЯ ЗА ГАРАНЦИИ по търгове,
сѣдебни и др.

Приморска Популярна Банка -- Варна

Телегр. адресъ ПРИМОРБАНКЪ
Централа, СОБСТВЕНЪ БАНКОВЪ ДОМЪ
ул. Преславъ № 25, телефонъ 23-68

Агенция — ул. Владиславъ, тел. 23-69

Извършва всички банкови операции:
преводи, инкасо, акредитиви и др.
Приема всѣкакви влогове. Специална
служба срочни влогове, съ седмични
вноски. Колетна служба съ
складове за вара нтъ.

ЖИТЕНЪ ОТДѢЛЪ:

Агенция на Дирекция Храноизносъ

Кооперативни захарни фабрики О. О. Д-во

РУСЕНСКА ЗАХАРНА ФАБРИКА И РАФИНЕРИЯ

Дружеството е основано презъ
1938 г. отъ кооперация „Българска
захар“, Централа „Напредъ“, Чинов-
ническото кооперативно сп. застр.
д-во и Русенската популярна банка
съ 80,000,000 лева основенъ
капиталъ напълно внесень

Фабриката е най-голяма захарна фабрика

въ страната и е единствена снабдена
съ двойна рафинерия

ПРОИЗВЕЖДА

всички видове захаръ:

бучки пресовани, адантови обикновени и
английски типъ, всички видове пѣсъкъ,
грисъ и пудра

Добива рѣзанки-прѣсни и сушени и меласа

Произвежда меласиранъ фуранъ,
ценна храна за добитъкъ

АДРЕСЪ: ЦЕНТРАЛА СОФИЯ, БУЛ. ЦАРЬ ОСВОБОДИТЕЛЪ 6
ЗАХАРНА ФАБРИКА И РАФИНЕРИЯ — РУСЕ

Телеграфически адресъ: „КООПЗАХАРЪ“, Русе

ДИРЕКЦИЯ **за закупуване и износъ на зърнени храни**

СОФИЯ

ул. „Раковска“ 118,

телегр. адресъ

ХРАНОИЗНОСЪ

Телефони

2-60-13 2-60-14

2-60-15 2-60-17

2-60-16 2-60-18

ДЪРЖАВЕНЪ ИНСТИТУТЪ

за търговия съ:

пшеница,

ржжъ,

слънчогледово семе,

оризова арпа,

конопено влакно,

ленено влакно,

памукъ и

памучно семе.

Представителства въ:

Бургасъ, Варна, Пазарджикъ и Свищовъ.

„ТЕКСТИЛЪ“

**АКЦ. Д-ВО ЗА ПАМУЧНО ПРЕДАЧЕСТВО и ТЪКАЧЕСТВО
ВАРНА**

КАПИТАЛЪ ЛВ. 30,000,000 — НАПЪЛНО ВНЕСЕНЪ

**ПРЕЖДИ, ПЛАТНА БЪЛГАРСКИ —
БЪЛЕНИ, НЕБЪЛЕНИ И ОКСФОРДИ**

**ПРОИЗВОДСТВО НА СОБСТВЕ-
НИТЪ МУ ФАБРИКИ ВЪ ВАРНА**

Телефони:
№ 29-21, 29-22, 23-76

За телеграми
„ТЕКСТИЛЪ“

ВАРНА

най-модерното българско морско лътовнище

Общодостъпно за всички!

Категоризирани и нормирани хотели,
квартири, пансиони, ресторанти.

Специално намаление отъ 50% по БДЖ.

ЗА ОТИВАНЕ И ВРЪЩАНЕ

отъ 1 май до 30 октомврий.

КРАСИВА ПРИРОДА.

Чудесни околности за екскурзии и излети.

Всѣкидневни концерти обѣдъ и вечерь.

Дансинги. Барове. Джазъ. Устройване

МОРСКИ ТЪРЖЕСТВА.

ВЕНЕЦИАНСКИ НОЦИ.

НОЩНО КЖПАНЕ ПРИ ФЕЕРИЧНО ОСВѢТЛЕНИЕ

Изборъ „Царица на плажа“ и „красиво дете“.

Св. Константинъ

Прелестно кжтче край морския

брѣгъ за почивка и отмора.

Редовна автобусна връзка съ града по разписание.

ЗА ВСИЧКИ СВЕДЕНИЯ — до Куротната Дирекция — Варна.

ВИСШЕ ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ

ПРИ ТЪРГОВСКО-ИНДУСТРИАЛНАТА КАМАРА ВЪ ГР. ВАРНА

Дава висше образование на лица отъ двата пола, които се готвятъ за ръководни и организационни служби въ частни, обществени и държавни предприятия и учреждения.

Дава теоретически и практически знания на кандидати за преподаватели въ търговски и специални училища.

Разработва общественостопанскитѣ и търговско-техническитѣ науки изобщо и съ огледъ на икономическия животъ на страната. Училището се намира подъ ведомството на Министерството на народното просвѣщение.

За студенти се приематъ завършили гимназия или сръдно търговско училище.

Курсътъ на учението е четиригодишенъ (8 семестра)

Завършилитѣ съ дипломенъ изпитъ получаватъ правата на лица съ висше образование.

Записванията ставатъ отъ 1. до 25. октомврий срещу свидетелства: зрѣлостно, кръщелно, медицинско и сждебно. Таксата за учение е 1250 лева за семестъръ.

ДИСЦИПЛИНИ:

1. **Търговско-технически:** уводъ въ търговско-техническитѣ науки, счетоводство (обща теория, индустриално, банково и селкостопанско счетоводство), теория и критика на баланситѣ, търговско смѣтане, политическа аритметика, търговска кореспонденция, организация на предприятията, осигурително дѣло, стопкознание.
2. **Икономически:** политическа икономия, статистика, икономическа география, стопанска история, икономическа политика, (аграрна, търговска, индустриална, занаятчийска, социална и банково дѣло), финансова наука, комунални финанси и общинско самоуправление, кооперативно дѣло.
3. **Езици:** френски, нѣмски и английски, съ културна история и търговска кореспонденция на съответния езикъ (единъ езикъ се изучава задължително). Освенъ това се изучава и български езикъ.
4. **Юридически:** обща теория на правото, учение за държавата, гражданско право, търговско право, морско право, международно право, административно право.

Канцеларията на училището изпраща
безплатно проспекти съ подробни сведения
за училището и живота въ гр. Варна.

Отъ Ректората.